Moje uspomene na svjetski rat : 1914 - 1920 : treći dio

Vrgoč, Antun

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **1937**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:163:119976

Rights / Prava: Public Domain Mark 1.0/Javno dobro. Autorsko pravo je isteklo.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-19**

Repository / Repozitorij:

Repository of Faculty of Pharmacy and Biochemistry University of Zagreb

SVEZAK 3

A. VRGOČ

MOJE USPOMENE NA

SVJETSKI RAT

1914 - 1920

Određeni ponovno u Taru

U OMSKU. — U TARI.

Iskrcavamo se iz vagona u Omsku. Ovdje sam već treći puta, poznat sam i ćutim se skoro kao domaći. Kuda ćemo odavde? Vode nas prema pristaništu, na kojem susrećemo pukovnika grofa Bestuževa iz Tare, koji je slučajno došao sa svojom suprugom u Omsk i vraćao se lađom kući. Čim nas je opazio, pristupio je k nama i nagovorio nas:

Zar Vi časnici putujete u Taru? Ja sam od vojnog zapovjedništva iz Tjumena dobio obavijest, da pripravim lađu za momčad, a ne časnike zarobljenike. To mora da je »ošibka«, pogrješka, ja ću to popraviti.

Izdao je odmah nalog, da nas smjeste u kabine. Čim sam čuo, da ćemo ponovno u Taru, bilo mi je odlanilo na srcu. Znao sam naime, da nam ovaj plemeniti Bestužev neće hotimice ništa zloga napraviti. Kao plemeniti čovjek nije mogao ni pomisliti, da se može bez razloga nekrivim ljudima piti pol godine dana krv. Zato je i rekao, da je to »ošibka«, a mi smo svi bili duboko uvjereni, da je »polkovnik« iz Tjumena to hotimice napravio. Taj je naime pokvarenjak bio u stanju svašta napraviti. U svojoj pokvarenosti i vjeri, da će se ruski car vječno održati bio je zasljepljen i nije vidio, što se zbiva oko njega.

Vodnik-revolucionar me je prije odlaska uputio, da se u vojnoj komandi prijavim jednom njegovom najboljem prijatelju, ako bi slučajno došli u Taru. Tako su mi dobre veze već unaprvo bile osigurane, kada dođem u Taru. Ja sam se tome vodniku u Tjumen iz Tare po dogovoru uvijek kratko javljao: Pozdrav! Anton Petrović, a on mi preko svoga prijatelja pisao opširno. Kada je buknila revolucija dobio sam od njega opis događaja u Tjumenu. Vojnici su odmah po njegovoj inicijativi zatvorili »polkovnika« i njegovog pijanog ađutanta, kapetana II. razreda. Privezali su ih svakog leđima na magarca, vodili kroz grad. Vojnici su stupali s puškama na ramenu kraj magarca i u četveroredima iza magaraca, pjevali ruske pjesme i pozivali stanovništvo, da pljuje tko hoće na njih dvojicu. I ako ne volim ovakve postupke, nije mi bilo krivo, što su ga tako osramotili. Što se je dalje s njima dogodilo, ne znam, jer sam g. 1918. otišao u Tomsk i izgubio vezu sa tim vodnikom.

SREDIŠNJA KNJIŽNICA
FARMACEUTSKO - BIOKEMIJSKI FAKULTET
10000 ZAGREB, ANTE KOVAČIĆA 1
A/2 - 8,3 CU
DOM 1358

U Taru smo doputovali iza vrlo lijepe vožnje. Kući sam pisao: »Tara, 23. IX. 1916. Jučer sam doputovao. Stanujem zajedno sa Hrvatima. Ovdje se nalazi zastavnik Ante Šarić od 79. regimente. Piši njegovom ocu u Lovinac, kotar Gračac«. »Tara, 30. IX. 1916. Putovao sam pet dana. Do Omska sam putovao željeznicom, a od Omska u Taru lađom. U Tari sam iznova već osam dana. Piši g. Čuljatu, da mi pošalje preko informacionog zajedničkog ureda za zarobljenike (Gemeinsames Zentralnachweisebureau ove knjige: 1) Gottlieb-Meyer: Arzneimittellehre; 2) Gilg: Lehrbuch der Pharmakognosie«. »Tara, 26. IX. 1916. Ponovno sam u Tari. Sada stanujem sa Hrvatima. Od poznatih je sa mnom kapetan Katušić. Sasvim sam zdrav kao i prije rata. Za mene se nemoj ništa briniti«.

Molio sam grofa Bestuževa, da me dodijeli u istu kuću t. j. staru našu četvrtu partiju, što je on i dozvolio. Ja sam stanovao u maloj sobici sa dva Malorusa u većoj kući, a kasnije sam se preselio u manju kuću u istom dvorištu i stanovao u većoj sobi sa vojnim svećenikom Sadowsky i njegovim nećakom artilerijskim rezervnim poručnikom i profesorom matematike u Lavovu. Od Hrvata stanovali su u većoj kući prof. Hakija Hadžić, Hrvat Musliman iz Sarajeva, Vinkovčanin i moj školarac Katušić te Dragutin Brkić. Ostali su Hrvati bili sa Slovencima i Srbima u jednoj partiji. »Tara, 14. I. 1917. Ja stanujem sa trideset pet naših časnika u dvije kuće. Mi smo trojica u jednoj sobi. Cijeli dan čitam i studiram. U vrtu smo si uredili sklizalište i brdo za sanjkanje. Sanjkam se nekoliko sati na dan. Uvijek sam zdrav. Danas je temperatura: —14° C.«. »Tara, 4. II. 1917. Dobio sam nekoliko karti profesora Domca. Ovdje su živežne namirnice jeftine. Mi imamo dobru koštu u časničkoj menzi i plaćamo za ručak i večeru 19 rubalja (1 rubalj = 2.40 krune). Danas je temperatura: —25° C.«.

SANJKANJE PO NOĆI. — POŠTA I NARUČENE KNJIGE. BRIGA ZA BRATA.

Pribavio sam si saonice za zimu i sanjkao se na večer kao i prošle godine. Noći su zimi u Tari, kada ne sniježi ili kada nema bure upravo divne. Plavo nebo ima mnogo više zvijezda i te su zvijezde drugačije nego li naše. Hladni zrak mi je ugodno činio. Sanjkao sam se redovno sa Šmaterom, mojim prijateljem već od prvog boravka u Tari. Bježanje na brdo, sklizanje, vikanje te dosjetke Šmaterine osvježile su me i odmorio sam se od desetsatnog učenja i čitanja. I u Tari sam nastavio učiti madžarski, proučavao sam kao i prije Dantea i Manzoni-a. Bestužev nije u ničem ograničavao našu slobodu i osjećao sam se ugodno kao i za vrijeme prvog boravka u Tari.

Za našeg boravka u Tjumenu zbila se samo jedna promjena, sve je drugo ostalo pri starom. Vojnom zapovjedništvu u Tari dodijeljen je bio jedan Čeh, zarobljeni časnik, koji je vodio svu našu poštu. Preko moje supruge, a i preko g. Ivana Čuljata, mog znanca i prijatelja iz Vinkovaca naručio sam si mnogo knjiga od raznih knjižara iz Njemačke, koje je trebalo unaprvo platiti, jer ih inače ne bi slali. Tako sam naručivao znanstvene knjige kod Goeschen-a, Teubnera, Liebischa (Leipzig); a kod J. Groosa iz Heidelberga: 1) tursku gramatiku i 2) hrestomatiju madžarskog jezika. (»Tara, 23. I. 1917.«). Preko g. Ivana Čuljata naručio sam dne 12. VII. 1917.: 1) Jókay: Nábob; 2) madžarsko-njemački rječnik i 3) još jedan roman od Jókay-a.

Od dvadesetak naručenih znanstvenih i zabavnih knjiga, prispjele su prije odlaska u Tjumen samo dvije (Dante, Manzoni), a poslije Nove Godine 1917. samo dvije-tri. »Primio sam madžarski rječnik i hrestomatiju madžarskog jezika. Tara, 16. IX. 1917.« I drugi časnici naručivali su mnogo knjiga svejedno kao i ja, no i oni su dobivali samo maleni dio tih. Netko ih je morao zadržavati. Njemačke su knjižare odmah javljale našima kod kuće svakiput, čim je bio račun isplaćen, da su knjige otpremljene. Kod nas se govorkalo, da su te knjige dospjele u Petrograd, gdje da su ih zaustavili. Zlobnici su govorili, da su si neki zarobljenici, navodno Česi, koji su dijelili tu poštu u Petrogradu za glavna mjesta Rusije i Sibirije napravili lijepu knjižnicu. Zato nam je svima i bilo krivo, što je i u Tari zarobljeni časnik raspolagao našom poštom.

Moj mlađi brat dospio je g. 1916. na frontu. U nijednoj karti, što sam dobivao od kuće nije bilo vijesti o njemu. »Tjumen, 17. IX. 1916. Od moga brata nisam dobio ni jedne jedincate karte. Ovih dana ću mu opet pisati, možda će mi odgovoriti«. Istom sam od njega dobio kartu o Božiću g. 1916. »Tara, 30. XII. 1916. Zadnjih dana dobio sam mnogo pošte ne samo od Tebe nego također i od mog brata i sestre«. »Tara, 21. VI. 1917. Od moga brata nisam pol godine dobio nikakve vijesti. Sestra mi piše, da je on na sjevernoj fronti«. Sinu sam svom pisao: »Tara, 1. II. 1917. Jako sam zabrinut zbog Tvog strica, čika Ive. Neka ga Bog štiti«. U Galiciji su se odigravali bojevi u velikom stilu. »Tara, 9. VI. 1917. Moja mi je sestra pisala, da je brat moj na sjevernoj fronti (dakle u Galiciji); kako sam sada radi njega zabrinut! Neka ga čuva dragi Bog!« »Tara, 15. XII. 1917. Prekjučer sam dobio fotografiju moga brata. Kako je lijep! Ne izgleda baš osobito dobro! Ja sam uvijek radi njega zabrinut. Šutiš mi o njem i misliš, da me time štediš. Naprotiv! Ja sam sada još više uzbuđen, još više zabrinut, jer ga u listu ne spominješ«. »Tara, 19. III. 1918. Zašto Tvoja mama nijednom riječi ne spominje Tvoga strica Ivana? Danas je temperatura: —10° C.«. »Tomsk, 4.

VII. 1919. . . . Je li živ još moj brat Ivo? Temperatura: +8° C.«. »Tomsk, 26. VII. 1919. kako moja mama i brat Ivo? Jesu li živi? Temperatura: +17° C.«. »Vladivostok, 29. III. 1920. . . . . Što je sa mojom mamom, sestrom i bratom Ivom? Je li on ostao na životu? Kako živi moja mama?«

Poštu su iz Tare otpremljali triput nedjeljno. »Tara 22. II. 1917. Poštu šalju odavle triput na tjedan«. Svakom sam pošiljkom bilo kome od svojih pisao. Skoro sam redovno pisao njemački. Ispočetka čim sam dospio u Sibiriju pisao sam hrvatski skoro sve karte. Kada na njih nisam dobivao odgovora i kada su me neki prijatelji upozorili, da nije uputno, što pišem hrvatski t. j. latinicom, počeo sam isključivo pisati njemački, jer su njemački pisane karte cenzurirali ruski Nijemci, dakle prema Hrvatima indiferentni ljudi, a hrvatske karte ruski caristi raznih narodnosti, a osobito Srbi i Česi. Mi smo počeli karte numerirati tako, da se vidi, koliko ih je nestalo. Mojoj supruzi pišem iz Tare, 26. III. 1917. Do sada sam dobio ovoliko karti: g. 1915. svega 13 karti; u prvoj polovici g. 1916. 11 karti, a u drugoj 27 karti. U g. 1917. dobio sam do 27. X. 1917. svega 17 karti od toga do lipnja 5, u lipnju: 1, u srpnju: 7, kolovozu: 1 a u listopadu tri«.

Od velikog broja na hrvatskom jeziku pisanih karti stigle su kući od Božića 1914. do 23. rujna 1917. samo tri. Kao da je nekoga smetao napis: horvatski, croate na gornjem desnom i lijevom rubu karte. Donašam jednu od tih rijetkih sretnika, kojima je uspjelo prebroditi kroz more cenzure ruskog carizma, koju sam pisao mome sinu iz Tare, 1. srpnja 1917.:

Drago moje djete!

Prvi dan srpnja — i ovdje počelo biti lijepo! Mjesec dana neprestano padala kiša i bilo hladno. Danas je vrlo lijepi dan. Temperatura: +10° C. Valjda će i ovdje biti ljeto! Još dva mjeseca pa će nastati zima! Kako se Tvoj tatica veseli, kada dobije od Tebe kartu! Sada već valjda dobro znaš pisati? Kako mama Tvoja, je li zdrava? Gdje ste našli stan? Radi mene se nemojte ništa briniti. Ja sam potpuno zdrav. Što je sa Tvojim stricem? Je li on još živ? Jesu li svi naši rođaci zdravi i živi? Piši mi često! Pozdravlja Te Tvoj otac«.

Poslije prevrata, osobito počev od jeseni 1918., kada su Česi srušili boljševičku vlast u Sibiriji, pisao sam skoro neprestano hrvatski i te su karte nesmetano dolazile kući.

Kući sam uvijek pisao, da sam potpuno zdrav i da mi ništa ne fali. To sam im javljao samo, da ih umirim. Reumatizam me je međutim uvijek mučio sad jače, sad slabije: u rebrima, lopaticama, u petama noge i osobito u krstima. I išijas me je kojiputa jako smetao. Neprestanim parenjem u banji ublažio sam te boli tako, da sam redovno mogao bez

boli prospavati cijelu noć. Mnogo puta me mučilo mjesto, gdje sam bio uboden. U noći bi se iznenada probudio i ućutio jaku bol na ubodenom mjestu, skoro tako jaku kao onda, kad sam bio proboden. S nama je bilo nekoliko časnika, kojima je bio odrezan dio ruke ili noge. Kada smo

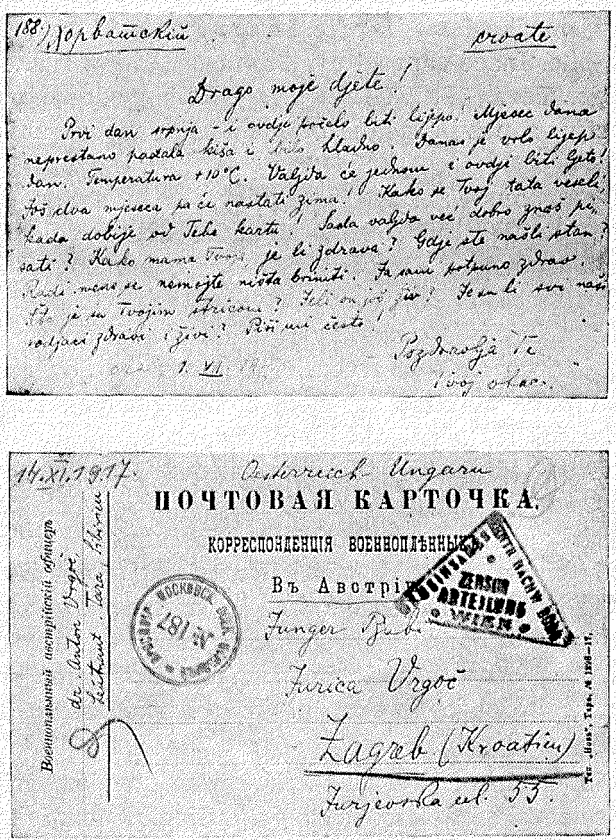

Sl. 23. Gore sadržaj, a dolje naslov hrvatskog pisma, koje je kući dospjelo.

došli u razgovoru na to pitanje t. j. kako može boliti zdrava, zarasla rana, oni su mi pripovijedali, da oni mnogoput osjećaju bol u ruci, koje nemaju ili u amputiranom dijelu noge. To su tako zvane refleksne boli.

ZAPOSLEN. — POLARNE POJAVE SVJETLA.

Druga polovica rujna g. 1916. bila je vrlo lijepa i topla. Šetao sam se po našem dvorištu kao i u ljetu g. 1915. Tko je htio mogao se je poslije podne uz pratnju konvoja šetati i po stepi. Ja sam redovno ostajao kod kuće, kada su drugi izašli na šetnju, jer sam mogao mirnije ra-

diti, čitati i studirati. Bio sam cijeli dan zaposlen kao i za prvog mog boravka u Tari. »Zaposlen sam cijeli dan čitanjem i studijem. Pribavio sam si kemijske znanstvene knjige. Dva tri sata se sanjkam u našem vrtu. Tara, 25. I. 1917.«. »Čitam i studiram cijeli dan. Pribavio sam si kemijske knjige, naravno na ruskom jeziku. Tara, 28. I. 1917.«. »Ponovno sam naručio njemačke i madžarske knjige i vrlo bi se veselio, kada bi one već ovdje bile. Inače sam zdrav. Čitam cijeli dan ruske znanstvene i literarne knjige. Tara, 19. VIII. 1917.«. »Prije podne studiram kemiju i farmakognoziju, a poslije podne čitam i učim madžarski. Tara, 6. XI. 1917.«.

Jednoga sam dana mjeseca rujna bio sâm samcat u dvorištu, čitao sam, nisam se na ništa obazirao i nikud se nisam ogledao. Najednom mi postalo nekako čudno. Kao da mi je nešto crvenog došlo pred oči. Protro sam ih i slučajno bacio oko na toranj crkve, koja je bila nasuprot naše kuće, a bijeli se toranj iz dvorišta uvijek dobro vidio. Oko mi je zapelo za taj toranj: bio je crven, bijelo-crven kao da ga je neko ovaj čas samo jedamputa namazao crvenom bojom, pompejanskim crvenilom, ispod kojega se još malo isticalo bjelilo vapna.

Bacio sam pogled prema nebu iznad krova. I sunčane zrake kao da su bile protkane nitima pompejanskog crvenila. Sa vrha krova na štaglju motrio sam kojiputa sa prijateljima zalaz sunca. Popeo sam se, što sam brže mogao na taj krov, da odatle bacim pogled na dio Tare i stepu, što se može sa njega vidjeti. Za ono kratko vrijeme, što sam ga potrošio, da se popnem na krov, prešlo je već pompejansko crvenilo u tamno-purpurnu boju. Toranj crkve kao da je za najkraće vrijeme bio purpurnom bojom namazan, koja je sasvim prekrila i pokrila bjelinu kreča na tornju.

Na drvenim daskama i crvenom te crveno-smeđem crijepu krovova kuća kao da se je slegla, kao da se je priljepila prevlaka ili prozirno platno pompejanskog i purpurnog crvenila i kao da su nastajale, a i nastale nove crveno-opekaste-sive boje sa malenim žarom crvenila. Drvene smeđo-bjelkaste stijene kuća prekrila je pompejanska crvena boja. Sivo zelena trava stepe protkala se, uvila se u to ružičasto i pompejansko crvenilo i kao da se nalazila u ružičasto-purpurnoj magli, s kojom je činila posebnu simfoniju boja, da se tako izrazim. Što dalje prema zapadu bivala je stepa sve tamnijom i tamno-zelenijom i na njoj se sve slabije isticala ružičasta, crvena i purpurna boja. Sunčane zrake bile su purpurno-crvene, a zelena podloga stepe, zelena, sivo-zelena trava bila je plavo-crvena, a na njoj su se odražavale purpurno crvene zrake sunca.

Pogled mi je dosizao do jelove prašume, t. zv. urmana, s onu stranu Irtiša. Ta je prašuma sa sjevera i zapada obuhvaćala grad Taru u daljini kojih pet-šest kilometara kao kakav luk. Kod redovnog i običnog

zalaza sunca činila mi se stepa u blizini i na rubu te šume plavo-zelenom, a šuma tamno-plavom. Na tom su se rubu, na toj su se granici između stepe i prašume zaustavljali traci pompejanskog i purpurnog crvenila i protkali su tamno-plavu i tamno-zelenu boju tim crvenilom. Na tom rubu kao da su se zaustavljale crvenkaste, ružičaste i purpurne zrake sunca, kao da su sakupljale, kao da su se tamo sve više koncentrirale. Tamno-plavilo i tamno-zelenilo toga ruba sve se jače i jače protkivalo tim raznim crvenim bojama i neprestano se mijenjalo u svemogućim nijansama crvene boje. Tamno-plava, tamno-crna prašuma počela je žariti, svijetliti se i na njoj se isticalo purpurno crvenilo, kao kada tamni predmet gori jasnim crvenim plamenom poput litijevih soli.

Crvenilo sunčanih zraka mijenjalo se neprestano, skoro svaki čas u svim mogućim nijansama crvene, ružičaste, pompejanske . . . boje sve dotle, dok sunce nije zašlo. Pred zalaz sunca polarno je crvenilo prelazilo u tamno-grimiznu nijansu, a kasnije u grimizno-narančasto žutilo, a kad je sunce zalazilo u tamno-grimiznu i duboko tamno-narančastu boju.

Sunce se već bilo sakrilo, već je bilo sasvim zašlo, no sijalo je iz sebe sve tamnije i tamnije purpurne i narančaste zrake. Stepa je poplavila, a šuma pocrnila, na njima se jedva dalo opaziti malo purpurne grimizne i narančaste boje. Postepeno je iščezavala sasvim crvena i grimizna boja, a za njima narančasta. Sav je grad, sva je stepa postala tamno-plavom, a na koncu tamno-crnom.

Sve ove promjene boja na stepi, kući, tornju, kućama grada i prašumi, mijenjale su se tako brzo kao što su se brzo mijenjale crvene, ružičaste, purpurne, žućkaste zrake sunca. Cijela je okolica, sav je horizont bio protkan tim bojama. Dok je kod nas teško razlikovati svaku zraku sunca, tamo sam mogao skoro svaku zraku primijetiti kao raznobojne trakove, niti, koje kao da su obojadisali raznim crvenim bojama u svim njihovim prelazima. Teško bi mi bilo kazati, u što mi je bilo ljepše gledati ili promjenu boja sunčanih zraka ili u to, kako su se boje u cijeloj okolini mijenjale, dokle mi je oko dosezalo.

Ovo sam poslije podne za vrijeme od skoro dva sata vidio tisuće i tisuće raznih varijacija crvene, grimizne, pompejanske i narančaste boje, koje su se najljepše odražavale na crkvenom tornju, a koji je neprestano kao na se navlačio i svlačio svoje nebrojeno lijepe haljine! Ovo je jedan od najljepših prizora i smjesa toliko crvenih boja sa bezbroj prelaza jedne u drugu. Nije mi se više nikada pružila prilika, da vidim polarno svjetlo, da vidim polarno crvenilo u svom njegovom sjaju, u neizmjernom broju nijansa svemogućih crvenih boja. Možda su ove razne crvene boje još jače, što se ide dalje prema sjeveru. Možda su one još jače i još

ljepše na sjevernom i južnom polu, na onom vječno bijelom i snijegom pokritom kraju. Kako je priroda prekrasna i kako je nedostiživa u svojim kombinacijama!

U TARI SVE PO STAROM, ALI . . . — U KINEMATOGRAFU. PREMETAČINA.

U Tari je tekao život po starom kao i za vrijeme moga prvog boravka. Vilgelm je neprestano dočekivao pred školom učenice, vozio ih u svoj stan i mijenjao. Praporščik je bio vječno pijan, gonio i mučio vojnike. Gospoda, a osobito žene živile raskalašenim životom kao i prije. Sirotinja se mučila, a zarobljeni časnici i vojnici živili su svojim monotonim prijašnjim životom. Carska je vlast i dalje kupila vojnike sa sela i otpremala ih na ratište.

Bio sam na pošti blizu vojnog zapovjedništva baš u času, kada su slali na pristanište jedan odred pješaka. Prije godinu dana marširali su vojnici na frontu pjevajući. Sada su kraj toga odreda hodale žene i naricale kao u šokadiji tako slično, da ih nisam gledao mislio bi, da to nariču šokice. Plač, naricanje, smrknuta lica . . . Pjesme je nestalo. Svijeta je išlo nešto za vojnicima, a nešto stajalo po ulicama. Neko je započeo zviždati jedan marš, drugi su zviždanje prihvatili. Počela je i publika fićukati marševe. Na jednom je neko zafićukao pjesmu: car ispugalsja, vidal manifest, mjortvim svobodu, a živim arest (car se je preplašio i izdao manifest: mrtvim slobodu, a živima zatvor). Ta je rugalica nastala poslije rusko-japanskog rata i sasvim potkopala i podrovala carev ugled. Fićukanju te rugalice pridružili su se glasovi i na jednom zaorila gradom ta pjesma. Meni se činilo kao da ovo nije pohod vojnika na neprijatelja nego pogreb carske vlasti. Protiv ovih vojnika međutim nije nitko istupio, a prije se radi te pjesme išlo u zatvor ili progonstvo.

Posjetio sam pisara u vojnom zapovjedništvu i pripovijedao mu, što sam vidio i čuo. On mi je primijetio, da su seljaci vanredno ogorčeni na rat i da ne žele dalje ratovati. U selu i gradu da vlast vrši veliki teror, zatvori da su puni, a premetačine kod sumnjivih ljudi da se vrše dnevno. »Vi ste na selu dobro prošli, kada su vas pred pol godine slali u Tjumen. Raširili su razne glasine, da vi idete u carske dobrovoljce. Seljaci su bili na vas zato razbješnjeni. Dobro ste prošli. Mogli ste na selu zaglaviti«.

Carska je vlast nas zarobljene časnike puštala u miru. Sada je došao red i na nas. U Tari je bio jedan moderno uređeni kino kao Balkan-kino u Zagrebu sa velikom dvoranom, a davao je predstave triput na tjedan. Meni lično nije nikad palo na pamet, da bi išao u taj kino, ako-

prem sam znao, da igra, a valjda je tako mislila i većina zarobljenih časnika. Vojno nam je zapovjedništvo stavilo na raspoloženje jednoga dana taj kino, tko hoće ići. Išli smo skoro svi i napunili kino, da nijedno mjesto nije ostalo prazno.

Kada smo došli svaki u svoj stan, našli smo ga opkoljenim od vojnika. U svakoj sobi stajao je po jedan vojnik sa nataknutom bajonetom na puški. Svaki pojedinac od nas morao je stajati u »pozor«-stavu, kod kreveta, dok se ne obavi kod njega premetačina. Prevrnili su nam sve naše stvari, odijelo, knjige, papiriće, sve sitnice. Ova nas je premetačina uznemirila sve upravo do skrajnosti. Pozvati najprvo nekoga u goste, u kino — a onda kada se vraća iz gostiju, dočekati ga sa policajnim zagrljajem.

Bio sam do bjesnila ogorčen. Odlučio sam, da aktivno stupim u borbu protiv carizma, makar me to glave stajalo. Dobro sam znao, da padam pod udar ruskog vojnog zakona, ako me uhvate. Ja nisam, stisnut i ograničene slobode, htio gristi svoje kolege, koji se nalaze u jednakom zlu kao i ja. Ja nisam htio svu svoju energiju upotrijebiti, da grizem i ogorčavam život mojim supatnicima. Ja nisam htio istupati protiv mojih zarobljenih kolega i kljuvati ih kao što su Renzovi svezani kokotići kljuvali jedan drugoga. Ja sam htio kljuvati onoga, koji nas je svezao. Zato sam aktivno istupio protiv carizma.

TVORNICA PUTNIH ISPRAVA.

Čvrsto sam odlučio, da aktivno sudjelujem u rušenju carizma, pa makar me to stojalo i glave. Znao sam dobro, da se sa carizmom nije šaliti i da je on vanredno opasan. Nisam samo znao, kako bi započeo i što bi radio. Pomogao mi je pisar. I on je valjda imao u glavi istu »mušicu« kao i ja. Jednoga me dana slučajno zapita u pisarni, da li ima među zarobljenicima kakav rezbar, koji da bi mogao ovdje, u Tari, imati dosta posla i zarade. Kako nisam znao za nijednoga rezbara, obećah mu, da ću se propitati. Među zarobljenom momčadi bilo je dosta Hrvata, većinom Zagoraca. Preko njih sam doznao, da se nalazi s njima u vojarni jedan rezbar, Madžar. Pisar mi je ispostavio dozvolu, da smijem k zarobljenicima, kada hoću, tobože da učim madžarski. Najprvo sam se morao s tim rezbarom sprijateljiti. Kako sam učio madžarski, imao sam dobru izliku. Moj prvi učitelj madžarskog jezika, Kosović, bio je doduše u Tari, ali kod poljske partije t. j. kod zarobljenih časnika Poljaka. Rezbar je bio Peštanac, katolik i pretjerani madžarski patriota, a mrzio je Ruse. Bio je šoven, a to je sve bila voda na moj mlin.

Počeo sam s njim učiti madžarski i dolazio k njemu na tjedan dva tri puta, da me uputi u ono, što mi je u madžarskom bilo najteže. Mje-

GENERAL ŽIVKOVIČ U TARI. — SOROKA.

General Živković u Tari! Ne mogu se sjetiti je li general Živković, zapovjednik korpusa u Odesi ili general Pero Živković osvanio je u Tari iznenada i posjetio zarobljene vojnike u vojarni. Sakupili su mu ruski podčasnici zarobljenu momčad: Hrvate, Srbe i Slovence, kojima je on održao patriotski govor, stavljao pitanja i na upite davao odgovore. Hrvati — vojnici bili su skoro sve sami Zagorci i politički raspoloženi radikalno starčevićanski. Mi časnici nismo imali sreću, da budemo pozvani na taj sastanak.

Soroka, sićušni, srednje veličine i slabunjavi zastavnik jedne domobranske austrijske regimente, star oko 22 ili 23 godine bio je Malorus, koji se je osjećao Ukrajincem. Lica je bio blijeda, kosti ispod očiju isticale su mu se jako, jer kao da mu je manjkala naslaga mesa od očiju pa do kraja brčišta. Bio je malo bobuljičav i imao lijepe crne, jedva vidljive brčiće. Služio je vojništvo kao t. zv. jednogodišnji dobrovoljac i trebao u jeseni g. 1914. ići kući. Rat ga je međutim zatekao i on je sa aktivnom momčadi bio odmah na početku rata poslan na frontu. U zarobljeništvo je dospio g. 1916. za vrijeme ofenzive Brusilova.

Zavolio sam ga, jer je bio simpatičan i zvao ga hrvatski g. Svraka, jer maloruski soroka to znači. Kako smo svi uvijek jedan drugom pripovijedali svoje ratne doživljaje, to smo i nas dva učinili. Na moje pitanje, što mu je najteže bilo od početka rata, ovako mi je odgovorio:

Prije proglašenja vojne bio je u njihovoj kumpaniji jedan vrlo loš vojnik, krao je, zadirkivao, pravio izgrede u gradu i izostajao. Posada im je bila u jednom malom trgovištu istočne Galicije. Taj je vojnik dobio dopust da ide svojoj kući u zapadnu Galiciju, on je međutim otišao u Lavov, provalio u stan jednom zlataru i ubio ga. To se je dogodilo u ono vrijeme, kada je rat bio objavljen, a Soroka nije bio promaknut na čast zastavnika. Policija je brzo otkrila zločinca: policajni pas odveo je detektive u vojarnu onog trgovišta i sjeo na krevet toga nesretnika. Uhvatili su ga i po vojnom sudu bio je osuđen na smrt radi grabežnog umorstva i to strijeljanjem. Soroka, kao podčasnik, imao ga je strijeljati sa dva vojnika. Osuđenika su svezali za stup i zapitali, što ima kao zadnju želju. On je molio, da mu ne zavežu oči.

Imao je lijepe, velike crne oči. Okrenuli su ga prema suncu, koje je zalazilo i obasjavalo male brežuljke. Ogledavao se on po okolini, koliko je mogao vrtiti glavom. Činilo mi se, kao da hoće očima progutati taj cijeli kraj, ta brda, to sunce, sve, što je okolo njega. Njemu se je bilo teško dijeliti od svega živoga, od svijeta. Kojiput bi upro oči u sunce kao da od njega traži spasenje, kao da od njega traži život. Meni se zamaglilo pred očima. Osjećao sam nekakav teret u svojoj duši. Zašto

baš ja moram biti onaj, koji će učiniti kraj životu, istina, čovjeku-zločincu, ali i čovjeku stvoru-božjemu? Izdana je zapovijed, da pucamo. Kada sam mu ciljao u glavu, on je gledao samo u sunce, u svijetlo. Teško mu se bilo dijeliti od svjetla, teško mu je bilo ići u vječni mrak. Tri praska — tri kugle i osuđenik je pao mrtav. Lice mu je bilo smireno, isto onakvo, kakvo je bilo, kada je u zadnjem času svoga života tako željno, upravo požudno gledao u sunce, gutao sunce.

Mislim, da bi meni bilo još teže ubiti nekoga na zapovijed, iz bliza bez rata — makar bio dotični najveći zločinac. Pa spremati se na taj »posao«! Volim, što nisam nikada u ratu došao u priliku, da moram nekoga na tuđu zapovijed ili ubiti ili objesiti. Ovakva justifikacija sigurno je najveći teret za čovjeka dubokim moralom prožeta, još veći teret, još veća moralna kušnja nego što je rat.'

ŠPIONKA.

U kasnu jesen god. 1916. doputovao je k nama u Taru jednom od zadnjih lađa prije nego je obustavljen osobni promet lađama, jedan aktivni natporučnik provijanture, po narodnosti Čeh, a zarobljen za vrijeme ofenzive Brusilova. On je bio neugledan čovjek, naduvena i puna lica te obrijanih brkova. Bio je šutljiv i miran. S njim sam se odmah upoznao i duže vremena družio. Moj stari prijatelj Šmatera označio ga je kao vrlo opreznog čovjeka, koji da u sebi mora nešto da krije.

Poslije večere smo se u mraku nas dvojica ovda-onda šetali. Jedne je večeri bio osobito dobre volje i protiv svoga običaja upravo se razbrbljao. »Što sam ja doživio na parobrodu!« — rekao mi je. Iz Omska smo prema Tari krenuli pred večer. Ja sam bio jedini zarobljeni časnik i dobio sam vrlo lijepu kabinu. Putnika je bilo vrlo mnogo. Za kratko je naime vrijeme imao prestati promet sa Obdorskom, gradićem na ušću Oba u sjeverno more. Među putnicima mi je upala u oči elegantna dama sa malom kćerkicom. Njezina je kabina bila uz moju. Šetajući se po palubi lađe neprestano se ogledavala na mene.

Umoran od puta legao sam rano u krevet i brzo zaspao. Jako udaranje po stijeni iz sobe nepoznate dame probudilo me iza sna. Zvala me njemački i molila, da joj dođem u pomoć. Brzo sam se obukao i unišao u njezinu sobu. Vrata su već bila otključana. Lijepa neznanka je ležala na naslonjaču, a uz nju je stajala njezina kćerkica. Čim sam stupio, rekla mi je njemački: »Dobro da ste došli, jako mi je zlo!« Neprestano mi se tužila, da joj nije dobro. Malo po malo kao da se je počela smirivati i kao da joj je bivalo sve bolje. Poslije kratkog vremena je ustala i tako izgledala kao da joj nije ništa ni bilo. Proveli smo skupa cijelu noć. Sama mi je priznala, a da ju nisam ni pitao, da je njemačka špi-

onka. Rodom je Njemica iz Rusije. Glavna joj je zadaća bila, da uhodi sve vojničke odnošaje u području vojnog zbora u Odesi. Upoznala se sa jednim ruskim štabskim kapetanom i da ga što više priveže k sebi obdarila ga djetetom, ovom kćerkicom. Preko svoga ljubavnika dobivala je sve potrebne obavijesti i slala ih u Njemačku. Zadnje vijesti iz Odese poslala je brzojavno i izvjestila o mobilizaciji odeskog vojnog zbora. Neprestano je u toj službi, a sada stalno boravi u Njemačkoj.

Svoje dijete nije osobito mnogo volila, jer mi je rekla, — pokazujući na dijete — da ono nije plod njezine ljubavi. Možda joj je to dijete služilo samo kao sredstvo, da izrabi oca djeteta u svoje, u ovom slučaju njemačke svrhe?! Otvoreno mi je priznala, da sada putuje preko sjevernog ledenog oceana, jer je to najmanje opasno, a njoj je stalo, da što prije dođe u Njemačku. U Rusiji je sakupila vrlo važne vijesti i podatke. Iz Obdorska će lađom otputovati u Norvešku. Obećala mi je, da će mi pisati čim stigne kući. Otkrila mi je sve svoje karte. Natporučnik mi je pripovijedao, da su se do Tare njih dvoje sasvim sprijateljili i dobro te ugodno zabavili.

Pred Božić g. 1916. dobio je taj natporučnik kartu iz Münchena samo sa par riječi. Pokazao mi je tu razglednicu, na kojoj je ta lijepa žena napisala: »Sretno doputovala. Ugodne blagdane želi Vam — Elza!« Održala je svoju riječ i pisala od kuće. Nije mogla zaboraviti one ugodne časove, što ih je s tim natporučnikom provela. Bila je međutim u ovom slučaju vrlo neoprezna. Povjerila se je čovjeku, kojega nije poznala. Sudila je po njemačkoj vojsci, da kod sviju časnika austrijske vojske vlada jedan te isti duh. I ta bi je pogrješka mogla stajati glave, da je Čeh samo šapnuo o tome bilo kome od ruskih časnika. Da centralne vlasti nisu g. 1916. bile vojnički jake, bogzna, kako bi se taj natporučnik bio ponijeo. Neki su nam vojnici, koji su s njim došli zajedno u zarobljeništvo pripovijedali, da je on u Galiciji s vojničkom blagajnom prebjegao k Rusima. Ruski časnik nije taj novac prema propisu predao državnoj blagajni nego su ga međusobno razdijelili na jednake dijelove, k tome mu je taj ruski časnik isplatio polovicu te svote u ruskim rubljima. Svakako je ova špionka ovaj puta bila vrlo neoprezna i tu je neopreznost mogla skupo platiti.

POLJAK, ORUŽNIČKI POTPUKOVNIK IZ BOSNE.

U našoj četvrtoj partiji bila su tri viša časnika, koje su Rusi zarobili u Přemyslu i to: pukovnik, zapovjednik svega topništva u Přemyslu i dva potpukovnika, jedan zapovjednik mjesta, a drugi zapovjednik vojničkog oružništva. Sva trojica su bili vrlo obrazovani ljudi, a po narodnosti Poljaci. Topnički pukovnik bio je svršeni inžinir i dao se poslije dovršene vojne službe aktivirati, polazio je artilerijsku vojnu aka-

demiju. Bio je izvrstan matematičar i napisao nekoliko originalnih matematičkih radnja. Sva su trojica bili dobri prijatelji i redovno se zajedno šetali, no obično prije objeda, kada sam ja bio zaposlen engleskim studijem. Na zajedničkoj šetnji zvala su me ta tri gospodina u svoje društvo i ja sam uživao u njihovim umnim i pametnim razgovorima. Sva trojica su dobro poznavali kemiju, a pukovnik teoretsku kemiju još bolje od mene, jer je vladao teoretskom fizikom i matematikom. O sićušnim političkim pitanjima rijetko bi kada pala koja riječ. Jedan me je od njih trojice zapitao, kakve sam narodnosti, a kada sam odgovorio, da sam Hrvat, odmah me nagovorio oružnički potpukovnik čistom hrvaštinom.

Začudilo me, što on zna hrvatski. Bilo mi je milo, što imam s kime govoriti hrvatski, jer već skoro jednu godinu dana nisam nikada govorio svojim materinjim jezikom, nego samo njemački ili ruski. Taj je potpukovnik bio starac od preko šezdeset godina, žut, žuto-zelen u licu, naboranih obraza, čelav i sa mnogo bora na čelu. Stasa je bio sasvim pognuta i jedva je hodao. Pozvao me, da dođem u njegovu sobu na razgovor kada hoću. Veliki sam dio slobodnog vremena upotrijebio na razgovor s njime. On je kao mladi natporučnik bio iz Galicije sa svojim pješačkim bataljonom premješten u Bosnu, gdje je počeo učiti hrvatski. Poslije je prešao bosansko-hercegovačkom oružništvu i služio kod njega četrnajst godina. Kako je većina oružnika bila hrvatske narodnosti, a i kako je zalazio u hrvatska društva, tako je dobro govorio hrvatski, da se nije po govoru moglo opaziti, da je Poljak.

Pripovijedao je vrlo rado hrvatski i nije htio sa mnom nikada njemački razgovarati. U bosanskoj osami nije si tražio zabave i užitke, da skrati dugo vrijeme nego je sve slobodno vrijeme posvetio učenju. Studirao je kemiju iz popularnih njemačkih udžbenika i sakupio si veliko kemijsko znanje. Uz hrvatski učio je i turski. Toliko puta mi je isticao, da voli hrvatski jezik isto tako kao i poljski. Najmiliji mu je pjesnik bio Miczkiewicz, od kojega je znao mnogo balada na pamet, a i cijela poglavlja iz »Pan Tadeusz«-a. »Profesor Maretić« — govorio mi je potpukovnik — »preveo je ovu poljsku velepjesan tako dobro, da ne znam, što mi je ljepše ili poljski original ili hrvatski prijevod«. Turski je učio, da upozna jedan istočni jezik, a i da bolje zaroni u dušu bosanskih muslimana. Vrlo je rado citirao umne turske poslovice.

Oženio se kasno poslije pedesete godine sa mladom Poljakinjom, koja valjda nije imala ni trideset godina i imao s njom žensko dijete. Pokazao mi je i sliku supruge sa djetetom. Bila je odjevena u kostim: na bluzi gajtan preko cijelih grudiju, a zimski šešir sa perjanicom, koji je postavila nahero slično kako husari-iroši nose nahero svoj kalpak. Uz koljeno se naslonila njezina kćerkica. Slika mu je ova stajala na stolu i uvijek je u nju gledao. Taj se starac nije nikada uzrujavao

ili govorio povišenim glasom. Uzrujano bi govorio samo onda, kada bi dobio pismo od svoje žene iz Beča. Jako ga je smetalo, što mu žena ide u Beč tako često. Dugo nisam mogao doznati uzrok toj uzrujanosti. On mi o tome nije ništa pripovijedao, a ja ga opet nisam ni htio, a ni mogao pitati. Kod jedne se karte iz Beča vrlo uzrujao i počeo grditi svoju ženu. Ona da mu prečesto ide od svojih roditelja iz okolice Krakova u Beč. Svaki puta da se slučajno sastane sa natporučnikom zrokoplovstva, nekim Hrvatom, kojega je uvijek zvao »Mordskrobot«. »Mordskrobot« su zvali u bivšoj austrijskoj vojsci lijepo tjelesno razvijene Hrvate. Ti mu slučajni sastanci nisu nikako išli u glavu.

Na novac je pazio, nije kupovao ništa što bi bilo nepotrebno i kako je na mjesec imao 75 rubalja, štedio je mjesečno barem 40. U zimi god. 1917. stanovali smo nas petorica u dvije sobe. Ja sam morao prolaziti kroz njegovu. Na veče smo običavali nas dvojica dugo razgovarati. Služak nam je za rana već prije šest u jutro dolazio po cipele i u isto vrijeme ložio peć u obje sobe. On bi ostavljao vrata između obje sobe odškrinuta, da nas ne bi probudio. Kako uopće osobito čvrsto spavam, nisam redovno čuo, kada je služak otvorio vrata. Svaki me dan gušio mrtvački zadah, koji je strujio iz sobe potpukovnika. Dugo nisam znao, da li taj neugodni zadah potječe od potpukovnika ili njegovog sustanara. Kada sam pred veče dolazio u njihovu sobu, osjećao se taj neugodni zadah jače nego li u jutro. Sjedeći s njima dvojicom duže vremena u razgovoru, osjetio sam, da tijelo potpukovnika emanira taj miris, koji nikako nisam mogao podnašati. A kako je to moralo smetati njegovu mladu ženu, koja je bila u istoj sobi, kada je mene probudio u susjednoj sobi! Je li onda čudo, ako se je ona možda priklonila mlađoj osobi, koja je odisala zdravljem? Je li onda čudo, ako se je ona približila »Mordskrobot«-u, koji je kipio od života i mirisao po mladosti? Zar bi čudo bilo, da je ona zbog njega češće posjećivala Beč?!

U proljeću g. 1918. počela je izmjena invalida između antante i centralnih vlasti. Iz Tare je bilo poslano pet-šest zarobljenih časnika. Među njima je bio i potpukovnik Poljak. Transportom se otezalo dulje vremena. Navodno se čekalo toplije vrijeme. Opravili su ih koncem ožujka po zimi oko deset stupnjeva. Teškim sam se srcem oprostio s ovim čestitim i umnim starcem. Bojao sam se za njega. Dugo vremena nismo dobili vijesti o našim znancima iz toga transporta. Iza nekoliko mjeseci došao je iz omske bolnice jedan časnik u Taru i pripovijedao nam, da se je moj znanac potpukovnik razbolio putujući saonicama oko 350 kilometara iz Tare u Omsk, da je od ležanja dobio upalu pluća i umro. Zdravstvenici, koji su ga dvorili opljačkali su ga i odnijeli navodno nekoliko hiljada rubalja. Nije taj čestiti starac mogao dočekati, da još jednom vidi svoje malo i drago dijete!

Preokret

Dönejä fani kazan kük kajnij.
Zao svijet kipi svejedno kao i kotao.
(Tatarska poslovica).

ZAUSTAVLJENA POŠTA. — ZASTALA TRGOVINA. UZBUĐENJE. — NOVA VLADA.

Pošta je u Rusiji, a i kod nas u Sibiriji bila vrlo dobro uređena i dolazila na vrijeme u najudaljenije krajeve. Iz Tare se slala, a i dolazila pošta triput nedjeljno i to nefaljeno redovito, kao najuređeniji vlak, točno i bez iznimke, bilo nevrijeme, snijeg ili buran zimi, a u ljeti i jeseni jake kiše i makar putevi bili preveć razmočeni od otopljenog snijega ili dulje kiše. »Iz Tare se otpremlja pošta triput na tjedan. Temperatura: —32° C. Tara, 22. II. 1917.«. »Drago moje djete! Pitate me, kako živim. Mi — časnici — nastanjeni smo 30—40 u jednoj kući i zajedno živimo. Cijeli dan čitam i studiram u sobi. Prije podne se šećem jedan sat ili više, a isto tako poslije podne. Dozvoljeno nam je dvaput na tjedan ići kupati se. Ruski sam naučio tako mnogo, da čitam ruski kao moj materinji jezik. Ovdje život nije skup, živežne namirnice stoje toliko kao kod nas u mirno vrijeme. Živimo jeftino, jer nam kuhaju naši vojnici. Tara, 4. I. 1917. Karta br. 107«.

Poslije povratka u Taru iz Tjumena pretplatio sam se na službeni list carske vlade »Novoje Vremja«, da što bolje upoznam pisanje i metodiku ruske carske službene diplomacije. U mjesecu ožujku 1917. pošta nam nisu dostavili jedan tjedan, ni novine ni listove. Svi smo se čudili, da uopće pošta nije prispjela u Taru, jer nikakve elementarne nepogode nisu mogle zapriječiti dopremljanje i dostavu tako izvrsno uređene pošte. Ni slijedećeg tjedna nije bilo pošte. Dva mjeseca nije pošta dostavljana pravilno. »Nakon dva mjeseca počinje pošta ponovno dolaziti. Valjda i moja pošta ne dolazi radi velikih promjena u Rusiji. Ovdje je još zimska perioda, ovdje ondje malo snijega. Led se na Irtišu pred 8 dana otopio. Vjetar sa pjeskom traje 2 tjedna, a iza toga: toplo ljeto. Temperatura: +7° C. Tara, 8. V. 1917.«.

Kolege, koje su išli u grad kupovati, pripovijedali su nam, da je sukno i platno poskupilo i da ih je teško pribaviti i dobiti, jer da trgovci skrivaju tu robu. Sukno, platno i šećer su u Sibiriji najpotrebnije tvari,

zato su ih sakrili, a poslije toga im cijenu povisili. Živežne namirnice (meso, riba, kupus, živad, divljač itd.), bile su tako jeftine kao kod nas u Hrvatskoj u mirno doba, usprkos toga, što je rat trajao skoro tri godine, a moglo ih se dobiti svagdje i u svako doba. »Ovdje je jeftin život. Jedan kilogram govedine stoji dvije krune. Tara, 18. IV. 1917. Karta broj 144«.

Časnici zarobljenici, koji su redovno kao gosti zalazili Rusima u kuće, pripovijedali su nam, da je građanstvo potišteno, da se je u sebe povuklo i da se neprestano nešto šaputa, da su jako potišteni i da slute nešto neobičnog i velikog. Na ulici se nije ovo uzbuđenje moglo opaziti, jer je malo ljudi izlazilo uslijed toga, što su bili nastupili oštri »morozi«, što je nastala perioda jakih i niskih temperatura. Sve se je uvuklo u se, u kuću. Svi su građani u Tari sa zebnjom očekivali vijesti, a i mi zarobljenici zajedno s njima.

Činovnici političke uprave još su se više povukli u se od građana i nisu protiv nikoga istupali. A to je bilo sumnjivo, jer to do sada oni nisu nikada činili. I protivnici carizma čekali su mirno. Tara je bila imala brzojavnu vezu sa Omskom. Među svim činovnicima bilo je mnogo nezadovoljnika, a i revolucionara i oni su po svoj prilici barem donekle obavještavali svoje prijatelje o onom, što se zbiva u Rusiji.

Nakon 14 dana po prilici došla je pošta iz Petrograda. Iz pisanja Novog Vremena, nisam si mogao stvoriti pravu sliku o onom, što se je zbilo i što se još događa, a iz tatarskih vijesti nisam na ništa htio zaključivati. Tek kada je ujezd (kotar) izdao oglas, da je odstranjena carska vlast i kada je generalni gubernator u Omsku izdao proglas kao zapovijed, u kojem poziva, da se svi imaju novoj vlasti pokoravati, znali smo, da je ruski carizam zakopan. Car je bio zbačen. Kerenjski-Lvovljeva vlada preuzela je vlast u svoje ruke u cijeloj državi.

Da se uvjerim je li zaista revolucija pobjedila carizam, zapitao sam što je sa Vilgelmom: ako mu je vrhovni gospodar odstranjen, sigurno je i on utekao iz Tare. Ustanovio sam, da je utekao iz Tare, prije nego li je službeno bio proglašen pad carizma.

Pad carizma proslavila je Tara na svečan način. Svuda su se vijale samo crvene zastave, a samo gdjekoja ruska. Vojnici su u paradi hodali po gradu, građani, seljaci su u masama izašli na ulicu. Sve je bilo ushićeno, sve je vikalo. Vojnička je stega popustila vojnici su hodajući po gradu pucali bez dozvole, a po svojoj miloj volji. Pucnjava se orila, za sada od veselja i danju i noću. Pucali su kasnije i građani. Pucnjava se ozvanjala u Tari počev od ožujka 1917. i u svim ruskim gradovima, kroz koje sam prolazio ili u kojima sam živio sve do lipnja g. 1920., kada su Japanci u Vladivostoku istupili protiv boljševika i Koreanaca.

Poslije nekoliko dnevnog slavlja pojavili su se u Tari ljudi nepoznati, sumnjiva izgleda, terorizirali građanstvo i naoružani napadali na mirne prolaznike. Carske su oružnike poubijali ili pozatvarali na zapovjed vlasti. Stara je vlast bila razrušena, a nova još nije bila osnovana. Vojnici su prestali vježbati i hodali su naoružani po gradu ne u zatvorenim redovima kao prije u carsko doba; oni su bili pijani, vikali su, derali su se, hodali su kao krdo ovaca ili čopor svinja. Lice im je pokazivalo nešto stranog, divljeg, nešto pobješnjelog. To više nije bila vojska nego skup pijanih i bezumnih ljudi, ogorčenih na sve. To je bilo mnoštvo ljudi, koji su bili u stanju napraviti i najveće nedjelo. Trebalo je pametne ruke, da ih vodi pravim putem inače će oni sve razoriti.

PRVE ŽRTVE. — PIJANCI. — OPASNOST OD ALKOHOLA.

Neprestano se pucalo, no slobodi se manje klicalo. A zašto ju slaviti, kada i onako možeš raditi, što hoćeš! Revolucija je počela pokazivati svoje pravo lice. Dnevno su se zbivale krađe, provale, razbojstva, ubojstva, lična razračunavanja i paleži u selu i u gradu.

Prva žrtva u Tari bila je jedna soldatuša, koja je stanovala u svojoj maloj kućici na kraju grada sa svoje petero-šestero djece. Nepoznati zlikovci cijelu su obitelj zaklali jedne noći. Sav je grad bio uzbuđen. Sve je bilo ogorčeno, što je bez milosrđa bila istrebljena nedužna, siromašna obitelj, čija se je glava nalazila na fronti. Skoro su svi građani i Rusi i Tatari ispratili tu žalobnu povorku na groblje. Kada su prolazili kraj mog prozora, stislo mi se srce. I ja sam više mislio i strepio za sve moje kod kuće nego li nad ovima. Hoće li biti u Tari kao kod pogreba Röhrichove žrtve? Hoće li i novim žrtvama iskazati veliku počast kao ovim prvima?! Hoće li ostale žrtve sahranjivati uz veliku pompu i saučešće?

Slijedeće žrtve imale su sve manje i manje sprovode. Saučešće je za žrtvama sve više i više opadalo. Kasnije su pratili mrtvace samo rođaci, a nepoznate ubijene nitko. Svejedno kao kod nas na fronti. Nije bilo istraga, ni zatvora ni parnica. Sve su pravne niti bile razrezane. Samovolja pojedinaca i oružje sviju vrsti — to je bio jedini sudac.

Revolvo, revolvi, znači u latinskom: natrag valjati, ponovno upasti u što, vraćati se uvijek na zlo, srušiti se. Hoće li se ovakovi događaji zbilja ponavljati i neprestano zbivati, odigravati? Hoće li se neprestano valjati, hoće li se zlo neprestano vraćati? Valjda hoće, jer postoji historično ime: revolucija. Ovo je sada samo početak, a što će biti kasnije?! Početak se nastavlja, a povijest se nikada ne mijenja. Stojim dakle pred teškom i tmurnom budućnošću, možda još sudbonosnijom nego što je obični rat.

Rusi skoro bez iznimke vole votku, a osobito seljaci, a ako ne mogu doći do nje, onda piju sve tekućine, koje sadržavaju alkohol. Židov-ljekarnik mi je u Tari pripovijedao, da su mu pokupovali i ispili svu zalihu kolonjske vode. Kasnije su počeli uživati i razne tinkture, dakle oko 70% jaka alkoholna pića i uživali sve dotle, dok ih nisu ispili.

Mužici, građani, vojnici opijali su se do besvijesti. Po najjačoj zimi ležali su u bundama na snijegu kao mrtvaci. Za Rusa se pripovijeda, da kao pijan pije dotle, dok ne umre. Leži li pijan do besvijesti na leđima, a ne može govoriti ili tražiti votku, otvara usta i kažiprst ruke upire prema otvorenim ustima. To ima značiti, da mu unutra sipaju votku.

Kako su alkoholna pića najslabija strana Rusa, prijetila je gradu Tari najveća opasnost od vinnog sklada, koji je bio prvi na udaru. Pukovnik Bestužev bio je čovjek velikog ugleda. Poštivali su ga građani i ruski vojnici, a mi smo ga svi zarobljenici upravo voljeli. Prva mu je zadaća bila, da zaposjedne taj vinnij sklad pouzdanom stražom. On ju je sastavio od nekoliko rezervnih časnika, pouzdanih podčasnika i građana i oboružao ju je strojnim puškama. Time je spriječio najveće zlo t. j. onemogućio je najgorim ljudima, da dođu do alkohola. Omski Vjesnik donašao je opise najnevjerojatnijih događaja, koji su za 100% bili žešći, nemilosrdniji nego naši u Tari. Pljačkanje alkohola i paljenje votke, vatra, požar i — pijana je množina razarala poslije vinnog sklada i grad i sve, do čega je došlo. Bestužev nas je od te nesreće spasio.

Kerenjskijeva vlada bila je prema zarobljenicima osobito loše raspoložena i ograničila nam odmah slobodu. U grad se smjelo ići samo po danu uz izričitu dozvolu zapovjednika mjesta, vojnicima se davalo manje hrane, a nas se htjelo izbaciti iz naših stanova i premjestiti u vojničke i slabe i loše barake. Ograničavalo nas se na svakom koraku.

Sa fronte su počeli dolaziti ruski vojnici u Taru u potpunoj ratnoj opremi. Redovno su dolazili k nama, da nas vide i da se s nama porazgovore. U njima nije bilo ni traga mržnje, dapače, pokazivali su nam sućut prema našim patnjama. Svoje su vojničke stvari prodavali: obične i strojne puške sa nabojima. Oružja si je mogao nabaviti svatko, tko je samo htio. Rastvaranje je ruske vojske započelo. Kerenjski kao da je nas smatrao krivcima, zato je i počeo s represalijama. Mi više nismo smjeli dolaziti u bliži doticaj sa ruskim vojnicima. I revolucija i ova ograničenja bila su nam teška. Da nije bilo liberalnog grofa Bestuževa bilo bi nam valjda i teže i gore nego li u Tjumenu. Bestužev je sve naredbe tumačio liberalnije i povjeravao, da ih izvrše najbolji ljudi.

Naša pisma otposlana iz Sibirije kući jako su se gubila. Tako sam 4. I. 1917. poslao kartu br. 107. a do 18. IV. 1917. kartu br. 151. Od tih 44 karte dobili su moji rođaci samo deset komada. I od kuće dolazila je pošta slabo i sa velikim zakašnjenjem. »Pošta dolazi sada ovamo istom

poslije 4 mjeseca. Zadnja karta potječe iz kolovoza. Bog zna, što se je dogodilo za to vrijeme! Tara, 30. XII. 1917. Temperatura: —16° C.«. »Dugo vremena nije stigla nikakva pošta. Zadnja karta potječe iz svibnja. Tara, 16. IX. 1917. Temperatura: +6° C.«.

DVOVLAŠTIJE. — »RJEŽEM KAZNU«. — ZATVOR — RAJ.

Sve vrijeme Kerenjskijeve vlade bilo je vrijeme borbe između ministarske vlasti i vojničke organizacije »sovjeta vojnika i radnika«. Nova civilna vlast, izdavala je naredbe, da pobije nered i anarhiju, a da uvede poredak i pravno stanje. Ogorčena i žestoka agitacija širila se protiv bogataša, protiv »buržuja«. Vojnici su pod buržujem razumjevali svakoga, koji je bolje odjeven. Sovjet je ometao u Tari većinu vladinih odredaba, ili ih nisu htjeli provesti ili su radili protivno. Prividna je vlast bila u rukama ministarstva, a faktična u rukama sovjeta. Uslijed borbe tih dvaju faktora za pravu vlast i uslijed tih trvenja klupko se je sve jače i jače sputavalo, mjesto da se rasputa. Tako je valjda bilo po cijeloj Rusiji.

Srebrni i zlatni novac počelo se sakrivati i povlačiti iz prometa. Kerenjski je dao štampati novi papirnati novac, ponajviše od 50 rubalja, t. zv. kerjenke. Vrijednost je novcu padala, a sve automatski poskupilo. Sa tržišta je tako rekuć nestalo platna, sukna, šećera i čaja. U ljetu 1917. i zimi g. 1917./18. većina je zarobljenika u Tari bila poderana. Čovjekoljubni Bestužev dao je vojnicima rubeninu i vojničko odijelo badava, a časnicima platno i sukno uz nabavnu cijenu. Ja sam si dao sašiti rusku vojničku rubašku iz platna, a ostatak prišio na zimski gunj. Nabavio sam si velike zalihe šećera i čaja t. zv. kirpičnji čaj, t. j. čaja stisnutog u opeke (Ziegeltee). Nesigurnost mjesto da se smanjuje, izgledalo je, da se povećava. Po noći je bilo za život opasno izlaziti na ulicu.

Ratni zarobljenici bili su razmjerno od sviju stanovnika Tare najsigurniji za svoj život. Pred našom je kućom i danju i noću stajao ruski vojnik na straži. Noći su postavljali još jednoga u dvorište. Tako je bilo kod sviju partija, a i u vojarni, gdje je stanovala većina zarobljenika. Rusko vojno zapovjedništvo objelodanilo je proglas ratnih ministarstva: turskog, njemačkog i austrijskog, da će za ubijenog jednog zarobljenika u Rusiji, biti strjeljana dva zarobljena Rusa. Ta je objava dobro djelovala i nijedan ratni zarobljenik nije bio u Tari ubijen. Možda ne ću previše kazati, ako ustvrdim, da smo mi svi zarobljenici bili sigurniji za svoj život nego li grof Bestužev, usprkos toga, što su ga voljeli i građani i vojnici. U revoluciji su za svoj život najsigurniji inostrani podanici, jer se sve ratujuće stranke boje odgovornosti radi komplikacija, koje bi mogle nastati, ako bi strane države intervenirale radi smrti svojih podanika.

Ne mogu opisati sve događaje u Tari, jer bi predaleko zašao. Iznijeti ću samo nekoliko prizora.

U blizini ruskoga groblja prostirala se velika i vrlo lijepo razvijena brezova šuma, čija su stabla bila debela kao čovječje tijelo. Nas desetak pošlo je u pratnji naoružanog ruskog vojnika na šetnju u stepu. Put je vodio u obližnje susjedno selo i nešto dalje od groblja provlačio se kroz tu šumu. Ozvanjali su mnogobrojni udarci sjekira, kada smo se šumi približili. Seljaci su podsijecali jedno stablo kraj drugoga, ali ne nad panjom t. j. tik iznad površine zemlje nego u visini možda nešto više od jednoga metra. Na naš nedužni, a možda i nesmotreni upit, zašto ostavljaju tako veliki panj, počeli su uzbuđeno vikati: što se to vas tiče! To je naša stvar! Rježemo kaznu (režemo ruski erar). Vidili smo, da nije uputno upuštati se s njima u razgovor, vidili smo, da nije dobro razgovarati sa ljudima, koji iz mržnje, bjesnoće prema carizmu podsijecaju, tamane i trijebe državno vlasništvo. Kao da su državne šume krive, što im je carski činovnik činio nepravde i što se je car zaratio te njih prisilio ratovati. Zar tolika mržnja? pomislio sam.

Tko će umiriti ovu mržnju? A ako je neko još jače podjari — kuda će ona kreniti i na koga će se oboriti? Kada smo se vraćali natrag u Taru, još su se dugo čuli udarci sjekira, od kojih je ječila šuma kao gitara, kada umjetnik prstima prebire žice. Hoće li se glasovi sjekira, hoće li se ova rezonancija pretvoriti u kakvu lijepu simfoniju ili možda u najneharmoničniju glazbenu sliku? Tko bi to znao! Hoće li ova mržnja, hoće li se jeka ovih udaraca zaustaviti samo u toj šumi? A što će biti onda, ako se proširi po cijeloj Sibiriji? Što će biti sa mnom, ako sva Sibirija okrene ječiti od udaraca sjekire, od udaraca mržnje? Kako ću moći isplivati iz mora mržnje, ogorčenja? Do sada nije nitko izmislio i napravio takvu lađu, koja bi ljude bez opasnosti vozila kroz uzburkano more mržnje i koja bi ih mogla prevesti, prenijeti na drugu neopasnu obalu? Treba velike opreznosti i životnog iskustva, da čovjeku uspije prebroditi jedno takovo i najopasnije i najpogibeljnije more, more mržnje.

Pijani ruski vojnici slavili su vrlo bučno poklade. Pucalo se još više, a hodalo se u još nesređenijim skupinama, nego li u druge dane. Neki su od naših časnika pošli u pratnji konvoja, da vide poklade u revoluciji. Jedan je između njih zaostao i kako je bilo na glavnoj ulici mnogo svijeta, nije ih mogao dostići. Bio je to jedan zastavnik Malorus, sićušan čovjek niska stasa, male čelave glave na kojoj se jako isticao produljeni nos. Bio je sasvim neugledan. Kada bi ga čovjek malo iz daljega motrio, oči bi mu se čudno sjajile i u njegovom je licu izbijalo nešto slično mišu. Bio je valjda najpovučeniji i najružniji od sviju zarobljenih časnika u Tari.

slutiti, a i u gradu se koješta govorkalo o njima. Zabranio mu na koncu, da dolazi u njegovu kuću.

Njih su se dvoje sastajali ili na ulici ili kod nekih prijateljica aptekarše. Pred dućanom Orlov-a na velikoj ploščadi (trgu) obdržavao se nedjeljno dva puta sajam, a za vrijeme sajma morali su se jamščiki, kočijaši, sa svojim saonicama postaviti na onaj kraj trga, koji vodi u našu ulicu. Zastavnik je ranije nego li su obično naši išli na trg, bio krenio prema trgu sam i bez pratnje ruskog vojnika. Čim je prošao pokraj jamščika i došao do trga, počeli su ovi vikati mu u lice: »Buržujskaja svoloč, buržujsko smeće! A čto aptekarša!« Za čas su ga opkolili, počeli tiskati i natezati. Bez dvojbe su znali i jamščiki za ljubavni odnošaj između zastavnika i aptekarše. Bijes revolucije morao je negdje izbiti i ovdje se bez povoda upravio prema zastavniku. I seljaci i građani pošli su prema mjestu, gdje se je vikalo. Vika, buka i gungula rasla je vrlo brzo. Zastavnika su počeli tiskati rukama i gurati nogama. U toj je gužvi spao zastavniku cviker sa nosa i on je zaviknio: »Moj cviker! Pao mi je cviker!«

Oni koji su bili najbliži zastavniku, tiskali su leđima one iza njih, da si naprave mjesta, da potraže cviker. Tolpa se umirila kao na kakvu zapovijed. Svi ljudi kao da su najednom htjeli napraviti neku uslugu. Bijes se je iznenada pretvorio u kavalirštinu, pomoć, što li. A da ga je prije izuštene riječi: »moj cviker« bio samo jedan udario — počeli bi udarci letiti na sve strane i noge i ruke stupile bi u akciju i za pet šest minuta, ne bi bilo ni zastavnika ni njegovog cvikera. Našli su cviker. Bio je sav raskidan. Kako se je brzo promijenila psihologija te mase! Tko bi tu kolektivnu dušu, ako je uopće ima, mogao razumjeti! Punih šest godina imao sam s njom najbliže veze, no uza sve to nisam mogao prodrijeti u njezine najveće tajne, u njezinu dubinu.

Iz Sibirije sam se javljao i g. Stjepanu Radiću, kojega sam smatrao još prije rata svojim vođom u socijalno-seljačkim pitanjima. Polovicom siječnja g. 1917. dobio sam dvije ruski napisane dopisnice od g. Radića. To sam javio mojoj supruzi kartom od 25. I. 1917. »Draga moja Ireno! Od Tebe kao i od mame dolazi sada mnogo pošte. Kako sam veseo, kada karte dobijem. Nemoj se mučiti radi mene. Uvijek sam zdrav. Nas 35 stanujemo u dvije kuće. Ja sam u jednoj sobi sa još dva gospodina. U vrtu smo si napravili sanjkalište i ja se sanjkam 2—3 sata na dan. Inače uvijek čitam. Ruskim jezikom vladam kao mojim materinjskim. Ja sam samo radi moga brata zabrinut. Kako živiš Ti? Je li Ti bolje? Piši mi također i o poznatima. Od Radića sam nedavno dobio 2 karte. Danas je temperatura: —30° C. Tara, 21. I. 1917.«.

U tim dvim kartama opisuje g. Stjepan Radić političko stanje kod nas u Hrvatskoj, što se sve zbiva, kako je u hrv. saboru, gdje je on

javno istupio protiv Austro-Ugarske. Obje su karte bile napisane u vrlo kratkom razmaku vremena jedna od druge. Kako su one uopće mogle meni doći u ruke za vrijeme svemoćne vojne cenzure? Po svoj prilici bio je cenzor ruskih pisama ili Malorus — po osjećaju Velikorus, dakle carista ili koji Čeh, Panslaven, koji su iz mržnje propustili ne samo ove dvije Radićcve ruski napisane dopisnice nego i mnogo drugih sličnih.

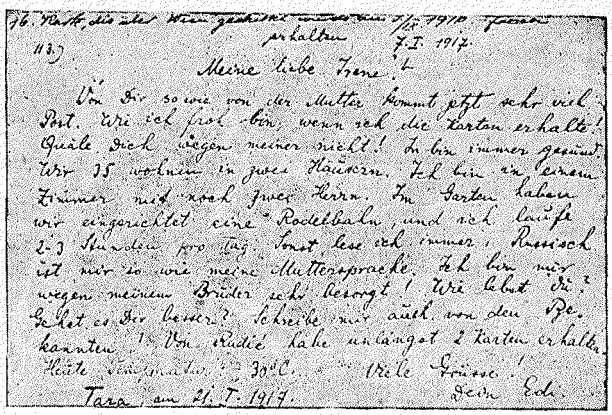

Sl. 26. **Javljam kući primitak dvaju karti g. Radića.**

Šteta, što sam izgubio sve moje stvari kod N. Udinska g. 1920. pa i ove dvije karte, jer bi one služile uzorom, kako nezadovoljni građani, u ovom slučaju cenzori, čine velike propuste, odnosno kako mogu škoditi svojoj državi.

Na glas o ruskoj revoluciji nedvojbeno su se uznemirili rođaci sviju zarobljenika. Da moje umirim pisao sam im u kartama indiferentne stvari. »Radi mene budi sasvim na miru. Mi smo u Tari odrezani morem snijega od ostaloga svijeta. Ovdje je sve mirno. Danas u jutro bilo je: —12° C., a u podne: —1° C. Svuda leži još snijeg 1—2 metra debeo. Tara, 26. III. 1917.«. »Ovdje je sve mirno. Tara je mali tatarsko-ruski grad u pustoj stepi, odjeljen od cijeloga svijeta. Tara, 30. III. 1917.«. Isto sam pisao i u karti od 2. IV. 1917. »Ovdje je sve mirno. Ovdje ima još mnogo snijega. Temperatura je bila u podne: +3° C., a u jutro: —7° C. Tara, 13. IV. 1917.«. Danas smo posjetili tatarsku crkvu. Temperatura u jutro: —21° C., u podne: —6° C. Tara, 16. III. 1917. Za dva mjeseca biti će ovdje kao u proljeće«. »Ovdje je toplo. Mjestimice ima još i snijega. Pred pet se je dana otopio led na rijeci· Tara, 8. V. 1917.«. »Dok ovo pišem vani je snježna mećava sa urlajućim vjetrom. Kod nas mora da je već vrlo lijepo proljeće. Danas je: —4° C. Po svoj prilici su to zadnji trzaji zime. Prije toga bilo je već vrlo toplo sa +20° C. Tara,

15. V. 1917.«. Danas je padao i snijeg i kiša. U jutro je bilo: —1° C., a u podne: +5° C. Tara, 31. V. 1917.«. Pisao sam u takvom tonu, makar da sam znao, da je mojima bilo više stalo, da li mi je ugrožen život nego da li sam posjetio tatarsku džamiju ili da li se led otopio na Irtišu ili se nije otopio i koliko je stupnjeva zime.

Ljeto je bilo g. 1917. hladno. »Po svoj prilici će i ovdje skoro početi proljeće t. j. sve će cvasti. Jutros je bilo: +6° C., a u podne: +17°C. Tara, 6. VI. 1917.«. »Jučer je bilo: +14° C. Tara, 21. VI. 1917.«. »Mjesec dana je neprestano padala kiša i bilo hladno. Temp. +10° C. Valjda će i ovdje biti jednom ljeto. Tara, 1. VII. 1917.«. »Danas je temperatura: +2° C. Tara, 13. VIII. 1917.«. »12. VII. 1917. Ovdje pada ponovno kiša. Temperatura je dnevno 14—15° C. cijeli dan«. »Cijeli sam dan na dvorištu i sunčam se. Poslije podne se idemo kupati na Irtiš. Danas je: +20° C. Tara, 14. VII. 1917.«. »19. VIII. 1917. rano u jutro je bilo: +7°C.«. »Vrio rado bi osjetio lijepo toplo sunce juga. Ovdje je već hladno. Danas je: +2° C. Tara, 23. VIII. 1917.«. »Skoro će početi zima. Kroz cijelo ljeto bilo samo 20—30 toplih dana. Kada bi jednom mogao doći u našu toplu zemlju. Tara, 23. IX. 1917.«.

Mi već nismo mogli izlaziti sa naših pedeset rubalja, otkako su kerjenke poplavile svu Rusiju. Od kuće su nam teško dostavljali preko banaka zatraženi novac. Morali smo si nekako pomagati. Neki su naši vojnici kao namještenici kod Rusa dobro zasluživali i mogli su nam pozajmiti dosta velike svote. Mi smo našima pisali kući, da njihovim rođacima isplate pozajmljene rublje u krunama prema tečaju na početku rata. Meni je novaca pozajmljivao Andrija Ribić, namješten kao kočijaš — vodonos kod Tatarina, t. zv. Mustafa-paše. Ribić mi je bio dobar drug i vjeran prijatelj u Tari kroz tri godine. Sada je on trhonoša u Zagrebu sa crvenom kapom br. 24. i stoji redovno na uglu Jelačićevog trga i Praške ulice. Uvijek mi je milo, kada ga sastanem. Kući sam pisao: »Primio sam od g. Andrije Ribića, koji se nalazi sa mnom u Tari 30 rubalja, slovima trideset na pohranu. Molim Te izvoli njegovoj supruzi Heleni Ribić (Zagreb, Opatovina br. 25.) isplatiti tu svotu u našim krunama po tečaju kakav je bio prije rata. Najbolje bi bilo poslati joj taj novac poštom. Jednaku kartu pišem gospođi Ribić. Tara, 23. IX. 1917.«. Ribić mi je pozajmio carske novce, zato smo i ugovorili tečaj prije rata.

RUSKI CAR U TOBOLSKU.

Ruska je vlada odlučila, da pošalje u »sosilku« i ruskog cara u Tobolsk u Sibiriji. Odabrali su mu jedan bataljon najpouzdanijih vojnika sa nekoliko topova i strojnih pušaka. Nama je bilo poznato, kada će se provesti car kroz Taru. Iz Omska su ga otpremili jednim od najljepše

posjeda među seljake nije se ticala sibirskih mužika baš ništa, jer su imali dovoljno zemlje. Revolucionarci su bili majstori u agitaciji. Sve su znali izrabiti u svoje svrhe. Sve su struje protiv cara umjeli svesti u svoje korito. Za sve »podvodnija struji« napravili su jedan kanal, samo jedan kanal: doći do vlasti. Te su podzemne struje bile važnije od onih javnih.

Jedni su vojnici dolazili sa fronte, zadržavali se neko vrijeme u Tari i razišli se redovno sa svojim puškama kući. Sada je bila izdana parola, da se oružje više ne predaje, a ni ne prodaje. Drugi su došli i stalno se u Tari zadržali. Ti su bili najbezobzirniji i najnasrtljiviji, prema svakome najdrskiji i nepristojni. U to je vrijeme bilo opasno ići mirno pokraj skupine takvih vojnika, osobito nama časnicima-zarobljenicima. Neprestano nam se grozilo, da nas treba izbaciti iz naših stanova, mjesto nas se je imala useliti najgora sirotinja, a nas se je imalo smjestiti u ljetne, drvene barake. Kolale su najnevjerojatnije vijesti. Beskućnici i sirotinja bili su na nas nahuckani isto tako kao i na bogataše Tare. Građani, a osobito Tatari bili su nam skloni.

U Taru se dovuklo i mnogo civilnih osoba, vrlo sumnjiva izgleda. Počele su pljačke, napadaji, razbojstva kao i poslije pada carizma. Sve je bilo ustrašeno i vojnici na prolazu kao i građani Tare. U noći su se šetale samo skupine ovih opasnih vojnika i nepoznatih građanskih lica. Građanstvo je sasvim zastrašeno, dezorganizirano i uvuklo se u sebe, u kuće: ono je samo sebe odsudilo na propast. Tko je imao oči, taj je morao vidjeti, da se sprema novi prevrat.

Koncem jeseni 1917. stigao je u Taru jedan musliman iz okolice Bjeline, zarobljen ljeti. Prema našem običaju mi bi uvijek novoga zarobljenika ispitivali, kako je kod kuće, na fronti i što je vidio prolazeći kroz Rusiju. On je još u rano proljeće g. 1917. bio kod kuće. Idući pješice od željeznice u svoje selo navratio se usput u jednu mehanu. Za stolovima su sjedile bule otkrita lica, bez feredža i pile rakiju za novac, što su ga dobivale kao potporu određenu za obitelji ratnika. Svi smo si stvorili sliku o moralu, koji je kod nas zavladao. Kada to čine muslimanke, kakve su onda istom žene drugih vjeroispovjesti! Ženski se dakle svijet počeo kod nas približavati ruskom na polju morala. Božica rata, najveća razvratnica na svijetu, pružila je svoje prste i u naše krajeve!

Sva mjesta, kroz koje je prolazio taj novi građanin Sibirije, pokazivala su jednaku sliku, kakvu je zatekao i u Tari. Po njegovom pripovijedanju kod nas su bili upućeni o svemu, što se je u Rusiji zbivalo. Zato sam odmah i kući pisao: »Ja znam, da ćeš opet biti zabrinuta radi mene. Budi samo mirna, ja se nalazim u jednoj pustinji udaljenoj od željeznice oko 300 kilometara. Temperatura: +6° C. Tara, 16. IX. 1917.«. Izgledalo mi je kao da jedna podvodna struja vodi sve ove događaje,

činilo mi se kao da se sve niti nalaze u jednoj ruci. Sa zebnjom sam čekao novu promjenu. Za vrijeme od dvije godine, što sam se prije rata družio sa boljševicima upoznao sam njihove metode i odmah sam vidio, da su oni u svako mjesto Rusije i Sibirije pružili svoje prste.

BOLJŠEVIČKI PREVRAT. — DEKRETI. — PRIMIRJE.

Čim je »Pravda«, list boljševika počeo u Petrogradu izlaziti, odmah sam ga pretplatio na pol godine. U njemu su javno pozivali vojnike, da otkažu poslušnost vladi i donosili su izvještaje o rastvaranju austrijske i njemačke vojske, koja je zaposjela Ukrajinu, Odesu i Kavkaz. Boljševici su se svim žarom bacili, da demoraliziraju okupatornu njemačko-austrijsku vojsku i time da je dobiju za sebe. Pravda je u jednome broju donijela mjesto uvodnoga članka, a preko cijele strane samo ovu vijest: »Njemački su vojnici u Ukrajini i Kavkazu počeli prodavati svoje cipele!« To je značilo, da su bili potkopali i najjaču disciplinu na svijetu, njemačku vojničku disciplinu. Slično je bilo i sa ruskom vojskom. U proglasima su zvali vojnike, da ostave bojište i da se vrate kući. Kerenjskijeva je vlada doduše zabranila i Pravdu i raspačavanje raznih proglasa. Što nije smjelo plivati javnim strujama prešlo je u podzemne struje. Bezbroj proglasa pozivao je po cijeloj Rusiji na neposlušnost i ustanak protiv Kerenjskoga.

Mi u Tari nismo znali, što se zbiva u Petrogradu. Pošta je i opet izostala. Dok su vojnici za prevrata protiv cara mirovali u Tari, sada su postali još nesnošljiviji i još bezobzirniji, ako je uopće moguća veća gradacija toga pojma. Sav je grad Tara bio od njih stjeran u kozji rog. Oni su bili pravi gospodari u gradu i bez formalne vlasti, a čekali su samo zgodan moment, da ju i formalno uzmu u svoje ruke. Sva je Tara bila kao na iglama.

Jednoga je jutra osvanio proglas, da su sovjeti preuzeli vlast u gradu. Sovjet soldatskih i rabočih deputatov proglasio je sam sebe kao jedinu jedincatu državnu moć i vlast u Tari. Vojnici su i onako bili uz njih, a građani su morali šutjeti. Glavnu ulogu su igrali oni najbezobrazniji i o svemu su odlučivali. Počelo je bezobzirno obračunavanje. Svakoga istaknutijeg pristašu Kerenjskog i caristu su zatvorili. Od ovih su najopasnije slali u zatvor u Omsk. Ti su nesretnici dolazili sa pratnjom samo do šume, onda su navodno pokušali bježati i poginili su od kugli u leđa. Ovamo kao da su prenesene metode, najkrvoločnije metode, što su ih Semiti Kartažani primjenjivali protiv svojih protivnika u građanskom ratu. Istupalo se samo protiv pravoslavnih, a drugi su inovjerci bili za sada pošteđeni. Glavnu je vlast imao jedan komesar, Židov, koji je bio sve, vlast, uprava, pravda. Rabin u Tari primao je u neke vrsti audijencije uplašene građane, koji su mislili, da će biti uap-

svim selima okolo Tare tu marvu. Kasnije sam doznao, da se je zbilo isto i po cijeloj Rusiji. Time je u par dana bila uništena skoro jedna trećina sviju domaćih i gospodarskih životinja.

Komunisti su prikazivali ove mjere kao nužno zlo, potrebno, da se dovrši vojna. Seljacima je prvo bilo: mir, mir; a da ih umire širili su lažnu vijest o primirju. A da seljaci vide, da je mir, organizirali su otpremu starih i bolesnih zarobljenika. I mi smo zarobljenici bili isprva vjerovali, da će sklopiti mir, odnosno primirje. Kasnije smo vidili, na žalost istom poslije par mjeseci, da je vijest o primirju, miru i otpremanju bolesnih zarobljenika samo agitaciono sredstvo boljševika. Slali su transporte bolesnih zarobljenika iz sviju logora uz željezničku prugu. Iz njihovog boravišta su ih sovjeti propustili, no u slijedećim su ih postajama zaustavili i slali natrag. Neki su se ovakovi transporti »šetali« po sibirskoj željeznici kroz više mjeseci, a da ih nisu otpremili kući. Putovanje jednog takvog transporta opisao je umjetnički i vrlo lijepo Dr. Fabian Béla, narodni zastupnik u poslijeratnom peštanskom saboru, na madžarskom jeziku, a pod naslovom: Od Vladivostoka do Petrograda.

»Sada je primirje. Dao Bog da dođe i do mira! Kako bi se rado vratio u našu lijepu i toplu domovinu! Tara, 20. XII. 1917. Temperatura: —27° C.«. »Opet Božić! Već je sedmi Božić, koji ja ne slavim kod kuće. Po svoj prilici ćemo ga slaviti slijedeće godine zajedno kod kuće. Tara, 22. XII. 1917. Temperatura: —27° C.«. »Nova godina! Mnogo sreće! Sada je ovdje 8 sati u jutro, a kod nas tri sata poslije podne. Ovdje sunce izlazi prije, ranije za pet sati nego li u našoj domovini. Danas toplo: —17° C. Skoro se približava najjača studen: oko —50° C.! Kada bi samo mir bio sklopljen! Tara, 1. I. 1918.«.

Sibirska je zima kojiputa čudna. Između ruskog i rimokatoličkog Božića biva ovda-onda vrlo toplo. »Danas je vrlo topao dan. Predveče je dapače kiša padala, akoprem je bilo: —5° C.! Tara, 7. I. 1918.«.

Brestlitovski je mir bio i službeno objavljen u Rusiji. Vojnici su se veselili, a građani bili u Tari ogorčeni. Boljševicima je bilo samo stalo da svoju vlast učvrste, a za drugo se ništa nisu brinili. Kao do sada najvještiji agitatori počeli su među nama širiti vijesti, da će nas kući otpraviti u najkraće vrijeme. Izdano nam je jedno saopćenje, da će nas u proljeće po svoj prilici najprvo premjestiti u Rusiju, a odanle kući. Tako se govorilo zarobljenicima po cijeloj Rusiji. »Na koncu je jednom službeno objelodanjeno. Ne mogu u to vjerovati kao ni u to, da ćemo moći kući putovati. Odavde nas ne će moći otpraviti prije nego počme promet ladama. Dakle još dva dobra mjeseca ostajemo u Tari, a poslije toga u Omsk i dalje. Tara, 3. III. 1918.«. »Nadam se do jeseni doći kući. Sada više ne mogu tako marljivo učiti i čitati. Reisefieber! Temperatura: —25° C. Tara, 11. III. 1918.«. »Prekjučer dobio sliku Juričinu

(njegova bista u profilu). Danas je velika srijeda. To mi je najveće veselje za Uskrs. Do sada sam dobio njegove tri fotografije. Dao Bog da dođem kući do Božića! Mir je dakle sklopljen. Ne mogu vjerovati, da je konac svemu. Četiri teške, duge godine. Tara, III. 1918. Temperatura: —5° C.«. »Drugi dan Uskrsa. Neprestano, cijelo poslije podne pada snijeg. Ovdje Uskrs izgleda kao Božić kod nas. Tara, 1. IV. 1918. Temperatura: —14° C.«. »Ovdje još zima, snijeg, hladno. Hvala Bogu: dani su duži i već se vidi sunce. Mi čekamo na transport. Po svoj prilici ćemo otputovati prvom lađom. Nadajmo se barem! U kasnu jesen mogli bi se već kući vratiti! Temperatura: —15° C. Tara, 10. IV. 1918.«. »Jučer snježna mećava, bura. Danas snijeg, mjestimice jedan metar dubok. Temperatura: —3° C. Tara, 12. V. 1918.«.

To smo si mi tako zamišljali. Stvarnost je bila sasvim oprečna. K nama su došli zarobljenici iz Omska i pripovijedali nam najalarmantnije vijesti. Boljševici otpravljaju kući po gdjekoji transport, no većinu zdravih premještaju iz jednoga logora u drugi i čim dođu u novo mjesto, odmah ih zatvaraju. Momcima ne daju hrane, zatvore ih u posebne barake i dobivaju toliko kruha, da ne umru od gladi. Polovica Madžara, nešto Bečlija i trećina Prusa stupili su u vojsku boljševika prisiljeni i zavarani. Pretplatio sam se bio na madžarske revolucionarne novine, koje je izdavao sovjet u Omsku, u kojima su u skoro svakom broju pozivali Madžare, da stupe u sovjetsku vojsku, jer da su im grofovi zaveli žene, matere i kćeri. Izrabili su najosjetljiviju i najćutljiviju stranu ljudske osjećajnosti u svoje svrhe. Sjetio sam se mojih razgovora sa komunistima i bilo mi je sve jasno. Moraju si sastaviti vojsku uz bilo koje uvjete, uz bilo koje žrtve. Na Ruse se nisu mogli osloniti, jer i ono malo komunista Rusa nisu bili za boj nego za fraziranje i prije svakog boja tražili pregovore.

U svim većim gradovima Rusije i Sibirije bilo je mnogo Kitajaca, kao radnika, cipelara, kuhača, nešto trgovaca i posjednika praonica. Kitajci peru rubeninu vanredno čisto i Ruskinje su im dale rađe prati nego ruskim praljama. Sovjeti su izdali zapovijed, da se imaju popisati svi inostrani radnici, dakle i Kitajci. I njih su zatvarali u koncentracione logore i postupali kao i sa Madžarima. Prusi i Madžari činili su uz nešto oduševljenih Rusa-komunista jezgru sovjetske vojske. I većina se Kitajaca javila u sovjetsku vojsku. Među radnicima Rusima pravila se velika agitacija. Kitajce su plaćali po satu, a u težim i opasnijim bojevima povisivali su im plaću. Kada su Kitajci, njih oko četvrt milijona, bili izvježbani, pokazali su se kao jedni od najboljih vojnika. Ne možda zato, što bi oni po naravi bili hrabri nego zato, što su u tuđini, u tuđoj zemlji uzeli puške u ruke, a tko to učini, taj nije ni najmanje siguran za svoj život. Čim ispusti iz svoje ruke pušku i dođe u ruke neprijate-

lju, njemu se sudi bez suda, njemu se sudi puškom. Pred ovakovu smo situaciju imali u dogledno vrijeme biti i mi postavljeni. Ovo je imao biti naš transport kući. Budućnost nam se nije pokazivala u najružičastijem svjetlu.

BRIGA ZA SINA. — MALO POŠTE OD KUĆE. — GRIPA.

U jeseni g. 1917. trebao je moj sin Jurica, da pođe u školu. Bilo mi je teško, što ga nisam mogao prviputa otpratiti do škole. U našoj je obitelji bio uvriježen običaj, da se djecu nauči malo čitati prije nego što pođu u školu. »Je si li počela učiti Juricu čitati i pisati? To bi mogla napraviti. Ovdje toplo: —5 do —10° C., a bilo je već —37° C. Tara, 30. XI. 1916.«. »Je li naš mali učenik marljiv i dobar? Kako bi ga rado vidio, kada ide u školu! Ovdje snijeg. Jučer je sniježilo. Vrijeme je kao kod nas o Božiću. Temperatura: +1° C. Tara, 6. V. 1918.«. »Jurica mora da je već veliki dečko! Temperatura: +1° C. u jutro, a u podne: +4° C. Tara, 5. IV. 1917.«. »Je li Jurica već velik? Temperatura u jutro: —17° C., u podne: +2° C. Tara, 23. III. 1917.«. »Drago dijete moje! Kako se osjećaš u školi? Bolje je bilo, dok si bio slobodan! Temperatura: —10° C. Tara, 9. XII. 1917.«. »Kako mladom učeniku prija škola? Temperatura: —17° C. Tara, 20. XI. 1917.«. »Ima li mladi učenik mnogo briga sa školom? Do sada dobio tri madžarske knjige. Danas ovdje vrlo toplo: —1° C. Tara, 17. XI. 1917.«. »*Šest je već godina, da nisam kod kuće!* Je si li već postao jakim dječakom? Kako bi Vas volio vidjeti! Temperatura: —22° C. Tara, 15. II. 1918.«. »Naše me dijete ne će po svoj prilici moći ni prepoznati, kada se vratim! Temperatura: —10° C. Tara, 3. III. 1918.«. »Jesi li naučio makar malo njemački? Kako Ti je u školi? Prije je bilo bolje vani, igrati se — što ne? Piši mi, koju školu pohađaš. Poslije karti datiranih u kolovozu nije nijedna više došla. Temperatura: —35° C. Tara, 1. II. 1918.«. »Je li mladi učenik dobio mnogo božićnih darova? Temperatura: —5° C. Tara, 7. I. 1918.«.

Pošte je za prvog sovjetskog režima vrlo malo i kasno dolazilo zarobljenicima. »Ja uvijek pišem i pišem, ali ne znam, je li štogod dolazi kući. Poslije primirja sam neprestano uzbuđen. Htio bi putovati kući. Ovdje je sada najhladnija perioda: dnevno —30 do 40° C. Knjige iz Heidelberga nisu prispjele. Temperatura: —34° C. Tara, 4. II. 1918.«. »Zadnje su karte od kolovoza i rujna. Poslije toga vremena nijedan od nas ne dobiva poštu. Temperatura: —18° C. Tara, 27. I. 1918.«. »S poštom ne dolazi već dugo vremena ništa. Tvoja posljednja karta je iz kolovoza 1917. Hvala Bogu, da je za Novu Godinu došao brzojav. Temperatura: —8° C. Tara, 29. I. 1918.«. »*Ja već više ne znam, što bi* pisao, *i što bi trebao pisati.* Najhladnija perioda je zime prošla. Temperatura: —17° C. Tara, 14. II. 1918.«. »Drago moje djetešce! Do sada sam dobio

dvije Tvoje karte, čestitke za Božić. Jedva čekam, da se jednom kući vratim. Dolaze li moje karte? Temperatura: +18° C. Tara, 26. VI. 1918.«.

Posjetio nas je danski konzul, kao zaštitnik austrijskih zarobljenika i kao izaslanik međunarodnog crvenog križa. On je išao od partije do partije pojedince ispitivao svakog, kako mu je i je li mu se štogod hotimice zla učinilo bilo od ruske vlasti ili od građana ili vojnika. Dobili smo i novaca, darova, platna, sukna i cipela. Pročitao nam je povjerljive naredbe ratnog ministarstva iz Beča, a među njima jednu punu grožnju, koja je ovako završavala: »tko stupi bilo u kakvu vojnu organizaciju u inozemstvu, biti će kažnjen smrću kuglom iz puške, pa i oni koji misle, da će u Rusiji ostati«.

»Ovih je dana bio danski konzul kod nas. Pogledao je fotografije na stijeni, a i onu od našega djeteta, koja mu se vrlo svidila. Kada je drugiput opet k nama došao, posjetio me je, da još jedamputa vidi Juricu (kao što je on rekao). Kako me je to razveselilo! Temperatura: —17° C. Tara, 10. II. 1918.«.

Boljševici su već prikupili dovoljno vojnika za svoju crvenu vojsku, da se mogu na nju osloniti. Ta je vojska sastojala od preko jednog milijuna vojnika, od kojih su bili četvrt milijona Prusi i austrijski Nijemci, 200.000 Madžara, 100.000 Lotiša, 100.000 zarobljenika slavenske rase, četvrt milijona Kitajaca i četvrt milijona Rusa. Na tu su se vojsku mogli sasvim osloniti s jedne strane, jer su to dobrovoljci, koji umiru, čim pušku predadu svome neprijatelju, a drugo većina je te vojske bila dobro izvježbana, jer je prošla kroz rat na fronti.

Mi smo svi mislili, da se ova poruka bečkog ratnog ministarstva odnosi na komuniste t. j. na bivše austrijske vojnike, koji su što silom, a u manjem broju i dobrovoljno stupili u boljševičku vojsku. Mi smo se ovoj odredbi smijali, jer je princip boljševika sve obećati, a ništa ne izvršiti, sve potpisati, a ničesa se ne držati. Događaji su nam pokazali, da se ova grožnja odnosila više na češke nego li na komunističke dobrovoljce.

Ruske su novine javljale, da se je u Europi pojavila opasna gripa, koja osobito da hara u zapadnoj Europi, Španjolskoj i Francuskoj, no i drugi krajevi da nisu pošteđeni. I kod nas je u Hrvatskoj njezino carstvo. Što nije pokosila vojna, to kosi gripa. A koga ću od mojih kod kuće zateći, ako se slučajno i vratim kući!?

Držala je oštra zima. Išao sam se sâm malo prošetati. Boljševici su nam dali potpunu slobodu kretanja. U glavnoj sam ulici sastao plavokosog Madžara, oko 40 godina starog, sa brcima uređenim kao u njemačkog cara Vilima. Držao se dostojanstveno uvijek, a osobito hodajući po ulici. Upoznao sam ga u našoj partiji, kada nam je grof Bestu-

žev odstupio platna i sukna i dodijelio krojača, da ide od partije do partije šivati. Iz prizemlja se bila orila u našoj kući srijemska pjesma: Od kud ideš Anice, Anice, baš upravo ispod Ravanice! Pjevao ju je ugodan bariton. Pošao sam dolje. Pjevao je krojač. Iz razgovora sam saznao, da je Madžar i da je tu pjesmu naučio u Srijemu. Ja sam lično bio uvjeren, da gripa ne će doći do Sibirije, makar kako se njezin val brzo širio prema istoku. Tješio sam se time, akoprem sam iz povjesti raznih bolesti znao, da je kolera haračila u Europi za najjačih zima. Tako na pr. g. 1848. u okolici Vinkovaca. Šetao sam se s tim krojačem — i otišao na objed kući.

TEŠKO OBOLIO. — DUŠEVNA DEPRESIJA. POVUČENOST I ČUDNOVATA MRŽNJA.

Dërt bar, darman juk!
Bolest jest, lijeka nema.
(Tatarska poslovica).

U podne nisam mogao objedovati. Glava mi je bila teška, cijelo tijelo kao isprebijano. Legao sam u krevet poslije podne. Na veče sam si mjerio temperaturu. Imao sam + 40° C. Bio sam dakle vani, na zimi od kojih dobrih —25° C. zime. Ja sam bio prvi među časnicima, na koga se gripa oborila. Par kreveta u bolnici, određenih za zarobljenike, bilo je popunjeno već drugim bolesnicima. Liječnik zarobljenika, Čeh po narodnosti, a sveuč. profesor po zanimanju, bio je pozvan u Omsk radi gripe, koja je tamo izbila. Ruski civilni liječnik imao je toliko posla, da nije mogao dospjeti, da pregleda oboljele Ruse, a kamo li zarobljenike. Moja su se dva sustanara uplašila gripe i odselila u drugu sobu. I služak mi je od straha pred zarazom prestao dolaziti. Hakija je bio utekao, a František sa Zdjelarevićem bio otpremljen kao invalid u Omsk.

Ležao sam sâm. Par puta mi je na dan dolazio samo stariji Krzyžanowski, donio mi kuhanog čaja i pregledao me. Sada sam u ovoj sobi bio gore odsječen od svijeta nego li u sibirskom selu. Samilost kolega sasvim je ustupila mjesto strahu za vlastiti život. I najbolji me prijatelji nisu posjećivali. Krzyžanowsky je jednoga dana sjedio kraj moga uzglavlja i davao mi čaja. Bio je spreman za šetnju na zimu, a tužan. Ustao je ranije nego li obično i rekao mi, da mora otići. Nije mi htio kazati, kuda će. Kada sam ga napastovao, da ostane, teška mi je srca rekao, da to ne može učiniti, jer bi zakasnio na sprovod krojaču, s kojim sam se pred par dana šetao. Dobio je gripu, upalu pluća i danas ga sahranjuju.

Kada je moj prijatelj otišao, mislio sam si: danas krojač, a za par dana ja! Za lijesom par zarobljenika, odio ruskih vojnika, plotun hitaca,

žev odstupio platna i sukna i dodijelio krojača, da ide od partije do partije šivati. Iz prizemlja se bila orila u našoj kući srijemska pjesma: Od kud ideš Anice, Anice, baš upravo ispod Ravanice! Pjevao ju je ugodan bariton. Pošao sam dolje. Pjevao je krojač. Iz razgovora sam saznao, da je Madžar i da je tu pjesmu naučio u Srijemu. Ja sam lično bio uvjeren, da gripa ne će doći do Sibirije, makar kako se njezin val brzo širio prema istoku. Tješio sam se time, akoprem sam iz povjesti raznih bolesti znao, da je kolera haračila u Europi za najjačih zima. Tako na pr. g. 1848. u okolici Vinkovaca. Šetao sam se s tim krojačem — i otišao na objed kući.

TEŠKO OBOLIO. — DUŠEVNA DEPRESIJA. POVUČENOST I ČUDNOVATA MRŽNJA.

Därt bar, darman juk!
Bolest jest, lijeka nema.
(Tatarska poslovica).

U podne nisam mogao objedovati. Glava mi je bila teška, cijelo tijelo kao isprebijano. Legao sam u krevet poslije podne. Na veče sam si mjerio temperaturu. Imao sam +40° C. Bio sam dakle vani, na zimi od kojih dobrih —25° C. zime. Ja sam bio prvi među časnicima, na koga se gripa oborila. Par kreveta u bolnici, određenih za zarobljenike, bilo je popunjeno već drugim bolesnicima. Liječnik zarobljenika, Čeh po narodnosti, a sveuč. profesor po zanimanju, bio je pozvan u Omsk radi gripe, koja je tamo izbila. Ruski civilni liječnik imao je toliko posla, da nije mogao dospjeti, da pregleda oboljele Ruse, a kamo li zarobljenike. Moja su se dva sustanara uplašila gripe i odselila u drugu sobu. I služak mi je od straha pred zarazom prestao dolaziti. Hakija je bio utekao, a František sa Zdjelarevićem bio otpremljen kao invalid u Omsk.

Ležao sam sâm. Par puta mi je na dan dolazio samo stariji Krzyžanowski, donio mi kuhanog čaja i pregledao me. Sada sam u ovoj sobi bio gore odsječen od svijeta nego li u sibirskom selu. Samilost kolega sasvim je ustupila mjesto strahu za vlastiti život. I najbolji me prijatelji nisu posjećivali. Krzyžanowsky je jednoga dana sjedio kraj moga uzglavlja i davao mi čaja. Bio je spreman za šetnju na zimu, a tužan. Ustao je ranije nego li obično i rekao mi, da mora otići. Nije mi htio kazati, kuda će. Kada sam ga napastovao, da ostane, teška mi je srca rekao, da to ne može učiniti, jer bi zakasnio na sprovod krojaču, s kojim sam se pred par dana šetao. Dobio je gripu, upalu pluća i danas ga sahranjuju.

Kada je moj prijatelj otišao, mislio sam si: danas krojač, a za par dana ja! Za lijesom par zarobljenika, odio ruskih vojnika, plotun hitaca,

smrznuta zemlja — i sve je svršeno! Porodila se u meni strašna mržnja, bijes ili ogorčenje, što li. Počeo sam mrziti cijeli svijet i one koji su me u rat poslali i one s kojima sam živio. Moji najbliži sustanari bježe od mene kao od kakve kolere! Boje se zaraze, ostavljaju me bez pomoći, ostavljaju samome sebi. Ova je mržnja potisla svaku misao na moje kod kuće. Na njih nisam ništa mislio, jer mi je mržnja prema onima okolo mene istisla svaku ljubav. Spremio sam si bio rezerve aspirina i drugih običnih lijekova. Aspirin mi je pomogao. Nisam pošao za krojačem kao što sam mislio. Bilo mi je bolje i počeo sam već po sobi hodati. Sada su me počeli posjećivati i drugi stanari naše kuće. Kada je došao moj služak, da me pogleda i da me nastavi posluživati, istjerao sam ga od sebe i zabranio mu, da mi nikada više ne dođe pred moje lice.

Poslije bolesti omrzli su mi tako rekuć svi ljudi. Osim nekolicine nisam više nikoga ni gledao, a kamo li s njim razgovarao ili volio koga. Ograničena sloboda kretanja zadnje tri godine, velika neizvjesnost radi budućnosti, briga za svojima kod kuće i nesigurno i opasno stanje okolice i kraja, gdje sam živio — učinilo je svoje. Bijela, sniježna okolica, nije se skoro nikad mijenjala. Život je tekao neprestano jednako: učiti, ustati, hodati — iz godine u godinu. A život u okolici, život u kraju, gdje sam se kretao. tekao je prebrzo, neprestano se mijenjao i stvarao sve veće zapreke za naš odlazak kući.

Samo sam sa par kolega razgovarao. Ostale sam izbjegavao, nisam se volio skoro s nikim sastajati. Izlazio sam na šetnju ili rano u jutro ili kasno na veče, samo da bi što manje lica vidio i sa što manje se njih sastao i pozdravio. Osim par bili su mi svi ljudi u kući mrski. Nisu mi ništa zloga napravili, a ipak sam ih mrzio. Po svojoj naravi ne stupam već od malih nogu u prepirke. Tako sam se i ovdje samo bavio knjigom. Nitko me nije vrijeđao, a kada bi me koji kolega pogledao, činilo mi se, da me izaziva, da se sprda sa mnom. Jedva sam se bio svladavao, da ne reagiram na te »izazove«. Neraspoloženje, mržnja prema okolici, najbližim ljudima kao da je neprestano rasla. Uvidio sam i sam, da bi me najnevinija stvar i najnedužniji incident mogao dovesti u tešku kušnju. Moja je strpljivost bila tako rekuć iscrpljena.

S nama je živio jedan Poljak, rodom iz Lavova, odjeven uvijek u uniformu lovačkog pješačkog bataljona. On mi je već pred godinu dana izgledao nekako čudan i sumnjiv, jer nije skoro s nikim razgovarao, a na šetnji u dvorištu, vrtio se je u protivnom krugu nego li svi drugi. Sa mnom je on katkada razgovarao o kemiji. Na moj upit zašto se tako šeće, odgovorio mi je, da izbjegava ljude i da mu je sve ovo naše društvo skoro bez iznimke mrsko. Poslije jedne godine dana ja sam ga dostigao obzirom na duševno raspoloženje. I on svejedno kao i ja nije znao što bi kući pisao.

Kryszko, ljekarnik iz Přemysla, rusinski mi je govorio svaki dan poslije zaključenja mira: »a ščo ja nje hovoriu, ščo mir bude!« Čiji živci mogu izdržati i dnevno slušati jedne te iste izjave ovakvog ili sličnog sadržaja kroz jednu godinu?

A ako i drugi sustanari budu isti takvi kao i ja, ili ako već jesu takvi, kakav će to biti zajednički život?! Ne će li se to svršiti katastrofalno bilo za koga? Ovoj duševnoj depresiji treba izbjeći! Ali kako? Počeo sam raditi sve poslove, cijepati drva za kuhinju i prati svoje rublje. Cijepanje drva osvježilo me cijeloga. Znojio sam se i po najvećoj zimi. Veselilo me, kako sam mnogo nacijepao ili kako ću razbiti kvrgavu kladu. Pranje rubenine oduzimalo mi je mnogo vremena i umaralo me. Sada sam istom uvidio, kako je teško zanimanje biti praljom! Perući plahte nisam im mogao dočekati kraja, tako su mi se velikima činile. Da mi duh ne može uteći iz uzde, učio sam na pamet pjevanje za pjevanjem iz Divine komedije i najljepša poglavlja iz Vjerenika. Duh sam si opet disciplinirao i iza dobar mjesec dana bio sam izliječen. Bio sam duševno izliječen, ali su mi zato ruke od pranja rubenine bile pune rana. Nije lako biti praljom, no nije lako ni biti i pralja i zarobljenik. Zarobljeništvo je pakao posebne vrsti, pakao, koji ima najuže, najdublje boldže, u kojima se njihov stanovnik jedva miče i jedva misli.

STIPO ZDJELAREVIĆ!

Stipo je bio rodom od Sibinja, rezervni časnik kod be-ha. Ne znam, što je bio u civilu. Bio je pravi pravcati Šokac sa svim dobrim i lošim šokačkim svojstvima. I supruga mu je bila bez dvojbe Šokica, jer mi je pokazivao njezine karte, u kojima počinje sa: »Luče moje!« A tako pišu samo Šokci. Stipo je bio suh, žilav čovjek nešto manje od 30 godina star. Bio je jako kratkovidan i nosio cviker. Kao fatalista najkrajnije vrsti, za sebe je držao, da se nikada ne će vratiti kući. Tu svoju slutnju nije mogao ničim obrazložiti. To je bilo njegovo duboko osvjedočenje, intuicija ili ono nešto, čemu mi ne znamo ime. Znao je izvrsno plivati. Dok su još putnice bile uvedene u našoj »vili« u Tjumenu, nisam mogao u njoj s njime razgovarati, zato sam na kupanju skoro sve vrijeme proveo zajedno s njim. Riječica Tura je samo par metara duboka. On je jednom plivao uz mene, dok sam ja stajao u vodi do ramena. Prskao me, veselio se, šalio. Otplivao od mene par koraka dalje počeo vikati, zaronio, došao na površinu. Ispočetka sam mislio, da se šali, no ubrzo sam se osvjedočio, da se zaista topi, skočio prema njemu, pružio mu ruku i izvukao ga. Bio je jako uzbuđen. Skoro se je bio utopio u vodi, koja mu je sezala do ramena.

Ni sam mi nije znao kazati, što mu se dogodilo. Na jedamputa se očutio vrlo slabim, izdale ga sile i spuštao se pod vodu. »Tuno moj, da

Tebe nije ja bi danas bio već mrtav. Muči me nešto, mori me nešto, uvijek čujem u sebi nekakav glas: »Stipo, ti svoje kuće nikada živ viditi ne ćeš?!« — govorio mi je mnogoputa. Umirivao sam ga, koliko sam mogao i kako sam znao: i ako zle slutnje Tebe muče, ne mora se to zbiti. Govorio sam mu, da su to slabi živci, no tim ga nisam nikako mogao razuvjeriti.

U travnju prije nego što se je otopilo, otpremili su iz Tare šestsedam časnika u Omsk, da ih pošalju kući kao invalide. Među njima je bio i Stipo. Oni su došli tamo baš u vrijeme, kada je gripa najviše harala. Poslije sam doznao, da je Stipo iz Omska u posebnom vlaku otpremljen kući. Nije ga pokosila gripa i zato sam mislio, da je sretno došao kući i da se njegova zla slutnja nije ispunila.

Sve do g. 1921. nisam o Stipi mogao doznati ništa. Nadao sam se, da je sretno došao kući, htio sam mu pisati, no iz kojekakvih sam razloga odgađao to pisanje. Putujući početkom te godine u Vinkovce, da posjetim moju majku, sastao sam u vlaku jednoga gospodina i zapodjeo s njime razgovor. Bio je iz Sibinja. Čim sam to čuo zapitao sam ga za Stipu, kako živi. »On se uopće nije vratio kući« — glasio je odgovor — »ljeti g. 1918. dopremili su ga kao invalida u Budimpeštu. Na kolodvoru je pošao da se ukrca u vlak za Brod. Nitko ne zna pravo, kako je nastradao. Zgazio ga je parovoz«.

Obistinila se Stipina slutnja: on nije došao živ kući!

Nepredvidljivi su putevi Gospodnji!

VLAŽNI KONAC ZIME. — VRIJENJE. POPIS CARSKIH ČASNIKA.

Hladna i oštra zima polako je prelazila u vlažnu zimu, najneugodniji dio sibirske zime. Sve do konca svibnja ležao je duboki snijeg na stepi. »Ovdje je jučer prviputa bila temperatura cijeli dan iznad ništice. Snijeg se topi. Za mjesec dana početi će lađe ploviti. Temperatura: +6° C. Tara, 15. IV. 1918.«. »Danas sniježi cijeli dan. Par dana bilo je lijepo. Sada počinje vlažna zima. Temperatura: —2° C. Tara, 26. IV. 1918.«. »Snijeg. Ponovno je hladno, neugodno. Kod nas mora već da sve cvjeta, a ovdje je još tako hladno, vjetrovito i pokrito sa snijegom. Vani je sniježna bura (Schneesturm)! Čitam, hodam u vrtu i čekam na odlazak. To je moj dnevni program. Temperatura: 0° C. Tara, 11. V. 1918.«. »Ovdje je »proljeće« istom sada počelo. Kiša pada skoro svaki dan. Na polju ima još snijega. Temperatura: +10° C. Tara, 23. V. 1918.«.

Sve je kipilo. Bili su uzbuđeni u Tari, a i do skrajnosti ogorčeni svi oni, koji su imali ma i najmanje simpatija za boljševike. Bande bijelih zaletale su se noći u grad i lijepile pozive na ustanak. Seljaci su bili sada

više ogorčeni protiv boljševika nego li protiv cara. Svi su sa zebnjom očekivali, kada će se osušiti stepa.

Sovjeti su bez dvojbe bili upućeni u tu mržnju prema njima, no na to se nisu obazirali. Sva važnija mjesta na sibirskoj željeznici zaposjeli su madžarski odredi sovjetske vojske izmješani sa Prusima. Kitajce su u glavnom smjestili u europejsku Rusiju. Sovjetski generalni štab sačinjavali su: Madžari, Prusi i nešto Rusa. U Sibiriji se sovjeti nisu osjećali sasvim sigurnim, jer su sibirski seljaci bili protiv njih radi raznih rekvizicija. Zato su i cara iz Tobolska otpremili iznenada u Ekaterinburg još prije nego je jesen nastupila.

Ruski su se carski časnici i aktivni i rezervni sovjetima činili najopasnijima, jer ih ogromna većina nije htjela stupiti u crvenu vojsku i oni su bili kičma otpora. Zato ih je trebalo slomiti. Naređeno je, da se svi carski časnici popišu u jedan te isti dan u vojarnama. U Tari su ih puštali u jednu sobu, gdje su im imena popisivali, a poslije toga ih odveli u jednu veliku dvoranu i proglasili ih uapšenima. Tako su se jednim kratkim potezom riješili većine svojih protivnika. Manji, agilniji i prema tome opasniji dio, nije se htio prijaviti nego se je sakrio i razbježao kojekuda i počeo se organizirati.

Nekako u isto doba sa zatvaranjem časnika određena je rekvizicija žita u okolici Tare. Vlast kao da nije potpuno vjerovala crvenoj vojsci u Tari i automobilima je dovela Madžare i Pruse iz Omska, da provedu rekviziciju. A možda su i mislili, da će oni i točnije i nemilosrdnije izvesti dane im zapovjedi. Žita su sabrali, ali je u svakom selu bilo mrtvih glava.

Mržnja se ruskih seljaka ovakvim postupcima još više povećavala, narasla i sa cara prenijela i uperila se na boljševike. U to doba sam išao pecati s jednim svojim kolegom. Iznajmio sam si mali čamčić i mi smo se zavukli u grmlje uz Irtiš i pecali. Najednom se nečujno dovukao k nama jedan seljak. Iza pozdrava počeo je s nama razgovarati o običnim stvarima, kako nam je i otkale smo. Ispočetka je govorio mirno, no kasnije se počeo uzrujavati i uzrujanim nas glasom zapitao: »Je ste li Vi Madžari?« A kada je dobio odgovor, da nismo počeo se je groziti ovako: »Ne će oni jesti kruha, što ga ruski seljak svojim znojem uzgoji i sabere! Sve ćemo ih poubijati, svima ćemo kožu zderati s tijela!«

Službene su novine donijele ovu vijest: »Zločinci, seljaci u blizini Aralskog mora navalili su na transport zarobljenika od 200 ljudi zajedno sa pratnjom i sve ih kao ovce poklali i pobacali u more, jer su mislili, da su dobrovoljci za crvenu vojsku«. Ubijeni su bili većinom zarobljeni časnici, koje su bili premjestili kao što su i nas iz Tare htjeli premjestiti u drugi logor, odnosno prisiliti nas, da stupimo u crvenu vojsku. Seljacima su ovakvi transporti bili poznati i zato su tako

okrutno reagirali. Među poznatim objelodanjenim imenima našao sam i jednog zuanca i prijatelja Emila Špoljara, profesora u Vinkovcima i rezervnog časnika. Ogorčenje seljaka protiv boljševika bilo je veće nego prije protiv cara.

Boljševici su odredili, da se imaju Česi razoružati. Kolali su glasovi, da su boljševici sklopili u Brestlitovskom mirovnom ugovoru sa centralnim vlastima sporazum, da će Čehe razoružati i predati ih Austriji. Radi toga nije navodno bilo dozvoljeno češkim većim odredima zadržavati se na glavnijim željezničkim postajama. Vlakovi čeških dobrovoljaca bili su rasijani na pruzi od Čeljabinska do Vladivostoka.

VRLO SLABA HRANA.

Poslije povratka iz Tjumena u jeseni g. 1916. vozio je gnoj u vrt našega susjeda jedan zarobljenik. Meni se učinilo, da ima crvene parole na bluzi i da je dakle od bivše pedeset i treće zagrebačke pješačke regimente i zapitah ga njemački za njegovu regimentu. Na moje veselje on mi je naveo broj te regimente. Bio je to momak kojih 23 ili 24 godine, zarobljen kod ofenzive Brusilova ljeti g. 1916. imenom: Janko Tisanić, rodom iz Jarka, z. p. Zabok. Kako je bilo koncem mjeseca, nisam imao mnogo novaca, dao sam mu 20 kopjejaka t. j. sve i pozvao ga k sebi na čaj. Pogostio sam ga svaki puta i dao mu na odlasku čaja, kolača ili šećera.

Za vrijeme boljševika u našoj zajedničkoj kuhinji išlo je sve slabije i slabije. Naših obvezatnih pedeset rubalja nisu nam redovno isplaćivali, novac je skoro sasvim izgubio vrijednost i mi smo si jedva mogli pribaviti kruha. Manjkalo nam je već najpotrebnije za život: meni, koji malo jedem, nije bilo dovoljno hrane. U Tari je bila najveća oskudica na šećeru i čaju. Tisanić mi je tu pomogao. On je bio dodijeljen ruskom podčasniku kao pomoćna sila u magazin za jelo. Namjestio je tamo još dva Hrvata: jednog iz okolice Pečuha, a drugog iz Mohača. Čim je Tisanić doznao na čemu ja oskudjevam, počeo me odmah opskrbljivati: kruhom, šećerom, čajem, konzervama kroz vrlo dugo vremena. Potražio me je i poslije rata. Zidarski je pomoćnik i preko ljeta dolazi na posao u Zagreb. On mi je ono malo dobra, što sam mu učinio vratio sa tisuću postotaka kamata!

USTANAK ČEHA. — BOJ U TARI. U ŽIVOTNOJ OPASNOSTI.

Česi su doznali za tu namjeru boljševika i pretekli su ih. Dogovorivši se napali su u svim postajama na boljševičke posade, u glavnom Madžare, svladali ih skoro bez boja i preuzeli vlast nad sibirskom željeznicom, a tko nju ima u svojoj vlasti — taj gospodari Sibirijom. I Česi su zagospodarili cijelom Sibirijom. U Tari se znalo, da su Česi digli ustanak protiv boljševika i svi su građani bili uzbuđeno čekali, kako će se svršiti duel česko-boljševički. Brzojav iz Omska najavio nam je pobjedu Čeha. Komesar-Židov i predsjednik sovjeta vojnika i radnika nestali su jednoga jutra. Crvena vojska, Madžari i Rusi, razbježali su se na sve strane. Bijeli su, prije raštrkani u malim odredima, ulazili u Taru jedan za drugim. Građani su ih dočekali sa neopisivim slavljem. Sve je živo izašlo na ulicu.

Boljševici u Omsku valjda su očekivali, da će ih Česi napasti i priredili su lađe, na kojima će utećі u slučaju češke pobjede. Dvadeset i dvije naoružane lađe krenile su sa novcem i s onim boljševicima, koji su se spasili. U Taru je stigao brzojav, da ta boljševička ratna mornarica, namjerava doploviti do Tobolska i da ju se ima oružjem u ruci dočekati kod Tare. Stanovnici Tare, a i mi naravno bili smo uznemireni. Bilo je teško organizirati vojsku za dan dva u tolikoj jakosti, da bi se mogla oprijeti jakoj sili boljševika na 22 lađe.

U jutro su promatrači sa tornjeva crkve navjestili dolazak neprijatelja. Zvona su sva i u svim ruskim crkvama udarali batom u jednu stranu kao znak na uzbunu, po prilici se zvonilo tako, kao kad se zvoni kod nas na požar. Pred Tarom se čulo puškaranje. Bijeli su na nekoliko mjesta uz obalu Irtiša iskopali opkope i pucali na dva broda, koja su kao predstraže doplovile pred Taru. Sa brodova su odgovarali strojnim puškama. Ove su se dvije lađe približile pristaništu. Ja sam izašao s jednim Malorusom, da pogledam Taru, kako izgleda. Na ulici nigdje nikoga, ni bijelih vojnika ni građana. Kapci su na prozorima bili zatvoreni. Na pristaništu su se crveni iskrcali. Kada smo nas dvojica došli nešto dalje od glavne ploščadi u ulicu, koja vodi do pristaništa, vidilo se cestom nekoliko vojnika. Nas smo dva zastali. Valjda su nas opazili, jer se sivo-smeđa boja naše uniforme isticala na ulici.

Zato mi se i činilo, kao da koracaju upravo prema nama dvojici.

Na čelu vojnika stupala su tri pješaka u sivo-zelenoj uniformi, svaki sa strojnom puškom na lijevoj ruci i polako se približavali nama. Meni je zastalo srce i kao da nisam mogao disati. Sinulo mi je u glavu,

da je na koncu konca ipak došao zadnji čas. Zašto sam izašao na ulicu? Sva tri su vojnika te boljševičke predstraže stala. Jedan se okrenio prema nama sa strojnom puškom spremnom na pucanje, zakoračio dva tri koraka i opet stao, pogledao nas oštro, ali ne sa pogledom punim mržnje i zaviknio: »Pan, što vi radite na ulici? Zar ne vidite, da će ovdje početi boj? Vi ste zarobljenici, što ne?! Natrag u vaš stan!« Već sam se bio sledenio, kada sam vidio tri strojne puške i pomislio: sada je konac svega! Čekao sam zvuk stroja, koji bi značio oproštaj od svijeta, od života, od svega zemaljskoga. Čekao sam samo taj zvuk, par detonacija, malo dima i malo svjetla od eksplozije dinamita patrona. Mozak kao da mi je bio zastao, ništa se u njem nije zbivalo. Na ništa nisam mislio, za ničim nisam žalio, samo prasak, jedan, dva ... više ... Tim praskom je bila ispunjena duša moja.

Mjesto praska, mjesto kugala strojne puške — izraz »pan«! Namjerio sam se dakle na humanog Rusa! Sabrao sam se malo, okrenio se i zajedno sa kolegom uputio prema našoj kući. Čim smo počeli hodati, ponovno se oglasi riječ: pan. Opet smo zastali i uplašeni se okrenili prema tome vojniku, koji je nastavio: »Je li vama zarobljenicima tkogod od ovdašnjih ljudi šta zloga napravio? Možda ovaj?« i pokaza na dućan Orlova, najbogatijeg trgovca u Tari. »Nitko mi nije ništa zla napravio, nitko, nitko . . .« rekao sam istodobno i ja i moj supatnik i suputnik. Nije nam bilo do ničesa stalo, nego samo do toga, da dođemo u naše dvorište i da se uklonimo smrti. A nije bilo ni povoda tužbi ili bilo kakvoj odmazdi ili osveti.

Kada sam zatvorio vrata, koja vode u dvorište naše kuće, učinilo mi se, kao da sam došao u novi, lijepi meni do sada nepoznati svijet. Učinilo mi se kao da je nestalo sve one težine i gorčine, koja je tištila moju dušu. »Da, rekoh prijatelju, oprosti, što sam Te zvao sa sobom! Dobro smo prošli!« I zbilja smo dobro prošli! Da, mi smo zaista dobro prošli! Da smo bili krenili postranom ulicom, koja paralelno sa glavnom vodi do pristaništa, sastali bi se bili sa drugom predstražom, koja je sastavljena bila od Prusa. U toj je ulici bila jedna partija naših časnika. Kada je ta predstraža prolazila kraj te partije, pristupio je zarobljeni časnik na nesreću, a pukim slučajem, do prozora. Prusi su ga opazili, opkolili kuću i unišli u sobe s puškama i granatama spremnim na borbu i počeli njemački vikati: »Svu ovu buržujsku gamad poubijati!« Na sreću se naših zarobljenika oglasili prvi topovski hici. Za Pruse je kao borce bilo važnije obračunati s onima, koji imaju oružje nego li s onima bez oružja. I zato su ih valjda i pustili na miru.

ljaci, pratnja nesretnika, na oko su izgledali najmirnijima. Žena je stajala uz kola kao kakva prikaza. Sa lica joj se odražavao samo smrtni strah. Iz slame kola počeli su izvlačiti nešto. Lješina tridesetgodišnjeg čovjeka pala je kraj te žene. Ona je zakričala: Moj muž, jao, joj — moj muž! Ja sam Lotiška, a ne Madžarica! Riječ: Lotiš (Let) kao da je bila žeravica bačena u veliki kup baruta! »Ubiti, poubijati sve Lotiše i Vengre!« Zaorilo se. Jedan je dio Lotiša iz ruske vojske odmah prišao boljševicima kao i jedan dio Madžara između zarobljenika. Zato su i njih mrzili. Ženski je glas odjeknio, zdvojno, zajauknio, kao da netko to biće para. Nije više ta Lotiška stajala kraj kola, nisam vidio, kada je dobila udarac kundakom. Seljak je udarao kundakom puške prema zemlji kao da u stupi tuče mak. Strelimice je okrenio cijev prema zemlji, divljim glasom zaviknio: »mjesta« i nekoliko je hitaca opalio prema zemlji t. j. u Lotiškinju.

Uklonio sam se sa prozora. Sjetio sam se, kako sam i ja jutros mogao stradati, kako sam i ja mogao ležati izrešetan od strojne puške, samo radi znatiželje, jer sam htio gledati, kako se razvija boj. Ja sam poslušao glas nečastivoga i pošao onamo, kamo nisam trebao ići. Jesu li ovi nesretnici zbilja uhode? Ili su se neoprezno uputili prema selu, gradu, prema opasnosti, koju nisu poznali, a ni u snu ju nisu mogli slutiti? Baš tako kao i ja prije podne!

Zatvorio sam prozore i povukao se na drugu stranu sobe, samo da ništa ne vidim. I opet se čulo: ubiti Vengre! I žamor kao da je opet narastao. Vika: bježe! Tko bježi? Zar bi ovi nesretnici mogli bježati? Glasovi: ubiti ih! Jauk! Jedan, drugi! Opet hici, njih nekoliko jedan za drugim! Pol sata, a možda i više šumio je ovaj potok bjesne vode pod mojim prozorima. Šumio je, a kasnije kao da se je razlio, kao da je iščezao, kao voda u Krašu iščezava poslije bure i proloma oblaka.

POLJANSKI.

Poljanski je došao u Taru g. 1916. u jesen kao zarobljenik Brusilove ofenzive. Otac mu je bio grko-katolički svećenik negdje blizu Lavova. Živio je u partiji sa Poljacima i ako se je osjećao Ukrajincem. Star je bio oko 25 godina, srednjeg stasa, plave kose i očiju. Brkove, male plave brkove obrijao je do polovice tako, da su brci bili po prilici široki kao i nos na otvoru nozdrva. Uvijek je bio čist, lijepo uređen, rado se je zabavljao sa gospođicama. Bio je feš i okretan kavalir.

Nakon svrgnuća cara vraćao sam se pred veče u stan. Na uglu naše ulice, a preko puta od crkve, stajalo je pet-šest zarobljenih časnika i jedan galicijski Židov, obični vojnik. Od crkve sam prelazio preko puta i došao do njih. Oni su žestoko raspravljali i mahali rukama. Od njih se sviju najviše isticao Poljanski. Kada sam došao do njih, raspravljali su

odlaska ukrcala topove sa pristaništa i povukla svu pješadiju iz grada. Tara je cijeli taj dan bila kao kakvi izumrli grad. Svi su skoro kapci na prozorima bili zatvoreni, a na ulicu nije nitko od stanovnika izlazio. Samo su gradom krstarile boljševičke ophodnje. Kada je i zadnja boljševička lađa otplovila iz pristaništa, došle su u grad ophodnje bijelih. Istom smo sutradan saznali za žrtve u gradu. Ubijeno je bilo samo par ljudi, građana, kojima su raskolili boljševici lubanje. To su bili istaknutiji građani, osumnjičeni kao neprijatelji boljševika, kojima su oni u stan provalili i na kratak račun im kundakom sudili.

Poljanskog je sastala boljševička ophodnja odmah čim je izašao iz naše kuće. Naš nam je susjed pripovijedao, da je k Poljanskom pristupila ophodnja, s kojom je išao jedan ratni zarobljenik, koji je viknio prema Poljanskom: »Ovo je reakcionarac i neprijatelj Židova«. Odveli su ga u lađu i dalje otplovili. Seljaci su iz okolice Tare pripovijedali, da su boljševici na jednom mjestu iskrcali nekoliko ljudi, dali im kopati grobove, a onda ih postrijeljali. Kasnije se ustanovilo, da je Poljanskog dao uhapsiti onaj Židov, s kojim je on raspravljao i pred kojim je izustio riječ: Kišenjev. I taj je Židov otplovio s boljševicima.

Dok je za vrijeme građanskog rata bila fronta bijelih protiv boljševika na Uralu, moglo se je kroz nju prolaziti. Iz Tare je išlo mnogo ljudi trgovati preko Urala u Sovjetsku Rusiju. Tako je pošao i jedan moj znanac, Rus, koji mi se ponudio, da kupi za mene, što mi je najnužnije. Zamolio sam ga, da mi donese »Moskovskija Vjedomosti«, list ruske visoke inteligencije i vrlo dobro uređivan, koji je na početku sovjetske vlasti još smio izlaziti. Bio sam znatiželjan kako piše pod sovjetskom vlasti. Bilo mi je čudnovato, da su mu dozvolili izlaziti. Poslije dobar mjesec dana povratio se taj moj znanac i donio mi nekoliko brojeva tih novina. U jednom je broju bio opisan i prolaz boljševičkih lađa kroz Taru i boj kod Tare. U podnaslovu toga članka službenog boljševičkog izvještaja, bilo je debelim slovima natiskano: poručnik Poljanski, špion bijelih, ustrijeljen.

Rusko vojno zapovjedništvo dalo je prema pričanju seljaka istražiti, da li su zbilja ubijeni neki ljudi. Našli su im grob, otkopali ga i ustanovili, da se među ubijenima nalazi i Poljanski.

Pol godine, a možda još i dulje iza njegove smrti dolazile su karte od njegove majke, koja ga uvijek zabrinuto pitala, kako mu je i zašto se ne javlja. U jednoj mu je karti napisala, da su čuli, da su mnogi zarobljeni časnici iz Tare poslani na prisilni rad u rudokope Urala. Da! Bojala se njegova majka, da joj sin ne bi pošao u rudokope! Strepila je radi njega, a kako bi joj istom bilo, da je znala, da je on u zemlji, a ne u rudokopu pod zemljom. Spravila ga tamo nekrivog i nedužnog osveta. Otpremila ga na drugi svijet mržnja, otpremila ga na drugi svijet samo jedna riječ: Kišenjev!

bili sasvim istrijebili. Slično kao u Tari događalo se i u cijeloj Sibiriji, gdje su komunisti sasvim bili istrebljeni svagdje osim u najvećim gradovima: Omsku, Tomsku, Vladivostoku i njerčinskom kraju, u rudokopima ugljena.

Razbiti boljševici u Omsku, koji su mogli izbjeći prvom naletu Čeha i bjesnilu građana, sakrili su se po šumama i organizirali se. Prema izvješću novina Česi i bijeli nisu bili još zauzeli Ekaterinburg. Preko tri

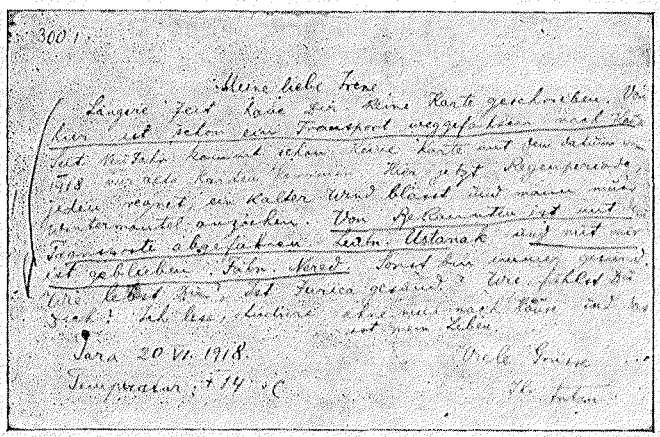

Sl. 27. **Javljam kući, da je u Sibiriji nered i ustanak.**

stotine boljševika krenilo je iz Omska najmanje opasnim putem i linijom, gdje su se mogli opskrbiti jelom, t. j. preko Tare, Jalutorovsk—Ekaterinburg. Zapovijedao im je jedan vodnik, Bačvanin, koji je držao među njima najveću disciplinu. Bili su vrlo dobro oboružani: sa velikim brojem strojnih pušaka, sa jedan-dva topa maloga kalibra i nekoliko konjanika. Brzojavne su vijesti glasile, da se brzim hodovima približavaju Tari, a usput da si svom žestinom krče put i svakoga odstrane, tko im se usprotivi. Ako ih se ne dira da inače nikome ništa ne čine, a samo da si rekviriraju živežne namirnice.

Iz Omska ih se nije moglo kopnom progoniti, jer Česi nisu imali konjaništva, carske su konjaničke organizacije bile razbijene, a na brzu se ruku nije moglo sastaviti ni jake konjaničke odrede, a ni automobilske. Ako bi ovi komunisti navalili na Taru, ne bi im se posada od sto vojnika mogla oduprijeti i ako bi se prijavilo sto ili dvijesto dobrovoljaca te bi sigurno pobijedili, jer su imali više strojnih pušaka i dva topa, a u Tari nije bilo ni topova ni topnika. Strah i zdvojnost zavladali su gradom, čim se je pozitivno znalo, da su udaljeni od Tare na dva dana hoda. Svi su se bojali, da će se boljševici osvetiti građanima Tare, jer su svakoga komunistu istrijebili, do koga su samo mogli doći. Voj-

nička i civilna uprava su odlučile, da ne stupe u boj sa tim boljševičkim odredom. Vojnike garnizona su prebacili na drugu stranu Irtiša, da se tamo u šumama sakriju, a prema odredu su poslali izaslanstvo građana, da s njima pregovara i da mu obeća i dade, sve što bude tražio: hrane, jela, obuće i novaca. Od zarobljenika su trebala ići dvojica, jer su i oni bili ugroženi od komunista isto tako kao i građani Tare, ako ne više. Trebali smo poći ja i jedan Karlovčanin. Protiv mene su bili neki građani, jer da sam se družio preveć sa revolucionarima u Tari i da sam sumnjiv radi komunizma i zato su me izostavili i poslali drugog. Izaslanici grada i boljševičkog odreda sastali se, dogovorili uz koje će uvjete pustiti grad na miru. Grad im je ugovoreno dostavio. Tara je bila spašena i mir se povratio.

MOBILIZACIJA ČEHA. — OGORČENJE SELJAKA.

Da Česi uzmognu zadržati u svojim rukama cijelu sibirsku željeznicu, morali su imati mnogo više vojnika, barem još jedamputa toliko, koliko ih je bilo. U tu su svrhu proglasili mobilizaciju sviju zarobljenih Čeha i Slovaka. Iz Tare su otpremili sve Čehe i Slovake u Omsk. Tko se od njih nije dobrovoljno prijavio u vojsku, toga su uvrstili u radničke družine i slali ih na posao u šume, tvornice, rudnike. Na Uralu su radnici ogorčeni postupkom komesara — Židova dignuli ustanak, naoružali se i postavili oko 40.000 ogorčenih ratnika protiv Sovjeta. Jedan dio svoje vojske poslali su Česi na Ural, da pojačaju njihove redove.

Kada je čovjek, zdrav, jak, mlad i ako nije lijep, ogledaju se ženske za njim. Ako je takav čovjek u tuđoj zemlji, a pozna dobro ratno umijeće, onda se otimlju za njega, uhađaju za njim, udvaraju mu, dok im ne padne u ruke. U tome se osobito isticala koketna mademoiselle Marianne, kako su u Sibiriji u šali nazivali Francusku. Francuzi su počeli osnivati u raznim mjestima pješačke i topničke jedinice Poljaka, Slavena sa juga, Rumunja, Lotiša, Talijana, Finaca, Letonaca i Estonaca i u ta su mjesta slali vojnike tih naroda. Razmahala se agitacija za Francusku, za slobodu, za ruskog cara i za mir te za sretniju budućnost dotičnih naroda.

Javno se kod nas govorilo, da Francuzi daju novac za snabdjevanje, opremu i hranu tih vojnih jedinica, no te svote nisu bile dovoljne i moralo se pribjeći drugim mjerama. U Omsku su osnovali vladu na čelu sa socijalnim revolucionarima, u koju su imali povjerenje i građani i seljaci, desno i lijevo krilo protivnika carizma i zato su ju oduševljeno dočekali. Ovoj je vladi bilo glavno pridobiti za sebe seljake, a to joj je i uspjelo. Očevidno je bilo, da će pobijediti onaj, da će s uspje-

hom svršiti građanski rat ona stranka, kojoj se listom priključe seljaci. Iz meni nepoznatih razloga svrgnuta je vlada socijalnih revolucionara u Omsku i proglašen vrhovnim upraviteljem Sibirije admiral Kolčak iz Odese. Po mome je mišljenju ovo imenovanje Kolčaka bila najveća pogrješka, što su ju političari mogli u Sibiriji napraviti. Većina je Rusa gledala u tome povratak carizma, slutila je, da se ide natrag k nedavnoj prošlosti, a svi su htjeli ići naprijed.

Socijalni revolucionari Tare, a to je većina građana, bila je ogorčena protiv Kolčaka i za to, jer da je postavljen na to mjesto uplivom tuđinaca, Francuza, a donekle i Čeha, koji su — istina — odigrali lavlju ulogu kod rušenja komunizma u Sibiriji no da ipak nisu smjeli nametati svoju volju — pa bilo to i indirekte — ruskom narodu u Sibiriji. Nova Kolčakova vlada odredila je rekviziciju pšenice, masla i drugih živežnih namirnica, a kasnije i mobilizaciju. Javno se mnijenje u Tari mijenjalo, istupalo protiv Kolčaka i u Taru je bila smještena jedna češka kumpanija. Oficerskija roti i stari carski oružnici pošli su na sela, da izvrše zapovjedi o rekviziciji i mobilizaciji. Seljacima su oduzimali i marvu i konje i hranu uz najmanju cijenu i davali im pismene potvrde. Seljaci su bili najviše protiv rata — a sada vlast, koju su potpomogli, istupa ovako protiv njih. Kolčakovu su vlast oni na jednom zamrzili kao i boljševičku. Razgovarajući sa seljacima iz okoline Tare, uvidio sam, da su se oni sasvim promijenili. Oni su bili i protiv bijelih i protiv crvenih i govorili ovako: »crveni, bijeli — to su dvije stranke, koje se tuku i mi, seljaci, krestjani, koji nemamo razloga boriti se ni za jedne ni za druge. Razgovarajući jednom u ruskom društvu nazvao sam Kolčakovu vladu hlaćama, koje se raspadaju i čije raspadanje ne će moći zapriječiti ni krpa (a takvu krpu na hlačama u hrvatskom zovu kolčak), koju je antanta na te hlače prišila. Smijali su se mojoj šaljivoj primjedbi i ako nisu možda vjerovali u nju.

JUGOSLAVENSKI REVOLUCIONARNI POLK. ŠTRAJK NA ŽELJEZNICI. — KAOS.

Poslije mobilizacije Čeha i Slovaka otpravljeni su svi Poljaci, ne varam li se u Kurgan, gradić zapadnije od Omska, da se izvrgnu namještenicima koketne Marianne. Tko je gledao zdravo u svijet, taj je morao očekivati, da će skoro doći na red i Slaveni sa juga: Hrvati, Bugari, Srbi i Slovenci. U Tari nam je dopao u ruke jedan poziv, da se upišemo u polk majora Blagotića, koji se je nalazio u Čeljabinsku. Taj je poziv počimao ovako: »Braćo Srbi i Jugoslaveni!« U ratu zarobljene Bugare sasvim su odijelili od nas i smjestili ih negdje u Rusiji.

Tko je imao samo malo zdravoga mozga, mogao je bez ikakvih poteškoća odgonetnuti ovakav rebus, već prema njegovom naslovu.

U kasnu jesen g. 1918. došla je zapovijed, da nas sve Slavene sa juga premjeste, ne varam li se, u Novo Nikolajevsk. Vrlo mi je bilo milo, što smo išli dalje prema istoku, prema Vladivostoku, prvo, jer sam mislio kreniti prema istoku, kada budu za to najpovoljnije prilike. Drugo zato, jer se na zapad t. j. kroz sovjetsku Rusiju nije moglo ići kući, pošto bi se moralo proći kroz nekoliko fronta, ako bi čovjek bježao. U ovom kaosu biti uhvaćen kao bjegunac skoro je jednako bilo sa smrti, odnosno svršiti kao oni Vengri u Tari· Irtišom i Obom protući se do Obdorska, to bi još išlo, no u Obdorsku na ušću Oba nije se moglo preko sjevernog ledenog mora dovući do Norveške, s jedne strane radi prevelike kontrole ruskih vlasti, a drugo jer i norveške lađe nisu htjele nikakve ljude prekriomčariti. Uputiti se na jug, u Turkestan i probiti se sam kroz Kitaj, Perziju ili Afganistan — bila je samo jedna romantična zamisao. Jedini je realni izlaz bio put prema Vladivostoku. Veće mi radosti nisu mogli napraviti nego što su nas otpremili u Novo Nikolajevsk.

Pratili su nas Česi, a ne Rusi, u maloj lađici, u kojoj smo se pristojno smjestili. U Omsku su nas otpremili u »krjepost«, gdje smo se zadržali par dana. Željezničari su proglasili štrajk, vlakovi su stajali. Iz očiju građana sijala je mržnja na nas, jer su nas smatrali budućim češkim vojnicima. Vrlo jake ophodnje Čeha neprestano su nas sastajale krstareći po gradu. I odjeli ruskih oficerskih rota obilazili su gradom sa ruskim strojnim puškama. Grad se je Omsk nalazio u ratnome stanju. I ruska i češka vojska bila je spremna na boj. Kolčakova je vlada zabranila štrajk, proglasila prijeki sud za štrajkaše. Četvrti put u Omsku! A svakiput u drugim i čini mi se svakiput sve u težim prilikama. Iza par dana su slomili štrajk i nas poslali prema Novo Nikolajevsku.

Na željeznici je bio pravi kaos. Željezničari su bili na papiru podvrgnuti pod vlast omske vlade, no česko ih je zapovjedništvo sililo, da otpremaju vlakove po njihovoj naredbi. Željezničari su pravili pasivnu rezistenciju i oni, koji nisu bili boljševici· Česima je iz Vladivostoka bio poslan vlak od pedesetak vagona municije. Sve su vagone toga vlaka odijelili jedne od drugih i otpremili ih u pedeset najudaljenijih postaja. Pod oružje je Kolčakova vlada pozivala godišta najmlađih i to zato, jer su se bojali starijih vojnika, koji su proživili carsku revoluciju. Seljaci su se opirali i novačenju i rekviziciji žita oružjem u ruci· Neka su sela bila opkoljena dubokim jarcima, iz kojih su pucali na Kolčakove činovnike. Protiv takvih sela slali su kaznene ekspedicije (karateljnija ekspediciji), većinom Kozake i bivše aktivne carske časnike, koji su najvećom brutalnošću i bezobzirnošću postupali protiv seljaka. U toku od

četiri mjeseca javno se mnijenje seljaka stubokom izmjenilo. Ogorčeni građani i seljaci bježali su dalje na sjever u šume, tvorili su bande i napadali na željeznicu: pucali iz pušaka na jureće vlakove ili podmetali na tračnice bombe. Nesreće na željeznici bile su na dnevnom redu.

U NOVO NIKOLAJEVSKU. — U TOMSKOM LOGORU. POBUNA NOVAKA.

Do Novo Nikolajevska smo sretno i bez ikakvih žrtava dospjeli. Smjestili su nas u barake u ruskim vojarnama. Sutradan su nas sve, a jednoga za drugim zvali u pisarnu tog revolucionarnog polka. Mene je k sebi pozvao kapetan Luka Sertić, sada sudac u Lici. Najljepšim me riječima oslovio i pozvao, da stupim u njihovu organizaciju, koja nije caristička, a kao inteligenat, da bi pomogao revolucionarnom pokretu. Ja sam mu se na pozivu zahvalio i rekao, da ne mogu stupiti za sada u ovu organizaciju. Kako će biti kasnije, to ćemo već vidjeti.

Ja imam dvije pogrješke, koje se ne žacam javno i priznati. Od malih sam se nogu volio prati i uvijek biti čist. Zato su me u gimnaziji zvali ne mojim prezimenom nego Kneipp. Druga mi je pogrješka, što baš ništa nisam darovit za slavenske ideje, a osobito ne za one, koje izviru iz ruskog carizma. Ja sam imao drugi plan u glavi nego li ovi osnivači jugoslavenskog revolucionarnog polka. Vidio sam, da će se poderati sibirske hlaće sa krpom — kolčakom i da će kaos biti još veći. Taj sam kaos, nered htio izrabiti u svoju svrhu i pobjeći u najzgodnijem času u Vladivostok.

U Novo Nikolajevskom se s nama postupalo vrlo lijepo. Stanovali smo u barakama blizu kolodvora. Agitatori su neprestano bili uz nas. Sobe su nam se orile lijepim riječima o slovanstvu, jugoslovenstvu i revoluciji. Poznato je, da se govor drugačije odrazuje na stijenama sobe, koje su sagrađene od opeka, a drugačije na onima od greda. Govor je u našim drvenim barakama dobivao nekakvi metalični prizvuk i nije ugodno djelovao. A taj prizvuk kao da je dao neki neugodni ton plamenim riječima o slavjanstvu i revoluciji — i zato se ovdje skoro nitko od nas nije javio u dobrovoljce. Kratko vrijeme trajale su propovijedi ovih slavjano-revolucionarnih Križara u Novo Nikolajevsku. Premjestili su nas u Tomsk. I opet jedno novo iznenađenje za mene! Za kratko vrijeme pomaknio sam se od Omska do Tomska za par sto kilometara. Počeo sam se dakle približavati Vladivostoku. Meni je neprestano u ušima zujila riječ: Vladivostok, koja je zaglušila svaki drugi glas, pa bio on najmilozvučniji i propovijedao najljepše ideje.

U Tomsku su nas smjestili u vojnički logor, koji se nalazi na protivnoj strani od kolodvora. Kada su Japanci g. 1903. iznenadili Ruse ra-

etaže kao kod običnih vojnika. Na oba kraja barake bila je po jedna velika peć. Užeta sa opranom rubeninom bila su isprepletena po cijeloj baraki, u kojoj je bilo smješteno oko pedeset časnika. Iznenadilo me, što sam zatekao i dobro napunjenu slamnjaču u željeznom vojničkom krevetu, koji je jedan od drugoga stajao udaljen pol do tri četvrtine metra. U sredini barake bile su razne naprave za rad, kod jednih su stolova časnici pravili cipele, kod drugih škatulje, klišeje, risali oglase itd. U jednoj je baraci bio namještaj za stolarske, kovačke, bravarske, ličilačke radnje; u jednom je uglu bio veliki kotao za bojadisanje platna i sukna. Časnici su po narodnosti bili Austrijanci, Madžari, Nijemci i Turci, koji su od specijalista zarobljenih podčasnika naučili razne vještine i zanate i sami radili te poslove.

Kada bi bacio oko logorom, učinilo bi mi se, da se nalazim u lijepo uređenom sibirskom selu, sa pravilnim ulicama i jednakim kućama. Plot okolo tih kuća upućivao me je, da smo mi poseban svijet, koji drže na okupu samo ruska straža i strojne puške. Sve su barake kipile životom, u svakoj se nešto radilo, pripremalo, proizvađalo i prodavalo u grad. Koje li razlike ovdje i u Tari! Tamo je većina zarobljenih časnika čitala, šetala se, zabavljala, a ovdje radila i producirala. Poljaci su u Tari većinom kartanjem tratili vrijeme, Malorusi pjevanjem . . . Od sviju zarobljenika, časnika, u Tari bio je valjda najsretniji mladi brat od Krzyžanowskog, moga prijatelja, koji je izvan stana tratio vrijeme »uhaživanjem barišnja«, hodajući za gospodičnama, a u kući bi sjedio na stolcu, pušio cigaretu za cigaretom. On se je tako izvještio u puštanju dima, da mu premca nisam vidio. Dim je puštao iz ustiju kao kolobare, koji su dobivali lijepe oblike. Slijedeći bi kolobar prolazio kroz prethašnji. Oblici kolobara su se mijenjali, jedni prolazili kroz druge. Akrobacija posebne vrsti. U Tomskom su logoru svi radili. Tomski je logor bio mala tvornica.

U Tomsk smo došli ili dan prije Sisveta ili u oči Dušnog dana. Na večer sam umoran od puta brzo zaspao i spavao cijelu noć. Rano me je u jutro probudila nekakva tutnjava. Učinilo mi se, kao da sanjam, da sam na vojnim vježbama i izdaleka slušam pucanje pušaka, strojnih pušaka i topova sa neoštrim patronama, koje nemaju tako jak i oštar zvuk kada eksplodiraju kao oštre. Zvuci ovih hitaca kao da su dolazili iz udaljenosti od kojih par sto koraka.

Bilo je tamno baš kao u rogu. Sat je pokazivao 7 s. u jutro. Strojne su puške u crvenoj vojarni neprestano pucale. To nisu nikakve vježbe, to je sve bilo ozbiljno. Naša straža, ruski vojnici, javili su nam, da ne smijemo izlaziti iz baraka bez dozvole zapovjedništva. O podne je prestala pucnjava. Pobunili su se novo mobilizirani vojnici. Nisu nastupili jedinstveno i na kolodvoru i u gradu i ostalim vojarnama. Zato su ih

lako svladali. Oficerska rota u crvenoj vojarni, na broju preko sto ljudi, svladala je bez velikih žrtava jedan ratni bataljon novaka t. j. tisuću ljudi.

Novaci su se pobunili, jer nisu htjeli rata, jer nisu htjeli ići na frontu. Službeno se proglasilo, da su boljševici pokušali »puč«, ustanak. Novaci bi ovi ustali i protiv boljševika, da su ih oni slali na frontu. Kolčakovi časnici dali su se na još ogorčeniji lov protiv »Vengra« nego li kad su pred par mjeseci bjesnili u Tari. Dok je trajala pucnjava, doletilo je nekoliko madžarskih zarobljenika na vrata logora i navodno stražu pozdravili sa: »zdravstvujte tovarišč (zdravo druže)!« Njih su naravno zatvorili. U sumrak istog dana kod zime od —10 do 15° C. izveli su ih iz logorskog zatvora nekoliko vojnika, otjerali u jedan ugao, gdje su se morali do gola svući, stajati u stavu »pozor«, dok se nisu počeli smrzavati i onda ih raznijeli ručnim granatama. Nisam do konca mogao gledati ovaj prizor i otišao sam prije eksplozije granata.

Bjesnilo se do bezumnosti i bez ikakvog suda. Kogagod su taj dan i par dana poslije od zarobljenika na ulici susreli, uapsili i zatvorili su ga kao komunistu, a osobito Madžare. Svi su zatvori bili prepuni takvih nesretnika. Većina građana Tomska bili su socijalni revolucionari. I njih se je zatvaralo bez ikakvih dokaza. Zapovjednik mjesta, ruski pukovnik i njegov ađutant jedan Slovenac, bili su krvoloci prve vrsti. Nekih osam dana bilo je određeno dvadesetak naših ljudi, da kopaju grobove. Moj zemljak Oskomanović iz Nijemaca bio je među njima. U smrznutu zemlju zakapali su i morali zakapati ljude, koji su disali, trzali rukama ili nogama.

Od Omska do Tomska ima 882 kilometra.

NOVI NAČIN ŽIVOTA. — VIGECI.

Novac nije vrijedio mnogo. Za ono pedeset rubalja, što smo dobivali od Rusa, nije se moglo ovdje kupiti skoro ništa. I trgovci i seljaci sakrili su sve svoje produkte. Vojna nam je uprava uz odštetu davala variva, mesa i kruha, da uzmognemo živjeti. Trebalo je nešto započeti. U svim je barakama vladala vojnička disciplina i u svakoj je bio najstariji zapovjednikom. Najstariji časnik, jedan husarski pukovnik, bio je zapovjednik cijeloga logora. Njemu su se svi morali pokoravati, a on je opet ruskim vlastima bio odgovoran za red. Svaki se dan prije sumraka čitala i dnevna zapovijed (Tagesbefehl) na njemačkom, madžarskom i hrvatskom jeziku sa najvažnijim političkim vjestima.

I ja sam morao nešto započeti i ja sam se morao odlučiti bilo za kakav način zarađe. Imao sam nešto zaštođenog carskog novca, a taj je dobro notirao i mogao sam dobar mjesec dana živjeti bez posla, a dotle

sam se morao odlučiti bilo za koji obrt ili bilo za koju produkciju. Prošao sam kroz cijeli logor, da pogledam, što se sve radi. Od Hrvata sam se ovdje sastao sa Andrijom Pandurom, vježbenikom kod suda i Miklerom sveučilištarcem u Českoj. Oni su zajedno sa drugima naučili uvezivati knjige i imali pune ruke posla. Ovdje bi morao raditi cijeli dan, no na to se nisam htio vezati. Pregledavši sve vrsti produkcije odlučio sam se, da pol dana radim u »tvornici škatulja«. Prije podne sam studirao i čitao, a poslije podne radio u tvornici.

Pravljenje škatulja nije jednostavan posao. Prema raznim uzorcima mora se izrezati tvrdi karton-papir, čija debljina ovisi o naručbi. Za svaku vrst škatulje postoji posebni kalup, na koji se najprvo priveže izrezani karton za stijene, prilijepi dno na stijene, rubovi se pričvrste uskom vrpcom papira. Okolo stijene prilijepi se još jedan karton, vanjski, a niži od nutarnjega za toliko, koliko je visok poklopac. Najjednostavnije je bilo prilijepiti na površinu škatulje papir u boji, kakvu su u gradu naručili. Za mjesec dana stekao sam već veliku vještinu u pravljenju škatulja. Pravio sam škatulje sviju vrsti, sviju oblika samo da se što bolje izvježbam u tome poslu. Najteže mi je bilo praviti male škatulje. Mnogo sam truda uložio, dok sam ih naučio praviti. A zašto sam izabrao pravljenje škatulja kao svoje zanimanje? Htio sam se dati na pravljenje raznih kozmetičkih sredstava, masti, pudera, odola . . . . . Za većinu od tih produkata trebao sam škatulje. Namjeravao sam, da sam u svojoj tvornici produciram škatulje, a prije toga sam morao sam poznavati tu fabrikaciju. Škatulje su se plaćale po komadu, veličini i njihovom obliku. Sačuvao sam si nekoliko vrlo lijepih škatulja, koje sam sâm izradio, a koje sam htio kući donijeti. Sve sam svoje stvari izgubio u bojevima kod Nižnje-Udinska, pa tako i ove škatulje.

Čim sam naučio dobro praviti škatulje, izlazio sam u grad, zalazio u drogerije, ljekarne, kupovao razne kremove, masti za lice, da vidim što se od tih kozmetičkih sredstava prodaje najviše. U Tomsku sam bio vrlo nepovjerljiv prema okolini i nisam im htio pripovijedati, što sam u građanskom životu. Redovito bi odgovarao na njihove upite, što sam, da sam profesor prirodoslovnih nauka. Zarobljenici su nastojali izrabiti svako znanje, što su ga imali kao i svaku vještinu, da dođu do novaca. Ako bi doznali, da neko raspolaže rentabilnim znanjem, kao što je kemija i farmaceutska kemija, nastojali su od dotičnika izmamiti razne recepte, da prave bilo kakve preparate i da ih unovče.

Zarobljenici, koji nisu poznali nikakvih specijalnih vještina, kao seljaci, pisari, a nisu ih puštali, da rade u njihovom zvanju, ti su dolazili na kojekakve ideje. Tako je Jarić, domobranski desetnik, rodom iz Sikirevaca pravio od bakrenih ruskih novaca prstenje za seljake. On je dnevno izrađivao veliki broj takvog prstenja. Robu je međutim bilo

lakše izraditi nego li prodati. Jarić mi je ponudio desetak prstenova kada sam išao u grad, da se uputim u cirkulaciju i prodaju kozmetika, naznačio cijenu ispod koje ih ne smijem prodati. Od utržene svote, trećina bi bila moja. Ovo sam prstenje nosio na pazar tri ili četiri puta. Prviputa sam prodao starom Židovu sve najedamputa, a poslije pojedinačno seljacima i seljakinjama. Ovakove osobe, koje su posredovale između producenata u logoru i kupaca u gradu, zvali smo mi ovdje »vigec«.

Vigeca je bilo mnogo u logoru. Oni su cijeli dan bili u gradu i prije i poslije podne. Hodali su po gradu, tražili kupce, nosili sobom uzorke robe i pokazivali ih trgovcima, s njima se pogađali i primali od njih narudžbe. Vigeci su morali biti okretni, poduzetni i žustri ljudi te dobri trgovci. Rusi su bili nepovjerljivi prema robi iz logora, a istom kasnije upravo su »letili« za njom, kada su vidjeli, da je roba solidna i prvoklasna. Većina vigeca bili su madžarizirani Slovaci, koji su brzo naučili ruski, jer su znali slovački. Vigeci su bili i male, žive novine, oni su naime zalazili u raznovrsne trgovine, upoznavali se sa ljudima raznog karaktera, slušali razne vijesti u gradu, pripovijedali ih u logoru. Širili su razne istinite i neistinite vijesti po gradu.

Pojedini vigeci prodavali su samo stanovite produkte. Rusi su se na vigece tako naučili, da od drugih nisu htjeli tu istu ili možda i bolju robu kupovati, ako su je nudili novi ljudi. Vigeci su najveći dio zarade pobrali za sebe. Po prilici 40 do 50% čistog prihoda išlo je u njihov džep, a koji puta i više. Neki su se obogatili i raspolagali velikim svotama novaca. Mi smo ih zvali i »kulaki«, t. j. kajišari. Jedan je mladi Madžar, valjda najokretniji vigec u Tomsku, zasluživao toliko novaca, koje je odmah mijenjao u stranu valutu, da si je sam platio put od Vladivostoka do Trsta na jednoj češkoj transportnoj lađi. Česi su naime bili tako liberalni, da su dozvolili i zarobljenicima, koji nisu njihovi državljani, da putuju kući na svoj račun, a na češkim brodovima.

Počeo sam praviti razne pomade i pudere, koje sam sâm nosio u grad i nudio. Nisam mogao skoro ništa u gradu plasirati. Nisu vjerovali meni i mojoj robi, jer me nisu poznavali. Bio sam dakle prisiljen obratiti se jednom vigecu, kojemu je za čudo uspjelo naći kupce u najkraće vrijeme. Vigec me je međutim pljačkao, jer sam mu morao davati više od polovice čiste zasluzbe. Osobito me je perušao kod »Odol«-a. Bio sam odlučio, da napustim moju tvornicu i da se prihvatim drugoga posla. Rusi su imali mnogo sirovina, koje se je moglo kemijski preraditi, obraditi i zasluživati prema tome mnogo novaca. Nakanio sam se upustiti u produkciju kemijskih preparata, kakvih se nije u tomskom logoru proizvađalo.

ZABAVE. — MADŽARSKI KLASICI. — JELO.

Madžari su imali svoje kazalište u logoru, u kojem su davali madžarske operete. Nijemci i Austrijanci nastupali su najviše sa klasičnom glazbom. Svaki tjedan bila je bar jedamputa ili predstava u kazalištu ili simfonijski koncert ili zabavno kabaretno veče. Za zabavu je bila uređena posebna baraka sa pozornicom i gledalištem. Ulaznice su bile niske. Cijeli se dan radilo kao u pravoj tvornici, a na veče se istom oko osam sati počelo zabavljati. Sve do Božića g. 1918. davala se madžarska opereta u logoru. Madžari su bili dobro izvježbali dvije tri lakše operete, od kojih sam samo jednoj ime zapamtio: Tatar járás (provala Tatara) od Kálmána, ako se ne varam.

Kada su se davale zabave, koncerti, kabareti nije se u dvorani moglo naći mjesta. Kabaretni pjevač, Madžar iz Pešte, pobrao je najviše aplauza. Ja sam ga volio slušati. Imao je lijepi bariton i njegovi su kupleti pobuđivali buru smijeha. Sjećao me on na ono lijepo vrijeme, što sam ga za vrijeme vojnih vježbi provađao u raznim noćnim lokalima u Pešti. Prije rata sam uživao u pjesmi, a sada sam razumio i riječi.

Na prvu sam predstavu operete bio jako znatiželjan. Predstavljao sam si unaprvo tu operetu kao nepotpunu i skoro nisam htio ići na predstavu. Tko će pjevati ženske uloge: soprane! Tko će moći oponašati ženske, njihovu mimiku, glas, držanje?! I to me je odbijalo od te predstave. Potpuni orkestar počeo je svirati tako savršeno kao što svira u zagrebačkom malom kazalištu, jer su u njemu svirali skoro bez iznimke muzičari po zanimanju. I glumci su bili većim dijelom specijalisti iz raznih madžarskih kazališta. Kada je prva junakinja nastupila na pozornicu i počela pjevati pravim ženskim, umiljatim sopranom, a u madžarskom jeziku, bio sam u čudu, kako je mogla Ruskinja tako dobro naučiti madžarski. Mislio sam naime u prvi mah, da je ta prva junakinja, a i neke druge, glumica iz tomskog ruskog kazališta.

Nisam mogao vjerovati, da su muškarci mogli tako dobro naučiti žensku ulogu, dok mi prijatelji nisu pokazali sutradan tu primadonu. Prije »puča« u Tomsku, dali su Madžari ovu istu operetu u gradskom kazalištu za rusku publiku. Navala je u kazalište bila tolika, da su ovu operetu davali nekoliko puta. Ni Rusi svejedno kao ni ja nisu vjerovali, da je muškarac pjevao glavnu ulogu kao sopran. Zanimivo je bilo, da su se glavni junak i glavna junakinja iz operete uvijek družili. Kada je u nedjelju poslije podne bio u glavnoj ulici našega logora korzo i skoro su svi izašli na šetnju, njih bi se dvoje uhvatilo ispod ruke, šetali i zabavljali bi se kao dvoje zaljubljenih. Primadona se je smijala i govorila ženskim glasom, vrtila kao kakva nestašna dvadesetgodišnja zaručnica,

koju motri publika, a ona se smatra sretnom, što se drži za ruku svoga zaručnika.

Crtež R. Wackera ustupio mi je g. arh. ing. Tomičić. Na čem mu se najljepše zahvaljujem.

Sl. 29. Tomski logor. Korzo. Orig. crtež austrijskog slikara R. Wackera.

Učenju i čitanju madžarskog jezika posvećivao sam dnevno četiri do pet sati. U knjižnici logora, koju je ovamo poslao crveni križ iz Pešte, bilo je mnogo madžarskih knjiga, literarnih i stručnih. Ovdje sam prviput pročitao u originalu sve sabrane pjesme Petöfy-eve, djela Miksáthа, Arany Janosa, Madáchevu tragediju čovjeka. Kraj mene je ležao jedan glumac iz Kološvara, a ujedno i pjesnik. S njime sam na veče čitao poglavlja iz madžarskih klasika. On mi je ispravio svaki pogrješni izgovor. Pogány, sada učitelj u Bogojevu, prolazio je sa mnom madžarskog Berlitza. Sa prijateljem Kostićem sam opet prevađao Andersenove pripovijesti iz njemačkog na madžarski. Čitao sam i najteže madžarske klasike i sve razumio i shvatio. Samo je jedna knjiga bila, koju nisam mogao shvatiti: to je bilo sveto Pismo. I ako sam znao svaku riječ, smisao, sadržaj i priče — ipak nisam mogao prevesti sva poglavlja. Madžarski jezik i literatura otvorili su mi jedan novi svijet.

Madžarski su klasici na mene učinili veliki utisak. Što sam ih više čitao sve sam više volio i madžarski jezik i madžarsku literaturu. Kroz vrijeme od osam mjeseci nisam samo čitao, nego i proučavao sva važnija djela Jókay-a, Mikszátha i u tančine Madách-evu tragediju čovjeka. Najdublji je utisak na mene učinio Petöfy svojim pjesmama. Ovako iskrenih ćustava i osjećaja kao kod njega nisam našao ni kod jednog drugog pjesnika svjetskoga glasa. Prekrasni, zvučni madžarski jezik slio se je, spojio se je sa sadržajem, punim najljepših osjećaja u rečenice, stihove, kakvima na svijetu para nema. Jókay u jednom svome djelu opisuje svoje djetinjstvo i za Petöfy-a veli, da je počeo govoriti mladić Petöfy madžarski sa slovačkim naglaskom. A da je slovačka okolina dala podstreka evangeliku Petroviću-Petöfy-u, što bi on u svome, materinjem slovačkom jeziku bio ispjevao, jer ne bi morao toliko truda uložiti, da nauči jedan tuđi jezik!

Svi su časnici bili razdijeljeni na stanoviti broj kuhinja, u kojima su kuhali kuhari-zarobljenici. Dnevno smo dobivali skoro bez iznimke konjetinu, koja mi nikada u životu nije išla u tek. Nju su pripravljali najviše kao paprikaš, koji mi je bio upravo odvratan. Paprikaš mi se je dizao iz želuca od objeda i skakao je do vrha grla cijelo poslije podne. Ja sam se mojim prijateljima tužio, da se konj rita u mome želucu. Protiv takvog ritanja bio sam bespomoćan, jer se ovakvog konja ne može svezati, da se ne rita. U nedjelju ili blagdane dobivali smo ždrebetinu napravljenu kao naravni ili bečki odrezak, no i ona mi nije išla u tek. Kada sam se sjetio na ritanje konja, miris Kirgiza — nije mi ni ždrebeća pečenka mogla kroz grlo.

Osim konjetine, obligatnog jela za abonente, moglo se je dobiti i drugog boljeg ukusnijeg mesa: teletine, govedine, piletine dapače i prasetine, no to je stajalo mnogo. Za koštu se plaćalo unaprvo određena svota. Što se je pako trošilo osim toga, moglo se je uzeti na vjeru do prvog. Uz kuhinju je bila i slastičarna, u kojoj se redovno ozvanjala riječ: felirni (zapisati). Prema tome kako sam zasluživao dao sam si praviti za večeru posebna jela, a i uzimao razne vrsti kolača.

PISARNA JUGOSLAVENSKOG POLKA. — SLUŽBENI DOČEK JUGOSLAVENSKOG POLKA.

Među zarobljenicima sa slavenskog juga vodila se velika agitacija, da stupe u tu vojnu jedinicu. Krilatice, koje su u logoru širili, nisu imale tako reći nikakvog uspjeha. Vojnici toga polka u crvenoj vojarni živjeli su vrlo dobro. To smo mi dobro znali. Imali su dobru hranu, lijepe sobe u vojarni, a nisu vršili skoro nikakve službe. Znalo se i javno se govorilo, da ovu vojnu organizaciju finansira francuska vojna misija. Kako

su dobivali osobito mnogo maslaca zvali smo u logoru taj revolucionarni polk »francuski puter«. A tko bi se prijavio za dobrovoljca tamo, reklo bi se »otišao je u francuski puter«. Amerikansko Y. M. A. C. (Kršćanska zajednica mladih ljudi) osnovalo je u crvenoj vojarni i posebni kinematograf, u koji su dobrovoljci smjeli ići besplatno. Dobivali su i mnogo čokolade, čaja i keksa.

Pisarna je bila za dobrovoljce uređena na kraju logora u blizini moje barake i u njoj su bila namještena dva časnika: Emil Keško, sada veterinar u Sarajevu i Demarin, sada profesor na višoj pedagoškoj školi u Zagrebu. Zalazio sam često k njima u pisarnu, da se razgovaram, a više radi toga, da si nađem veza. Oni su sa mnom lijepo postupali, nikada me nijednom lošom riječi nisu bocnili, a kamo li napravili što zloga. Otvoreno sam im rekao, da za sada ne ću nikako stupiti u njihove redove, a što će biti kasnije, to ćemo već vidjeti. Par puta sam zašao i u crvenu vojarnu k magistru Vičeviću, Primorcu i Andriji Bušiću, mome zemljaku. Kod njih sam uhvatio veze sa socijalnim revolucionarima iz Tomska.

Jugoslav. polk je došao u Tomsk nešto kasnije iza nas, barem njegov glavni dio iz Novo Nikolajevska. Kolčakovci su spremili lijep doček; bila je velika vojna parada i mimohod. Zamjenik gradonačelnika Tomska pozdravio ih je patriotskim govorom i ovako oslovio: Braćo Jugoslovaki! On se je tobože zabunio i tako ih nazvao, jer je navikao na izraz Čehoslovaki. Sve do odlaska tog polka iz Tomska nazivali su građani ovu organizaciju tim ironičnim imenom: Jugoslovaki, akoprem su kao inteligentni ljudi znali, a i morali znati, da takvog naroda na svijetu nema.

Većina se vojnika nije htjela dobrovoljno prijaviti među Jugoslovake, koji su pratili u zatvorenim vagonima novake do fronte i čuvali u zatvoru političke kažnjenike. Mene su okrivljavali, da sam ja indirektni uzrok tome i da ih odvraćam od toga njihovog patriotskog posla. Dali su paziti na mene i na svaki moj korak, koji sam napravio. Neki su me vojnici upozorili na jednog opasnog muslimana, kojega da se moram čuvati osobito u noći. Ja sam se međutim spremao, da si organiziram put do Vladivostoka, to mi je bilo glavno, a politika i sve ostalo — nuzgredno.

NAŠAO SVOGA ŠOGORA. — NAJNIŽA TEMPERATURA. TVORNICA LIKERA.

Od kuće su mi pisali rođaci, da je moga šogora Andrije nestalo, da je navodno poginuo i da su za njega dali čitati zadušnice svejedno kao i za mene. Oni međutim nisu izgubili nadu, da se on negdje nalazi živ.

Ja sam pisao danskom crvenom križu u Petrograd, kao zaštitniku sviju zarobljenika te ruskom crvenom križu i na zapovjedništva logora zarobljenika skoro sviju većih gradova Rusije. Pisao sam, ali su dolazili uvijek negativni odgovori. »Tvoga brata ne mogu naći. Tara, 8. III. 1917.«. »Tvome sam bratu pisao vrlo često, ali odgovora nisam dobio. Tara, 6. VI. 1917.«. »Tvome sam bratu Andriji često pisao, tražio ga kroz ruski crveni križ, ali do sada nisam dobio odgovora. Tara, 13. III. 1917. Temperatura: —11° C.«.

Pred Božić g. 1918. došao sam na poziv g. pukovnika Vladimirovića — Rukavine, nazvanog bimbaša, u kancelariju jugoslavjanskog polka, u crvenoj vojarni. U predsoblju je bilo mnogo vojnika u zimskim kabanicama i kapama. Jedan je preda mnom stajao zamotan bašlikom i turao se prema ulazu kancelarije; njegov hod i statura su mi bili sasvim poznati, no nisam se mogao sjetiti, tko bi on mogao biti. Zapitao sam jednoga vojnika, Jarića, pozna li on može biti dotičnoga i pokazao mu ga prstom. »To je Andrija Segedi, od moje satnije, 28. domobranske pukovnije iz Osijeka!« Viknio sam mu: Andrej! Andruška! kako smo ga uvijek kod kuće zvali! Neizmjerno sam se bio razveselio, što sam ga živoga našao! Bio sam već uopće izgubio svaku nadu, da je on ostao na životu.

Kući sam pisao: »Pred dva mjeseca sastao sam se ovdje sa Tvojim bratom Andrijom. On dobro izgleda. Sada je ovdje vrlo hladno svaki dan: *oko —50° C., a i još više!* Tomsk, 31. I. 1919.«. »Pred Božić sam se sastao sa Tvojim bratom Andrijom. Možeš si misliti, kako sam se razveselio! Ove je godine bila vrlo jaka i hladna zima: *bilo je —56° C. Tomsk, 14. II. 1919.«. Najniža temperatura, koju sam u Sibiriji doživio bila je dakle —55° C.* Tomsk je mnogo hladniji od Omska, a jedan od najhladnijih gradova centralne Sibirije. Najniža temperatura jest u Vjerhojansku do —67° C. Hladne vjetrove vjerhojanske zadržava vjerhojansko gorje. Drugo središte zime nalazi se u čapogirskom području, otkale se hladni vjetrovi spuštaju bez zapreke prema jugozapadu, dakle i prema Tomsku.

Zima je bila tako jaka, da nisam mogao izdržati u blizini prozora, nego sam krevet porinio na metar daleko od zida, kroz koji je zima prolazila tako, kao da je otvor u zidu. Kada nije bilo koncerta ili zabava, lijegao sam rano već u 7 sati i čitao. U zimi g. 1918./19. nestalo je bilo i petroleja — kerasina (kako Rusi zovu petrolej) i svijeća. Na veče je redovno prolazio svima barakama jedan Bečlija, koji je prodavao svijeće vičući: Kerzen, meine Herren! (svijeća, gospodo) i tome dodao: džerdžo! (madžarski, loše mjesto đergja) i uvijek nastavio: tko se kući vrati, dobio je glavni zgoditak! To je vikao svaki dan kroz cijelu zimu. Da! Imao je pravo! Tko se kući vrati, dobiti će glavni zgoditak!

Početkom g. 1919. nestalo je i svijeća. Ruska vojna uprava davala nam je petroleja samo za rasvjetu barake. Poslije četiri sata nije se već vidilo ništa, nije se moglo čitati. Kako sam naučen na veče na knjigu, razbijao sam si glavu, kako bi si sastavio makar kakvu svjetiljku. Uzeo sam škatulju od paste, koju sam konjskom masti napunio. Tri četvrtine

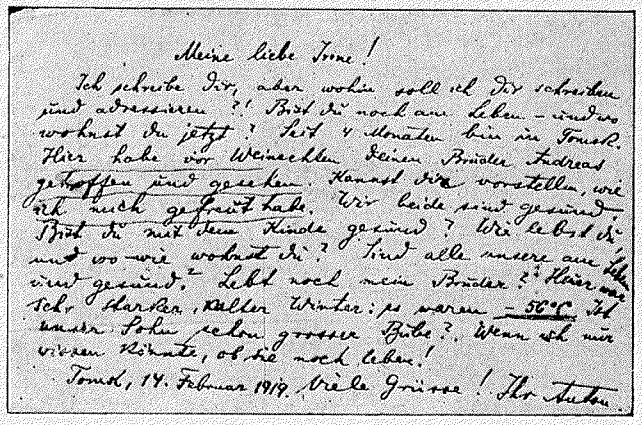
Meine liebe Irene!
Ich schreibe Dir, aber wohin soll ich Dir schreiben
sind adressiren?! Bist Du noch am Leben - und wo
wohnst Du jetzt? Seit 4 Monaten bin in Tomsk.
Herr habe vor Weinachten Deinen Brüder Andreas
getroffen sind gesehen. Kannst Dir vorstellen, wie
ich mich gefreut habe. Wir beide sind gesund.
Bist Du nicht Deine Kinder gesund? Wie lebst Du
und wo wie wohnst Du? Sind alle unsere aus
sind gesund? Lebt noch mein Brüder? Hier war
sehr kalt Ber, Kalter Winter: es waren -56°C. Ich
wusste Sohn reden grosser Bube? Wenn ich nur
wissen Adresse, ob sie noch leben!
Tomsk, 14. Februar 1919. Viele Grüsse! Ihr Autor

Sl. 30 Javljam kući najnižu temperaturu od —56° C.

škatulje sam omotao jakim, krutim papirom, na koji sam postavio krov sa otvorom u sredini. Kao stijen služili su mi ostaci krpa moje rubenine. Otvor sam svjetiljke okrenio prema sebi. Svjetlo nije trepetalo, a bilo je dosta jako tako, da sam mogao par sati na veče čitati. Prije spavanja morali smo si pokriti bilo čime glavu, jer je bilo hladno u baraki, makar da se je ložilo i dan i noć. Ja sam se pokrivao posebnom vrećom.

Za vrijeme, dok sam ja čitao, većina je drugih igrala šah, karte, a pjevalo se i sviralo. Kojiput su me došli posjetiti znanci i prijatelji. Najčešći mi je gost bio natporučnik tirolskih lovaca Šaj, rodom Zagrebčanin, koji me je uvijek u šali peckao, da ni sâm padišah, turski sultan, ne prima posjete kao ja, t. j. u krevetu.

Hodajući po Tomsku ustanovio sam, da u gradu nema likera. Odlučio sam se odmah, da ga produciram. Da si nabavim veću svotu novaca prodao sam nekoliko recepata za fabrikaciju produkata, kojih također nije bilo u Tomsku tako recepte za odol, škrob, gorke tvari t. zv. stomahika i pomade. Do alkohola i šećera bilo je teško doći. Sa Oefenbergerom, zastavnikom, Švabom, rodom iz Bača, napravio sam ugovor, da će on kao vigec prodavati liker, a ja ga praviti i naravno pripraviti alkohol i šećer. Prodaja je alkohola bila zabranjena pod smrtnu kazan. Podmićivanjem sam došao do veza i do alkohola.

Glavnu kontrolu nad prometom robe, izlazom i ulazom iz logora u grad, vodio je jedan stari carski i sasvim sijedi stražmeštar. I njega sam morao podmititi. Uvijek mi je jedan te isti vojnik nosio alkohol iz grada. Svaki puta kod unašanja alkohola u logor morao sam ići do toga stražmeštra i dati mu novaca, a on mi je primivši novac rekao: šaš! čto bi njikto nje vidal (da niko ne vidi). Kod kontrole pravio je samo t. zv. Stich-probe. Naravno, da nije nikada pogledao u torbu moga vojnika. Sa likerom sam zarađivao vrlo mnogo novaca. Jedan sam tjedan pravio liker, a drugi ga tjedan izvozio u grad. Spremao sam si novac za bježanje. Rublje mijenjao u dolare i jene. Sada više nisam jeo konjetine, nego najlakša i najbiranija jela. Zvao sam u goste moje najbolje prijatelje i častio ih najodabranijim jelom: prasetinom, raznim ribama i sibirskom divljači.

Zapovjednik logora, Rus, praporščik znao je, da pravim liker i nije poduzimao protiv mene ništa, makar da je točno znao, da se liker ne može praviti bez alkohola. Njega sam skoro svaki tjedan posjetio par puta. Sa sobom sam ponio par boca već odležanog likera, predao mu iza pozdrava boce sa kovertom, u kojem je bilo par dolara. Da sam punom parom radio, mogao sam si zaštediti veliku svotu u dolarima. Bojao sam se međutim imati kod sebe veliku svotu novaca, kada budem bježao. Mnogo je naime naših ljudi, koji su pošli kući sa većom svotom novaca, bilo zaglavilo. Ubili su ih i odnijeli im novac.

Oefenberger i ja smo markirali, da nam posao slabo ide, da malo zarađujemo i da samo životarimo. No ako bi nas neko neprestano pratio, mogao se je uvjeriti o protivnom. Zato smo mi često prekidali sa radom u tvornici na duže ili na kraće vrijeme.

U BOLNICI. — ARAPIN. — HRVAT-POSTOLAR U TOMSKU.

Za vrijeme najjačih »mrazova« šetao sam se uvijek rano u jutro. Jednoga je dana, za temperature od —50° C. mjeseca veljače duhao oštar vjetar, koji mi je prodirao kroz bašlik i uvlačio se u čeljust, zube i čeonu kost. Bilo mi je hladno, osobito u glavi i na licu. Toj hladnoći nisam posvećivao pažnje i šetao se svoje propisano vrijeme od jednoga sata. Čim sam stupio u toplu baraku, osjetio sam jaku bol u glavi, čeljusti i osobito u zubima. Nisam par dana išao liječniku, jer sam mislio, da će zubobolja i bol kostiju proći samo od sebe. Nisam sve dotle išao k liječniku, dok mi nije jedan kutnjak napuknio i kasnije se raspao.

Liječnik me je radi teške prehlade smjestio u bolnicu, gdje sam ostao tri nedjelje. Boljeli su me skoro svi zubi i dobivao sam samo umirujuća sredstva. Smio sam hodati po sobi, jer nisam bio težak bolesnik. Upoznao sam se sa većinom bolesnika. Bolnica spada prema ženevskoj

konvenciji pod zaštitu crvenog križa i svaki, koga otpravljaju u bolnicu, mora biti izbrisan iz spiska zarobljenika tako dugo, dokle je bolestan. Tako je bilo i sa mnom.

Kraj mene je ležao jedan Austrijanac, seljak, koji je u obližnjem selu bio na radu kod mužika. Po poslu je pošao u grad. Na putu ga je napao čopor vukova i on se je popeo na drvo, da se od njih spasi. Na drvetu je sjedio po toj velikoj zimi nekoliko sati i bio bi se smrznio, jer su ga vukovi opsjedali i nisu htjeli otići, da na njegovu sreću nije došlo nekoliko saonica seljaka, koji su pucnjavom rastjerali ove od gladi obnevidjele grabežljivce. Na obje noge i obje ruke otkinili su mu liječnici prste.

Sve skoro vrijeme u bolnici proveo sam u najugodnijem razgovoru sa Arapinom, turskim topničkim majorom, koji je ležao na drugoj strani od mene. Bio je nešto preko četrdeset godina star, a rodom iz Damaska. Govorio je dobro njemački, samo je uvijek mješao njemački samoglasnik »ii« sa »u« i uvijek ga izgovarao kao »u«. Tako je na pr. für (za) izgovarao kao fur i radi toga je njegov njemački jezik zvučio nekako čudnovato. Znao je na pamet i mnogo pjesama njemačkih klasika, koje je skoro svaki dan krasnoslovio, a od sviju najviše »der Erlkönig«.

S njim sam sprovađao sve duge večeri u razgovoru. Ja sam njega ispitivao o Arapima, njihovom životu, radu i običajima, a on mene o Hrvatima. Od mnogo toga, što mi je pripovijedao o arapskom životu zapamtio sam samo nešto, t. j. vrlo malo i to, kako ga je njegova majka oženila. Svoju sadanju ženu poznavao je, dok je bila djevojče i još nije metnila na lice feredžu. I Arapkinje si naime svejedno kao i Turkinje zakrivaju lice. Prije nego li su se zaručili, otišla je njegova majka do zaručnice, da ju prouči. Najprvo se je sprijateljila sa budućom punicom i dnevno joj kćerku motrila, da upozna njezin karakter i kakve poslove radi u kući. Kod arapske ženitbe najdelikatnije pitanje jest, da li se udavača ne znoji previše i da li možda pod pazuhom ne zaudara. Kada je njegova majka i to pitanje povoljno riješila, mogao se je moj Arapin ženiti, a i oženio se je.

Kako je ova arapska ženitbena procedura praktična, a ujedno i umna, jer već unaprijed rješava razne konflikte tako na pr. one, koji nastaju od posebne duhe, koju stanovite osobe emaniraju, a i bivaju uzrokom različitim trzavicama u obitelji.

Nas smo se dva tako sprijateljili, da mi je priznao pravi razlog, zašto je u bolnici. Bio je naime sve pripremio, da bježi kući u Tursku. Došao je u vezu sa Tatarima, koji su ga imali saonicama otpremiti iz Tomska preko Semipalatinska, Afganistana, Perzije u Arabiju. Kada sam mu ja izrazio svoju želju, da učim arapski, rekao mi je, da će me za jednu godinu dana naučiti savršeno arapski. Arapski bi mi jezik bio

vrlo nužan za studij povijesti o raznim biljnim lijekovima, jer su Arapi kroz nekoliko stoljeća bili prvi u medicini i uveli mnogo starih lijekova, a i raširili veliki broj novih. Pozvao me je, da pođem s njime. Za taj put iz Tomska preko Arabije i Turske, trebao bi po njegovom godinu dana, a u to bi vrijeme i sasvim svladao arapski jezik. Zamamni poziv! Afganistan, Perzija, Arabija, Turska! Svakako lijep put, ali i jako zapleten! Da nisam bio prije odlučio putovati kući preko Vladivostoka i kroz tropske krajeve, ne znam, bi li bio mogao odbiti poziv Arapina!

Mene je zanimalo, što je najteže u životu Arapa. Kada sam mu to pitanje stavio, pogledao me je svojim lijepim crnim očima, iz kojih kao da je krijesila lukavost i rekao mi: »najteže je kod Arapa udati se udovici!« Bilo mi je čudnovato, za što mi je naveo udaju udovice kao najtežu stvar na svijetu, jer se kod nas udovice udavaju bez osobitih poteškoća i zapitah ga za razlog tome. On mi je ovako odgovorio: »Arapi se žene samo sa ženama, koje imaju dvije noge, a ne četiri. Udovice pako imaju četiri noge«. Nije mi bilo jasno, zašto bi udovice kod Arapa imale četiri noge. Ovako mi je on to razjasnio: »Svaki ženski stvor ima svoje dvije vlastite noge, a kad se uda dobiva i dvije noge od muža«. Kako je velik i dubok moral arapski! Kako su onemogućene pokvarene žene među Arapima! Što bi na to — naše moderne žene, koje imaju 4, 6, 8, 10 . . . . a gdjekoje i do sto nogu, da dođu među Arape!? Tamo im ne bi osobito cvalo cvijeće! Kuda su došle sadanje moderne žene! Povratile su se u ono pokvareno doba pred Isusovim rođenjem, kada Rimljanke nisu svoje godine brojile po okretanju sunca nego po tome, sa koliko su muževa, muškaraca živjele! »Stara sam pedeset godina« — značilo je za rimsku ženu u ono doba, da je bila žena od pedeset muškaraca! A nema li sada kod nas žena sa sto nogu, nema li kod nas žena, koje su se priklonile pedesetorici muškaraca!? Povijest se ponavlja: vraćamo se nazad. To je sada moderno! Arapi nisu moderni: oni ne vole žene sa više od dvije noge, da im budu suprugama! Tko bi osim razvratnika i prodavača čarapa mogao biti oduševljen za moderne stonoge žene?!

U Tomsku je živio u prvom katu jedne vile moj stari znanac, Hrvat-Zagorac po rodu, a postolar po zanimanju. Pozvao me, da ga posjetim na jedan-dva dana. Pošao sam k njemu sa Perom Kostićem, mojim dobrim prijateljem, koji sada živi u Temešvaru. Parketi se bliješte! Sve čisto uređeno! Pokućstvo! Moderno, lijepo . . . sve kao jedan salon. Nakon četiri godine prviputa hodati po ulaštenim parketima! Da, ima i takovog svijeta!

U jednoj sobi radi naš Zagorac. On je sada gazda toga stana. S njime živi udova iza carskog državnog odvjetnika, kojega su poslije prevrata odmah ubili. To je njezin stan. Kako nije imala od čega da živi stupila je u zajedničko kućanstvo sa našim Zagorcem. Bila je žena ne-

što više od 35 godina kao i njezin novi suprug. Suprug naime u ruskom selu ne znači baš samo zakoniti muž, nego i priležnik. Imala je i sinčića nekoliko godina starog.

Naš nas je zemljak lijepo pogostio: i jelom i pilom. Na veče smo se osobito »raspištoljili«, kao što se to kaže među Šokadijom. Malo smo se kô i ponapili. Nas smo se trojica dobro zabavili, a kako je Ruskinja — to ne bi znao kazati. Postolaru je posao išao vanredno dobro i on je za nas pribavio najplemenitijega vina iz vinskog sklada. Zabavljali smo se dvije noći i jedan dan. Po danu je radio naš gostoprimac, a nas se dva prošetala po gradu i razgovarali sa njegovom suprugom, koja je za čudo bila vrlo dobro upućena, što sam ja.

Supruga našeg Zagorca stavila mi je ovaj predlog: Mi smo doznali, da ste Vi upućeni u farmaciju i pravljenje pomada, da poznate dakle i liječenje pjega, raznih pogrješaka lica, ruku, očiju . . . Ja bi Vam pomogla kod uređenja Vaše ordinacije. Velikom bi reklamom najavili dolazak jednog univerzitetskog profesora, po cijelom svijetu poznatog kozmetičara. Svijet bi k Vama letio. Jednu ili dvije sobe stana uredili bi u fantastičnim bojama. Vi bi ženske pregledavali, govorili neke latinske izraze, a mene bi uputili, što da im ruski kažem. Novac bi tekao u našu kuću kao što se spušta brzi gorski potok u dolinu. I mi bi se brzo obogatili. Ako mi ne vjerujete, onda ne poznate Ruskinje. One će sve svoje prodati samo, da si nabave kozmetična sredstva i da budu ljepšima.

Nisam mogao prihvatiti ovaj prijedlog. Nisam ga mogao prihvatiti, jer sam bio odlučio poći prema Vladivostoku. A ne bi nikako na njega pristao, da i nisam odlučio poći ovim putem, jer bi se stidio, da se poslužim ovakvim metodama i da novac zarađujem makar i u skrajnjoj nuždi čarolijom ili okultistikom. Protiv toga bi se bunila cijela moja duša, duša naučenjaka, koja teži samo za istinom. Zato sam odmah odbio ove ponude.

»PUŠKIN« — SOCIJALNI REVOLUCIONAR. MADŽARSKI ŽIDOVI. — ARAPIN - HRVAT.

Kod ljekarnika Oskara Vičevića u crvenim vojarnama upoznao sam se sa čovjekom loše odjevenim, oko 30 godina starim, obrijanih brkova, suhim, a crnih očiju. Stasa je bio iznad visine poprečnog čovjeka. Od sljepočica pa do kraja uha pustio je pramen kose, malu crnu bradu, kovrčastu kao što mu je bila i kosa na glavi. Hodao je uspravno, skoro ukočeno, polako i tihano kao da hoće nekoga iznenaditi. Bio je vanredno sličan Puškinu i radi toga sam mu ja dao nadimak »Puškin«.

Čim smo se prestavili jedan drugome pogledao me svojim dubokim, lijepim i crnim očima i rekao mi:

Vi ste pošten čovjek! Vi me ne ćete odati. Ja sam socijalni revolucionar, na koga je ova carska, Kolčakova vlada raspisala veliku ucjenu i rekao mi je svoje ime.

Bio je rodom iz Krima. Mati mu je bila Ruskinja, a otac Tatarin. Obadvoje su rano umrli i on se potepao kojekuda. Najprvo je služio u nekom samostanu na Krimu, kasnije prošao probijajući se kroz svijet Rusiju, Sibiriju i sjeverni Kitaj. Valjda nema posla na svijetu, kojega se on nije bio prihvatio.

U doba našega poznanstva živio je vrlo zlo. Bojao se je po danu ići na ulicu, da ga ne prepoznaju, a to bi za njega značilo smrt. Nikakvih sredstava nije imao da se uzdržaje. Ja sam ga najprvo uzeo u moj posao i plaćao ga, da ide po gradu raznositi reklame za moj liker. Dao sam mu ispostaviti i legitimaciju, da je zarobljenik, a kasnije kada sam stupio u jugoslavjanski polk, pribavio sam mu našu uniformu i legitimaciju. Time je bio osiguran od Kolčakove policije.

Stanovao je u podrumu opće vojne bolnice sa još svoja dva druga, od kojih je jedan utekao sjevernim ledenim morem sa arhangelske fronte i preko rijeke Oba došao u Tomsk. Sa svojim prijateljima je dijelio sve, što je imao.

Kada je vidio, što sam ja sve producirao, jako mu se svidilo ljekarstvo, farmacija i farmaceutska znanost. Zato me je i zamolio, da ga malo u tu znanost uputim. Bio je svršio pučku školu i znanstvenih knjiga do našega poznanstva nije nikada čitao. Zanimao se samo za sociologiju i lijepu književnost. Za šest mjeseci što sam se s njim sastajao, naučio je vrlo mnogo farmacije. Farmakognoziju je učio po knjizi Tihomirova. Uputio sam ga i u mikroskopiranje, dok sam bio asistentom farmaceutske kemije i farmakognozije na tomskom sveučilištu. Za to je sve vrijeme redovno dolazio, da se vježba u mikroskopiranju. Bio mi je odan do skrajnosti.

Od sviju zemalja na svijetu najviše je volio Njemačku i njemački narod. »Germanija — to je mozak svijeta«, uvijek mi je govorio. Kada sam dokazao, a i u praksi pokazao, da su u glavnom Nijemci stvorili farmaceutsku kemiju, još je više zavolio i Germaniju i farmaciju.

Odjevao se sasvim jednostavno, a ponašao sasvim prirodno. Vladao se tako prirodno, da je i malu nuždu obavljao javno, bilo gdje na ulici. On je vidio, da je to meni neugodno i uvijek bi mi u takvom slučaju rekao: eto naturaljnje, to je naravno! Mene je takvo njegovo ponašanje uvijek smetalo. Ovo »naturaljnje« ne spada baš na svako mjesto.

Preko »Puškina« došao sam do najbolje veze, do koje sam uopće mogao doći, došao sam u kontakt sa socijalnim revolucionarima u svim mjestima od grada Tomska pak sve do Vladivostoka.

Poslije rata dobio sam od njega pismo iz Moskve i odgovorio mu.

Odgovor na moje pismo nije stigao od njega, valjda mu se pismo izgubilo ili dospjelo u nepozvane ruke.

Tko je prije rata dolazio bliže u doticaj sa Madžarima, taj je morao na vlastitoj koži osjetiti njihovu prepotenciju kao i njihovo nasilje. U tom je osobito prednjačila inteligencija, a Židovi-Madžari bili su od sviju drugih najdrskiji. To sam žido-madžarsko nasilje osjetio u Budimpešti, a i na vojnim vježbama u sjevernoj Madžarskoj. Odmah sam međutim vidio, da su pravi Madžari, katolici i kalvini, vanredno dobri ljudi, a asimilanti da su oni, koji su protiv Nemadžara najgore istupali.

U tomskom logoru bile su dvije barake Madžara mojsijeve vjere, njih nekoliko stotina, s kojima sam se upoznao odmah poslije prevrata. Većina sviju Madžara nije vjerovala, da se je svjetski rat svršio katastrofalno za Madžarsku i mislili su, da su njima nepovoljne vijesti izmislili Rusi i antanta. Tako su i zarobljeni francuski vojnici g. 1870. u francusko-njemačkom ratu bili duboko osvjedočeni, da su Nijemci izmislili bajku o Sedanu. Čim su se pravi Madžari uvjerili, da je Madžarska u istinu poražena i razdijeljena među susjede bili su svi zdvojni. Madžare se mojsijeve vjere nije ova vijest osobito bolno dojmila. Većina ih se je odmah odrekla Madžarske i meni su ovako govorili: »Što se nas tiče Madžarska! Mi smo Židovi, Jevreji! Mi smo za Palestinu!« Dok je Madžarska bila na vrhuncu svoje vlasti i snage, bili su za nju, izrabljivali ju, najbezobzirnije istupali protiv Nemadžara, a čim je Madžarska kleknila, onim su se časom nje odrekli! Od sviju stanovnika ovih dvaju baraka bio je najgori Kun Béla! Skoro svi bivši Madžari mojsijeve vjere, počeli su učiti jevrejski. Manjina ih je pristala uz komuniste i ti su učili ruski. Madžarština im je bila samo sredstvo, da se uzdignu i onda da ju odbace, kada ju izrabe! Na to su trebali Madžari prije rata pomišljati, a ne slijepo im vjerovati!

Jedan sasvim sijedi turski časnik, star do 60 godina uvijek me je pozdravljao, kada sam došao u njihovu baraku, da s jednim Kološvarcem učim madžarski, a njega da upućujem u hrvatski jezik. I na cesti me u logoru pozdravljao kao svoga znanca. To si nisam znao rastumačiti. Mislio sam si: Turci su jedan od najfinijih i najuglađenijih naroda na svijetu, to su prvi kavaliri Azije i Balkana, pak je pozdravljanje njihov običaj, adet.

Bila je burna snježna noć, oko 7 sati, duboki mrak. Nikoga nije bilo na našoj glavnoj promenadi. Pošao sam poslije večere, da se malo prošećem. Prema meni se približavala u snježnoj mećavi nekakva sjena. Bilo mi je čudno i neugodno pri duši, kada je ta sjena stala pred mene i nagovorila me hrvatski ovako: »Gospodine, oprostite, da Vas zaustavljam. Ja se zovem — i rekao je svoje ime. Unešen sam ovdje kao Arapin, no ja sam Hrvat-Bosanac«. To je bio taj stari turski časnik. »Pri-

sluškivao sam svaki dan, kada ste učili onog Madžara hrvatski. Već deset godina nisam s nikim hrvatski govorio. Duže vremena čekam priliku, da se s Vama upoznam i da hrvatski razgovaram«.

Govorio je najčišćom ikavštinom, govorio je isto onako ikavski kao i mi u okolici Vinkovaca. S njim sam se poslije višeputa sastajao, ali samo po noći i uvijek sam s njim ikavskom hrvaštinom razgovarao. Služio je kod turske pješadije u nekoj maloj posadi u Arabiji i tamo se i oženio. »Imam nekoliko djece, no ni jedno mi ne zna hrvatski. Moja žena, Arapkinja, naučila ih je samo arapski. Ja sam htio, da barem nekoliko riječi izuste hrvatski i preveo sam im najpotrebnije stvari: voda, kruh, svića . . . . na hrvatski i kada im viknem jednu od ovih hrvatskih riječi, djeca mi to odmah donesu. To je sav moj hrvatski razgovor u Arabiji.

Kako me je duboko dirnio taj Arapin-Hrvat! Veselio sam se, što se je samo meni povjerio, a nikome drugome. Nije htio, da itko znade, da je on Hrvat, da ga ne bi uznemirivali agitatori iz jugoslavjanskoga polka. Molio me, da nikom ne odam njegovu narodnost. Ja sam to svoje obećanje i održao.

U »KATALAŠKI«. — MALO POŠTE. MOMENT ZGODAN ZA AKCIJU.

Nastupili su već topli dani g. 1919. Uvijek sam i redovno išao u grad, ponajviše bez konvoja. Jednom sam ruskom vodniku nekom prilikom rekao jednu bezazlenu dosjetku. Čim sam ju izustio i dovršio, vidio sam, da me on nije razumio i da je dosjetka svoj cilj ne samo promašila, nego da se je on dapače našao uvrijeđen. Poslije toga događaja nisam se na njega više obazirao.

U grad sam izlazio sa Oefenbergerom ili sam, skoro svaki dan, no bez dozvole, jer sam i ruskog zapovjednika logora i narednika uvijek podmićivao. Jednoga smo se dana nas dvojica vraćala iz grada. Na glavnom je ulazu stajao onaj vodnik, koji je loše shvatio moju dosjetku. Čim smo došli do njega, on nas je zapitao, zašto smo bez konvoja i dozvole otišli u grad i kako je bio u službi odmah nas je proglasio uhapšenima i odveo u zatvor.

Zatvor logora posebna je baraka razdijeljena na dvije skoro jednake polovice. Prva polovica je bila jedna velika soba sa hodnikom t. j. praznim prostorom u sredini i sa stelažama napravljenim od dasaka u dvije etaže. U drugoj polovici barake bio je hodnik uz jednu stijenu, a na drugoj strani hodnika bila su vrata od soba, samica. Velika soba vrvila je od kažnjenika. Bila je tama, gorila je svjetiljka i po danu, a zrak je bio tako težak, da se jedva u njemu moglo disati. Nas su dvojicu

smjestili u jednu posebnu ćeliju sa dva ležaja od dasaka uz drvenu stijenu. I u našem se salonu jedva vidilo, u našem je salonu (salon zato, jer je naša ćelija izgledala kao salon prema onoj velikoj sobi katalaške), bio je težak zrak.

Dobili smo 14 dana zatvora. Kada nam je ruska straža javila, da smo na tu kaznu osuđeni, meni se ta kazna nije teškom činila. Mislio sam, da je to samo jedna mala promjena, a kako u Rusiji uopće nisam do tada sjedio u zatvoru, bilo mi je u neku ruku i drago, što ću imati prilike provesti par dana i onkraj brave. Pred veče su nam donijeli naše gunjeve i jastuke. Mi smo mislili, da ćemo moći isto tako spavati kao i u logoru. Večera, što su nam ju dostavili, nije bila ni juha, ni varivo, ne bi ju mogao nazvati ni napojem. Ta je večera bila nekakvo posebno jelo, kakvo ja doslije u životu nisam uživao. Tko bi mogao izdržati jednu godinu ili možda još i više uz takvo jelo?!

Imao sam na sebi čistu i sasvim bijelu košulju. U našem je »salonu« bilo sparno i mi smo svukli svoje bluze i sjedili u košuljama. Makar da je bilo zabranjeno paliti svijeće, ruski su nam stražari to dozvolili. Poslije dugog razgovora ugasili smo svjetlo kasno u noći i zaspali. Brzo sam se probudio. Bezbroj stjenica i uši već je bio na našim tjelesima. Od uboda stjenica izdiglo se mnogo crvenih bobuljica. I uši su nas grizle. Zapalili smo svijeću i deset dana po noći bdili, a po danu spavali.

I buha je bio jedan bezbroj. Za jedan dan bila je moja bijela košulja sasvim išarana od krvi, koja je potjecala od ubijenih stjenica i od uboda buha, koje su me osobito mučile. Nakon trećeg ili četvrtog dana bilo mi je već tako nesnosno u našem »salonu«, da sam mislio, da ću poluditi. Nas smo dvojica dobivali našu, vrlo dobru koštu i bar smo se dobro hranili. A oni nesretnici u velikoj »dvorani« — kako je istom njima moralo biti uz onu napoj-hranu!

Ruski su nam vojnici dozvoljavali, da jedni druge posjećujemo. Upoznao sam skoro sve »stanovnike« naše katalaške, njih okolo stotinu. Većina ih je bila zatvorena radi sitnica, a neki nisu ni znali, zašto su u zatvoru. Medu njima su bila dva Germanca osumnjičena, da su komunisti, a bili su u zatvoru preko pol godine. Nijedan od njih nije bio normalan. Svaku su si noć utvarali i očekivali, da će ih izvesti i strijeljati kao što su druge komuniste strijeljali poslije ustanka o Sisvetama. Nakon deset dana išli su neki od jugoslavjanskog polka k zapovjedniku logora, da me puste. Dugo vremena nisam mogao doći k sebi, nisam mogao ni čitati ni studirati ni praviti liker. A kako bi bilo istom, da sam odsjedio u takvom zatvoru godinu — dvije?! To po svoj prilici ne bi mogao izdržati, kao što ni ona dva Nijemca.

Moji su rođaci dobili od mene iz Tomska vrlo malo pošte, svega sedam karata, a za vrijeme od jedne godine. U Tomsk ja nisam dobio

od kuće ni jedne jedincate karte. »Bože moj, *već je sedam godina otkako sam otišao od kuće!* Ove je godine bila zima do —60° C., a sada je malo popustila. Tomsk, 14. III. 1919. Temperatura: —7° C.« »Milo moje dijete! (pisao sam kući hrvatski). Ovih je dana bilo Brašančevo, a ja sam na tebe toliko na taj dan mislio. I ti si već kao đak hodao u procesiji. Kako bi te tvoj tatica volio vidjeti! Tomsk, 31. V. 1919. Temperatura: 0° C.«. »Već je mjesec lipanj, a danas je jutrom i noćas snijeg padao. Ti si ne možeš predstaviti, kako bi se rado kući vratio i Vas već jednom vidio! *Već skoro dvije godine nemam nikakve vijesti od Tebe.* Tomsk, 6. VI. 1919. Temperatura: +3° C.«. »Da li je bar jedna od mojih karti došla k Vama? Ja od Vas već preko godinu i pol baš nikakve vijesti nisam dobio. Tomsk, 17. VI. 1919. Temperatura: +6° C.«. »Kako bi volio, da barem moje karte Vama dođu, kada Vaše ne dolaze do mene. Ja sam inače zdrav i živ. Malo čitam, malo radim i tako mi dan za danom prolazi u očekivanju, čekanju, da idem kući. Ovdje je sada vrijeme kao kod nas u svibnju. Tomsk, 9. VII. 1919. Temperatura: +20° C.«. »Pišem Ti uvijek, pišem, no odgovora ne dobivam. Tomsk, 26. VII. 1919. Temperatura: +17° C.«.

Sa uralske fronte dolazili su alarmantni glasovi. Trgovina, obrt, promet — sve je zastalo. Kolčakova se vojska počela na Uralu raspadati. Razgovarao sam s nekim bjeguncima sa fronte, koji su mi pripovijedali nevjerojatne stvari o položaju Kolčakove vojske. Nema dvojbe, da će u najkraće vrijeme nastati kaos, a to je najpodesnije za bježanje. Sada ili nikada! Ako sada ne dođem kući, ako sada ne izrabim priliku, Bog zna, hoće li mi se skoro pružiti ovako zgodan moment za bježanje?! Sada je bez dvojbe došao čas za akciju! Sada ili nikada! Ili doći kući ili na putu ostaviti glavu! Drugoga izlaza nema, a ni ne može biti!

Moram se umiješati u građanski rat, moram pristupiti k onoj vlasti u Sibiriji, koju sav ruski narod Sibirije osuđuje. Protiv Rusa ne kanim istupiti, samo želim ići kući. Sasvim je svejedno s kime ću ići. Moram kući, pa makar sjeo na krila đavlu. I oružje ću ponovno uzeti u ruke, ne da pobijam ruski narod ili da istupam protiv njega, nego da si prokrčim put do kuće. Dolazila mi je na pamet slika grofice Golycin. Doći ću u sukob i sa opravdanom mržnjom ruskoga naroda, ako stupim u bilo koju vojničku organizaciju, koja podupire caristu Kolčaka.

Za moga prvoga boravka u Omsku družilo se u krjeposti i uvijek zajedno bilo šest-sedam slijepih zarobljenika. Oni su se redovno sastajali i kako su inače bili potpuno tjelesno zdravi, to su se gibali, pravili razne vojničke kretnje: dvoredove, paradni hod itd. Bilo mi je uvijek teško, kada sam ih motrio, gdje se vježbaju kao drugi zdravi i normalni vojnici. A ako u građanskom ratu mene oslijepe, ako izgubim, potpuno izgubim očinji vid!? Zašto se dobrovoljno miješati u građanski rat, za-

što se izvrgavati najvećim opasnostima, sam od svoje volje, a bez ikakvog pritiska!? Ako hoću kući, ako hoću vidjeti najljepši dio svijeta, tropsku Aziju — onda se moram i izložiti najvećim pogibeljima, s kojima se čovjek više susreće u građanskom nego li u običnom ratu. Ili — ili.

Izjavio sam g. Kešku i Demarinu svoju želju, da stupim u jugoslavjanski revolucionarni polk Matije Gubca, u kojem ne bi obavljao nikakve vojničke službe ni funkcije, nego bi služio kao asistent na sveučilištu u Tomsku. To je bilo mjeseca srpnja g. 1919. Poslije ove izjave i odluke nisam se odmah preselio u crvenu vojarnu nego sam čekao dandva, dok lađom prispije u logor transport zarobljenika rijekom Ob.

SJENE OD LJUDI.

Kolčakova je vlast u svojoj ratnoj groznici zaboravila na jedan vojnički transport od par stotina zarobljenika, koje su na lađi slali po rijeci Irtišu, Obu i njihovim pritocima sad ovamo sad onamo, a nisu ih opskrbljivali ni hranom ni pilom, a ni za higijenske se njihove odnošaje nije nitko brinio. Nas su bili u logoru obavijestili, da će ih smjestiti u nekoliko baraka i izolirati. Htio sam ih svakako dočekati u logoru i vidjeti, jer je među njima bilo navodno mnogo zarobljenih vojnika od naše šeste regimente.

Skoro nijedan od tih nesretnika nije mogao sam hodati, nego su ih morali naši zdravstvenici da vode držeći ih pod rukom. Mnoge su nosili i na nosiljkama. Zarobljenici su se povukli dalje od puta, kojim su vodili te nesretnike, povukli su se, jer su se bojali, da se ne će od njih zaraziti: tifom, pjegavim tifom, dizenterijom . . . Sjetio sam se, kako smo hodali zajedno kroz Novi Sad prema kolodvoru, a zapravo na frontu. Da nas sada pogledaju one iste ženske, dame i gospojice, koje su nas onda obasipavale cvijećem, bi li one sada htjele pogledati ove iznemogle, gladne, bolesne i zaražene ratnike, koje su onda pozdravljale? Bi li one sada htjele pristupiti ovim nesretnicima, bivšim vojnicima, a i bivšim ljudima, bi li im htjele pružiti u ruke kakvo okrepljujuće sredstvo: konjaka, rakije, vina, kao što su to činile, kad smo išli na frontu? Ne bi li i one otklanjale glavu od njih, kao što to činimo mi, njihovi suborioci, koji od njih bježimo, bojimo se, da ih se ne bi dotaknili i eventualno zarazili?! Bojimo se njih kao kakve teške kuge! Da! Odigrali su svoju ulogu, sada više nisu pravi ljudi nego bića puna bakterija — i zato ih se mora izbjegavati. Oproštaj s ovim sjenama od ljudi bio je moj zadnji oproštaj i pozdrav mojim suboriocima na fronti.

Francuski legionar.

U CRVENOJ VOJARNI. — IZLAZ U GRAD. KOD PROFESORA ALEKSANDROVA.

Izašlo je u zapovjedi jugoslavjanskog polka (ili kako smo ga mi kraće zvali: jugoslavenska legija), da sam primljen kao zastavnik i dodijeljen sveučilišnom profesoru Aleksandrovu kao asistent farmakognozije. Dobio sam u vojarni odijelo jugoslavenske legije, rusku pušku sa patronama i francuske moderne ručne granate. Ruskom sam puškom znao već na našoj fronti baratati svejedno kao sa našom. Da postanem vojnikom, koji bi bio sposoban za boj, trebalo je samo toliko vremena, koliko je bilo potrebno, da se obučem. Za par sam minuta postao i opet vojnikom, francuskim legionarom. Poljska, finska, estonska, lotiška, rumunjska i jugoslavenska legija bile su direktno podvrgnite zapovjedništvu francuskog generala Janina (izgovara se: Žanen), koji je zapovijedao i svim čehoslovačkim legijama. Sve su ove legije bile osnovane po francuskom uzoru, a i finansirala ih je francuska vojna misija određena za cijelu Sibiriju. Pukovnik svih ovih legija imao je neograničene ovlasti, a prema pravilima imala je biti i naša disciplina veoma teškom. U našoj su legiji nastala trvenja u časničkom zboru, a došlo je i do opreka između većine časnika i pukovnika Rukavine Vladimirovića, kojega smo svi vulgarno zvali bimbaša. Radi tih trzavica nije ni disciplina mogla biti onako strogom kao u francuskoj legiji. Ja se u sve ove razmirice i trzavice nisam pleo, a ni htio plesti. Radio sam samo na jednom cilju, da si organiziram put u Vladivostok, a prema svemu sam drugom, što se je okolo mene zbivalo, bio sasvim indiferentan.

Uz ručne granate dobio sam i moderni vojnički francuski revolver. Od svega sam oružja najviše volio ove ručne granate, koje su bile mnogo bolje nego li one austrijske. Njih je trebalo samo pritisniti na posebno pero i baciti na udaljenost kojih dvadeset koraka, da raznese sve, što se tamo nalazi, bilo to živo ili mrtvo. Sve sam vrijeme u Tomsku nosio crni zimski kaput. Uvijek sam bio naoružan: u jednom sam džepu kaputa imao napunjeni revolver, a u drugom dvije-tri granate, velike kao mala pesnica odraslog čovjeka. Naši su vojnici svejedno kao i češki nosili na šetnju u grad oko pasa na remenu obješeno toliko granata, ko-

liko ih je samo na remen moglo stati. Granate su visile oko pasa kao kruške! Čovječje tijelo urodilo željeznim kruškama! Nenaravni plodovi!

Stanovao sam u maloj, ugodnoj sobici sa vojničkim krevetom i sa stolcem te par stolaca. Dok nisam nastupio mjesto kao asistent, prošetao bi se dvorištem vojarne, dok mi služak nije uredio sobu i čitao bi do objeda. Jelo, što se je kuhalo i za časnike i za vojnike, bilo je vrlo dobro. Nosili su nam ga u bakrenom kotlu, kome se ruski kaže: katjolok. Tko je imao taj kotao (katjolok) bio je osiguran na dobru hranu. Uspjelo mi je donesti moj katjolok kući. Poslije podne bi opet čitao, a u grad smo išli poslije večere nas nekoliko zajedno, a skoro nikada pojedince.

Crvena vojarna bila je daleko od kraja grada po prilici pol sata hoda. Uz cestu je bilo nekoliko potleušica, malih baraka i jedna tvornica. Od kraja, periferije grada pa do vojarne bilo je opasno noću hodati, jer su tu uvijek napadali na naše vojnike, ako su išli pojedinačno, sami samcati. Kada smo vraćajući se kući došli na to opasno područje, svaki je uzeo u desnu ruku revolver, držeći desni kažiprst na kokutu, dakle spremni za boj. U lijevoj smo ruci imali ručnu granatu. Tako smo se dnevno vraćali u noći. Na vrhu dimnjaka tvornice bila je češka straža sa strojnom puškom.

Zapovjedništvo naše legije najavilo me bilo kod prof. Aleksandrova, koji me je vanredno ljubezno primio u svome privatnom stanu, a ne u sveučilištu. Dogovorili smo se, što ću ja sve raditi i kako nastojati, da nadopunim rad njegovih dvaju asistenata. Meni je bilo mnogo do toga stalo, da proučim svu rusku farmaceutsku literaturu, koje mi nismo imali ni u knjižnicama farmaceutskih zavoda u Zagrebu, Bernu, Beču, Grazu i Budimpešti. Za vrijeme od tri mjeseca prošao sam tu literaturu radeći dnevno u zavodu oko deset sati.

Naša je legija htjela svakako, da ja nju na sveučilištu zastupam kao čovjek znanosti, da Rusi vide, da u našim vojničkim organizacijama ima ne samo vojnika nego i modernih učenjaka. I češke su legije imale, ne varam li se, svoja tri učenjaka, a poljska jednoga, koji su bili dodijeljeni na rad tomskom sveučilištu.

FARMACEUTSKI ZAVOD TOMSKOG SVEUČILIŠTA.)*

Bio sam asistentom farmaceutske kemije i farmakognozije u farmaceutskom zavodu tomskog sveučilišta u zimskom semestru godine 1919./20. Ne će biti možda na odmet, ako iznesem neke podatke o tome zavodu.

Sibirija je imala prije svjetskog rata samo jedno sveučilište i to u Tomsku. Za boljševičkog vladanja prešlo je u Sibiriju mnogo raznih sveučilišnih zavoda što sasvim, što djelomice, a dobježalo pojedince i nešto sveučilišnih profesora. Kolčakova je vlada pokupila sve te zavode i profesore i osnovala od njih još dva sveučilišta: jedno u Irkutsku, a drugo u Vladivostoku. Ova dva posljednja sveučilišta slabo su bila opskrbljena knjigama, časopisima i aparatima. Tako na pr. farmaceutski institut u Irkutsku sastojao je samo iz jedne sobe te par knjiga i malo kemikalija.

Tomsko sveučilište i tehnika leže na kraju grada u humovitom parku. Kroz sredinu parka vodi cesta. Na jednoj je strani ceste sveučilište, a na drugoj tehnika. Sveučilište sastoji iz jedno deset trokatnica. Farmaceutski zavod ima dvije sobe u prvom spratu rektoratske zgrade, a pet sobica u suterenu. Dvije su od njih uređene za farmaceutsku i analitičku kemiju; u ostalim se sobama nalazi staklenina, aparati, kemikalije, veliki gazometri itd. Jedno 5—6 soba pokazuje ruševine. Bile su naime sasvim demolirane za vrijeme prvog prevrata. Još se i sada vide ubodi bajoneta u zidovima i dovratnicima. Po sobama se nalaze ostaci stolova . . . . Baš kao na ratištu iza boja — sve je razrušeno!

Prof. Aleksandrov, sijedi starac, potpuni zapadnjak, primio me je vrlo ljubazno. Stavio mi na raspolaganje cijeli zavod. Prvo mi je bilo da pogledam mikroskope. Na moje pitanje, gdje su mikroskopi, odgovorio mi je, da je dva zavodska mikroskopa posudio profesoru anatomije, a njegov lični da je pokvaren i da će ga prvom prilikom poslati »v Germaniju«, u Njemačku na popravak. »Nije moguće na njemu mikroskopirati!«, rekao mi je. Nekoliko puta sam zamolio profesora, da pošalje mikroskop u zavod, e bi ga mogao pogledati. Čim sam uzeo mikroskop u ruke vidio sam, da je nečist, da se je mast ili vaselin, kojom je mazan, stisnula — skrutila, a nešto da je i zahrđao. Vidio sam, da ga treba sasvim rastaviti, očistiti vijke, cijev, zastor i da će dobar biti za uporabu. Jedva mi je uspjelo nagovoriti profesora, da mi dozvoli ra-

---

*) Nešto znanstvenije obrađeno objelodanjeno engleski u »The Chemist and Druggist«, 16. V. 1925. pod naslovom: **A Siberian University.**

staviti i očistiti mikroskop. Slijedeći dan ujutro dočekao je profesora posve uređeni mikroskop. U Njemačkoj bi se smijali, da su dobili ovaj mikroskop »na popravak«!

U zbirci, koja je ujedno uredovna soba profesora nalaze se jedno četiri velika ormara sa kemikalijama i okolo tisuću raznih ljekovitih bilina. Petinu sobe zaprema — glasovir. To je valjda jedini farmaceutski institut na svijetu, koji ima glasovir. Profesor je Aleksandrov naime vrlo glazben: svira violinu i predaje na sveučilištu teoriju i povijest glazbe. On je pravi polihistor, jer uz farmaceutsku kemiju, glazbu, farmakognoziju, organsku i anorgansku kemiju predaje još i sanskrt. Ja sam cijeli dan provađao u zavodu i ostajao navečer, dok se nije zatvorilo električno svijetlo. Jednoga dana — bio je utorak — dođe profesor Aleksandrov s nekim društvom i zamoli me, da utorkom i petkom poslije šest sati navečer ne dolazim u zavod. Dugo nisam znao za razlog, dok mi podvornik nije rekao, da se u te dane tamo pjeva, svira i pleše! Tomski je dakle farmaceutski zavod najzabavniji zavod svoje vrsti na svijetu!

I biblioteka pokazuje, da je šef polihistor. Dvije trećine knjiga nisu strogo znanstvene. Knjige su naslagane na kupovima, hrpama, a na njima je sama prašina. Čudno je, da su knjige na podu, a ne na policama, koje su prazne. Nekoliko sam dana uređivao i slagao knjige i dotjerao tu staretinaru malo u red. Lijepu sam literaturu odijelio od znanstvene. Od znanstvenih časopisa nije prije rata dolazio niti jedan. Od najnovije moderne farmaceutske literature ni traga ni glasa.

Semestri su u tomskom sveučilištu te godine vrlo kratki. Zimski se semestar započeo polovicom rujna, a trajao je do konca studenog, ljetni pako od polovice siječnja do polovice travnja. Velike ferije su dakle trajale šest mjeseci! Profesor je Aleksandrov predavao farmakognoziju od polovice rujna do polovice studenog i u kratkim potezima ispredavao svu farmakognoziju. Predavao je zanimljivo i stavljao duhovite primjetbe. Ispredavao je samo oko trideset ljekovitih bilina. Budući da je on kemičar to je i najviše pažnje posvećivao kemijskim spojevima. Kada je na pr. predavao o kininovoj kori ili opijumu, frcale su velike strukturne formule kao iz rukava. Napisao je i malu farmakognoziju. Trećinu te knjižice ispunjavaju strukturne formule. Nije si teško pretstaviti, kako su đaci probavljali te zakučaste i još sasvim nedokazane figure odnosno formule. Kod predavanja nije se držao nikakovog sistema, ni sistematske botanike, ni kemičkog ni pedagoškog sistema! Slušača je bilo oko 500, što medicinara što farmaceuta.

Vježbe iz farmakognozije obdržavale su se dvaput nedjeljno. Nitko nije sam preparirao, nego se samo pokazivalo 13 preparata. Slušači su bili razdijeljeni u tri skupine. Svaki bi dakle slušač svake druge nedje-

lje tijekom dvomjesečnog zimskog semestra vidio t. j. letimice pogledao 13 preparata! Naravno je, da si pod mikroskopom nisu mogli naći sliku, a kamo li napraviti preparat! Dapače još gore! Jednoga dana dođe prof. k meni i reče mi: »Molim Vas, Anton Petrovič-Vergoč, imam veliku molbu na Vas! Hoćete li biti ljubazni i napraviti mi nekoliko preparata, koji manjkaju, sada ih ne mogu iz Germanije naručiti«. Trajni su se preparati iskvarili, a nove nije *imao, niti ih je znao tko napraviti.* Dok sam pripređivao preparat govorio je profesor asistentu — Poljaku: »Posmatritje, naučites! Gledajte, učite!« I asistent farmaceutske kemije i farmakognozije nije znao mikroskopirati! Kao asistent farmakognozije nije znao mikroskopirati — no zato je bio član komisije za istraživanje ruda na Bajkalskom jezeru! Profesor je bio tako zadovoljan mojim prvim preparatom (list indijske konoplje), da je slijedeći dan svoje predavanje počeo ovako: »Posljednji puta smo govorili o Herba Cannabis indicae i vi ste vidjeli preparat, što ga je napravio Anton Petrovič Vergoč »kak v Germaniji«!

Na kemijske vježbe dolazili su slušači oko 10 sati, asistenti oko 11, a profesor u pol 12, kratko vrijeme pred predavanjem. Slušači su bili prepušteni sami sebi. Nitko se nije za njih brinuo. Radili su, no samo mehanički. Nijesu si znali ni sami sastaviti ni aparat za razvijanje sumporovodika! Ma da sam gost u ovom zavodu, ipak sam odlučio da ih vodim, da im pomognem kod analize. Kako su rado slušali, što im se pripovijedalo!

Farmaceutski i medicinski ispiti ne obdržavaju se pred komisijom kao kod nas, nego pita profesor sam samcat. Za svaki su predmet sastavljena pitanja na posebnoj tiskanici. Takva se tiskanica dobiva kod upisa. Pitanja su sasvim jednostavna i samo ta pitanja stavljaju na ispitu. Naravno da je time olakšan đacima ispit.

Na ruskom se sveučilištu u Tomsku o farmaceutima vodi malo brige. Nitko skoro ne radi s njima i ne upućuje ih u pravu znanost. Traži se doduše od njih da opišu i svaki najmanji kemijski pokus. Budući da ih ne vode profesori kao na inozemnim njemačkim, švicarskim sveučilištima, budući da ne dobivaju od nikoga inicijative — zato i ne napreduju kao drugi zapadni narodi. A što bi se tamo moglo uraditi? U Tomsku, duševnom centru srednje Azije, stiče se kao na krstopuću istočna, zapadna, centralno-azijska, pak kitajska medicina. U dodiru sa primitivnim istočnim narodima, moglo bi se od njih pribaviti te kemijski i botanički istražiti ljekovito bilje Mongolije, Tibeta te sjeverne Kine.

Kad sam prvi puta posjetio farmaceutski zavod u Tomsku, pokazivao mi ga je mlađi asistent, po narodnosti Poljak. Kao zagrižen neprijatelj Rusa neprestano ih je grdio i ružio te ovako govorio: Mi ni-

šta nemamo, ništa ne možemo raditi, nemamo ni aparata, staklenine, prostorija . . . Dugo sam šutio i slušao, a na koncu sam mu ovo njemački rekao: Es kommt nicht an den Käfig an, nur wenn der Vogel singen kann! Glavno je ptica, a ne krletka! Veliki i daroviti ruski narod, ako si i nije stvorio na tomskom sveučilištu kanon, visoku jedva dostižnu goru, zbor svojih učenjaka, — to će on stvoriti i roditi veleume kao što su Mendeljejev i Menjšikov. Oni sveučilišni profesori, liječnici, koji pišu formulu kuhinjske soli u receptu: Natrium bichloratum, dakle krivo — osuđeni su na neminovnu propast i biti će nemogući u ruskim znanstvenim krugovima.

Kakav su utisak na mene učinili ruski studenti i studentice? Tri sam mjeseca bio s njima dnevno i mogao sam ovo ustanoviti.

Ženske su činile 90% sviju slušača. Većinom su bile slabo razvijene, slabo hranjene, odjevene u najjednostavnija odijela. Hodale su svejedno kao i muškarci u rubaškama sa remenom, sasvim do kože na par milimetara ošišane kose, skoro sve čipave, t. j. skoro bez grudiju i kada im ne bi vidio suknje, ne bi mogao znati, da li su ženske ili nisu. Svi su studenti hodali i po suhom i po blatu u galošama, koje nisu nikada čistili. Jednom sam sa studenticama razgovarao o sveučilišnim profesorima u opće i tako došli i na profesora Aleksandrova, o kojem se jedna od njih ovako izrazila: Znate, naš je profesor Europejac, on je čudak, on si daje cipele čistiti!

Na vježbama iz farmakognozije i farmaceutske kemije malo se radilo: samo ih je par dolazilo, da ih uputim u praktički i znanstveni rad u tim predmetima. Za ispit znalo se i učilo jedan minimum. Ne bi ni najmanje pretjerao, ako bi usporedio znanje magistra farmacije tomskoga sveučilišta sa znanjem naših farmaceuta trećeg semestra.

Obzirom na shvaćanje svi su slušači bili razmjerno daroviti, samo su volili više filozofirati nego li realno raditi u farmaciji. Većina ih je do u tančine poznavala socijalne probleme svijeta. Čudnovato je to, da su tako zapustile studentice svoju vanjštinu, zapustile su sebe kao socijalno biće, tražile su riješenje pitanja bez etike, bez morala, a samo silom. Je li onda čudo, da je carizam i prema njima primjenjivao nasilje?! Većina je studenata pila, do beskrajnosti mnogo u sebe lijevala, ali samo čistog spirita. Čašu od dva deci 60% spirita pile su Ruskinje na dušak. Sa alkoholom su vezale i nemoral, koji je njima nešto sasvim prirodnoga.

Upoznao sam se sa najmanje tri stotine studentica, za koje bi skoro sve mogao kazati, da su mi kao muškarcu bile odvratne. Upozorili su me na jednu, koja da se ne opija i ne tjera orgije u velikom stilu. Bila je to učiteljica, koja je dalje studirala čistu filozofiju, ime joj je bilo Anna, a zvali su je Anusja t. j. Ančica, a skraćeno i umi-

ljato: Musja. Zajedno sa Dr. Emilom Keškom stanovao sam samo kod židovske obitelji Potušinski, koje su imale dvije kćeri, vrlo inteligentne djevojke. Musja je bila i s njima poznata, pak smo se tako dnevno u kući sastajali. Kćerkama naše stanodavke dolazile su u posjet Židovke studentice kao i Ruskinje iz bogatijih krugova. One su već po svome izgledu bile drugačije od većine ostalih studentkinja, a da o moralu ništa ni ne spomenem.

LJEKARNE I FARMAKO-KEMIJSKA INDUSTRIJA U SIBIRIJI ZA VRIJEME RATA.)*

O Sibiriji smo prije rata znali vrlo malo. Čitali smo, da je Rusija bogata zemlja, makar da i nema baš osobitog blagostanja. Sve do rusko-japanskog rata bila je Sibirija inostrancima skoro sasvim nepoznata, a od Rusa su išli tamo samo na deportaciju osuđeni nepoćudni elementi. Prava kolonizacija započinje istom poslije rusko-japanskog rata. Sibirija je od tog vremena ruski Eldorado, ruska Amerika, zemlja spasa, a jer se u njoj obogaćuje, nazvali su je i »zlatnim tlom«. Novi doseljenici kao kolonizatori, kao kulturniji i agilniji element od domaćih Rusa, t. zv. čaldona, potomaka katoržnika, na robiju (katorgu) osuđenih, unijeli su novi život i nove misli u Sibiriju. Preko njih se tamo preselio i europejski duh tako, da se sibirski gradovi i ljudi po svom običaju, nošnji i kulturi ne razlikuju od europejskih gradova i ljudi u Rusiji.

Rusija kao agrikulturna zemlja nije imala veliku industriju uopće, a kemijsku napose. Rusi su se doduše hvalili, da u njih svega »hvatjitj« (ima), da su oni najbogatija država na svijetu. Istina je, da u europskoj kao i azijatskoj Rusiji leži silno blago i da predstavlja veliku vrijednost, no mi si to moramo zamisliti, da je Sibirija razmjerno siromašnija nego ijedna srednjoevropska država, jer bi na jednako velikom teritoriju makar koje srednjoevropske države bilo više nalazišta raznih ruda i kemijskih supstancija nego li na jednakom arealu Sibirije. Upotrebio sam riječ »razmjerno«, jer Sibirija ima porazbacanog blaga u većim količinama (osobito rijetkih kovina), no samo u većim udaljenostima.

Na svjetskom su glasu t. zv. »zlatni priiski« po Uralu, Altaju, uz velike rijeke: Ob, Irtyš, Ljenu, Jenjisej, Amur . . . . Sibirija je obzirom na zlato četvrta država na svijetu, a obzirom na platinu prva. Na sjev. ledenom moru dolaze ogromne naslage grafita boljega od ceylon-

*) Nešto znanstvenije obrađeno izašlo engleski u »The Chemist and Druggist«, 8. IX. 1928. pod naslovom: **Pharmacy in Siberia.**

skog, naslage ugljena, bakra, željeza . . . Bajkalsko je gorje puno dragocjenih elemenata i ruda: bizmuta, žive, volframa, srebra, zlata, olova . . . no od toga se skoro ništa ne izrađuje. Najveće nalazište ugljena na svijetu: Kuzneckoje, jedva je taknuto . . . a manja nalazišta ugljena: Anžarka, Sudženka, Njerčinsk jedva podmiruju potrebu ugljena za željeznice. Akoprem leži ogromna količina ugljena, nije nitko ni počeo kemijskom industrijom, koja je vezana na ugljen. Bijeli ugljen t. j. najveću mrežu rijeka, još nisu ni taknuli. Koliko mi je poznato prije rata bila je samo jedna tvornica željeza, a ni jedna strojeva u cijeloj Sibiriji i zato su sve strojeve dovažali iz Njemačke.

Cijela južno-sibirska stepa ima na hiljade slanih jezera sa raznim kemijskim spojevima, kuhinjskom soli i drugim solima, pa jodom. Soli se nešto izvaža, a ostalo blago leži i čeka energičnu ruku, koja će ga pobrati. Naravno, da se nitko nije ni maknio, da dobiva jod, koji su uvozili iz Japana i to jod najgore vrsti tako, da su najteže komplikacije nastale uslijed uporabe jodne tinkture. Kemijska je industrija[1]) dakle u Sibiriji na najnižem stepenu i jedva postoji. Sibirija ima mnogo ljekovitih bilina i životinja u nepreglednim šumama. Kad bi se izradio samo terpentin sibirskih šuma, odbacio bi ogromne svote novaca, jer crnogorica uz brezu sačinjava i tvori sibirske prašume. Ni ljekovite bilne se ne sakupljaju, ne izvažaju, a njima se ne podmiruje potreba u sibirskim ljekarnama. Koru bi od breze mogli upotrijebiti za bojadisanje tkanina.

Kako su izgledale ljekarne? Otkuda i kako su ih opskrbljivali lijekovima? Kemijske preparate (kinin, salicilne preparate etc.), naručivali su iz Japana, nešto manje iz Amerike i Kitaja. Kako je vladao nedostatak na najvažnijim preparatima, a uz to su japanski preparati bili loši, pa kako kozmetički preparati nisu iz inozemstva dolazili, to je sibirska farmacija živjela u vječnoj krizi. Sad je manjkalo ovo, sad ono u ljekarni i bilo je čudnovato pogledati ljekarnu, gdje je većina boca na policama bila prazna, a koji puta se ni kinina nije moglo dobiti. Postoji jedan posebni državni zavod u Tomsku, koji opskrbljuje sve ljekarne u Sibiriji tinkturama, galenskim preparatima. Uz taj se zavod nalazi tvornica špirita, a stavljena mu je na dispoziciju i tvornica stakla u Krasnojarsku. Ljekovitih bilina je bilo u velikim zalihama, koje su još prije rata nabavili. Imali su dakle sve potrebno za pravljenje, no ipak nije bilo dosta galenskh preparata. Privatne ljekarne kako

[1]) Ne navađam nikakve brojke ponajviše radi toga, jer su ruski statistički podaci nepouzdani. Kao kuriozum spominjem ovo: gradsko zastupstvo u Irkutsku debatiralo je god. 1915., koliko grad Irkutsk ima stanovnika. Nisu se mogli u broju složiti. Većina je glasovanjem zaključila, da ima preko sto hiljada! Dakle ne popis nego glasovanje.

nisu imale veza sa inozemstvom, nisu si mogle dobaviti ljekovite biline, špirita im se nije davalo, jer su ga prodavali kao rakiju. Odnekuda su doznali za mene i pozvali me da im uredim i dotjeram rad u toj tvornici. Ravnatelj te tvornice bio je mladi, agilni, trgovačko naobraženi inžinir. On bi imao upravu u svojim rukama, a ja fabrikaciju. Imao sam stupiti na jednu godinu dana u službu, a kao zahtjev sam stavio, da mogu otpustiti iz službe radnike i činovnike, koji po mome mišljenju nijesu sposobni; uz to da mi se stavi državno imanje u Krasnojarsku za kulturu ljekovitog bilja. Ravnatelj je zahtjevao, da primim rusko državljanstvo. Akt je otišao početkom 1919. godine Kolčakovoj vlasti, da ga odobri, no nije bio riješen sve do 1920. do pada Kolčakovoga. Zavod zato vrijeme nije pravo funkcionirao, što no riječ nije se tamo znalo, ni tko pije ni tko plaća . . . Galenskih preparata bilo je premalo fabricirano, a ljekarne su trpile veliku nestašicu. Jedan mali primjer za indolenciju i nemar u ruskoj državnoj upravi.

U ljekarnama ne samo da se osjećao manjak na lijekovima, nego nije bilo ni kozmetike: pudera, zubnog praška, vode za zube, odola, parfema, raznih masti, pomada, pasta itd. Za čudo ove artikle nisu proizvodili ruski ljekarnici nego nespecijalisti, ratni zarobljenici, koji su njima opskrbljivali sibirske ljekarne i poplavili drogerije. Nevjerojatno zvuči, da ruski ljekarnik nije sam pravio zubni prašak nego je kupovao najgrublje pripravljen »zubnoj porošok« od ratnih zarobljenika. U tomskom su logoru ratni zarobljenici ovako priređivali taj prašak: nožem su sastrugali u prah velike komade krede, taj prašak malo poškropili uljem od metvice, dali napraviti lijepu kutiju sa francuskim napisom — i stvar je bila gotova! Taj su produkat »lifrovali« pučki učitelji — zarobljenici. Drugi su pravili opet odol, zubne vodice, masti, pomade, kupili bi u gradu vaselina, salicilne kiseline, saharina itd., napravili dotični preparat i uz skupe novce prodavali ga u ljekarne i drogerije. Škroba nije bilo ni za lijek, a Sibirija je zemlja žitarica i uz to blizu Kitaja, odakle se moglo dovesti riže! Po mojoj su uputi neki moji prijatelji u logoru osnovali tvornicu škroba iz riže i žita. Ruski trgovci i publika nisu polagali važnost na to, da li je roba dobra i valjana, nego da li je ambalaža lijepa i da su firme inostrane. Pariz, New-York, London, San Francisko, to se moralo kočiti na etiketi! Tako su dobro prolazili: škrob, zubne vode, puderi, paste, likeri itd. Samo neka je roba sa »zapada« — tog magičnog dijela svijeta, a sadržaj — »eto njičevo«!

Ljekarne su po gradovima imale sasvim zapadno europejski izgled i nisu se ništa razlikovale od naših. Prema kitajskoj granici u manjim mjestima, već se je promjenio njihov unutarnji namještaj kao i materijal. U manjim se ljekarnama uz mandžursku granicu prodavalo pored ljekarija još i druga roba. Mene je zanimalo, što se sve može kupiti u

njima, pa sam ih pogledao u svakom mjestu, gdje sam bio. U njima se moglo uz ljekarije još i ovo kupiti: brašno, krumpir, kupus (zelje), knjige, sol, platno, duhan . . . Jednom rječju to su bili dućani, »grajzleraji«, a sa ljekarnom ih je vezao samo natpis: »Apoteka«. Ti bi se nazovi ljekarnici bili vrlo začudili, kad je tko latinski izustio koju kemijsku formulu. Znao sam ići od jedne takve ljekarne do druge tražiti lijek latinskim nazivom. Svagdje me je ljekarnik upitao: »zar ste vi feldčer?« Nije im išlo u glavu, kako može jedan sasvim obični civilista znati latinska imena! Te se ljekarne po svome izgledu približuju kitajskim ljekarnama t. zv. ruma obat tjina, t. j. kućama, gdje se prodaju lijekovi. U Kitaju nije naime zakonom uređeno ljekarstvo, nego se u dućanima uz krumpir, kupus, salatu, ribu itd. prodaje kinin, aspirin . . . Lijep primjer kako slobodna ljekarna može u savezu da živi sa svojom sejom kuhinjom. U velikim gradovima Mandžurije na pr. u Hajlaru, Harbinu etc., izgledaju ljekarne, koje posjeduju Europejci, kao naše, no manje kitajske, koreanske, pak japanske to su dućani. Po cijelom dalekom istoku i jugu nijesu ljekarne kao u Europi.

Kao što smo vidjeli, Sibirija producira vrlo malo ne samo u kemijskoj nego i u farmaceutskoj industriji. Akoprem ima materijala za farmaceutsko-kemijsku industriju, ipak te industrije nema. Kako da si rastumačimo taj skoro sasvim negativni pojav? Uzrok je tome t. zv. oblomovština, t. j. apatija prema svemu, pomanjkanje poduzetnog duha s jedne strane, a s druge pomanjkanje specijalno naobražene inteligencije.[2]) Kao dokaz navesti ću od hiljadu primjera samo jedan. Za vrijeme Kolčakove vlade bila je velika oskudica na lijekovima, pa patres patriae smisliše, da dekretom podignu farmaceutsko-kemijsku industriju. Na svaki veći sibirski grad otpalo je po nekoliko preparata. U Tomsku se na tehnici imalo praviti kolodij i druge lijekove. Da to ostvare upravili su u logore zarobljenicima dopis, u kojem se pozivaju kemičari, koji znadu praviti kolodij, da se prijave profesoru kemije na tomskoj tehnici. I prijavio se stud. chem. ing. sa bečke tehnike Richter. Profesor kemije primio ga je ovim riječima: Vi, značit, himik? Iza jesnog odgovora nastavio je ovako: evo Vam cijeli laboratorij, radite kako znate, a preko Vam je sveučilišna biblioteka, tamo imate knjige. Richter, koji prije nikada nije pravio kolodij, potražio si je u literaturi sve potrebno i pravio ga za Kolčakovu vojsku sa jednim laborantom Nijemcem, dok su profesori fizike i kemije držali ankete i razne sjednice. U farmaceutski se zavod nije nitko prijavio od zarobljenika i tako taj institut nije producirao ni kloroforma, ni etira, a kamo li druge prepa-

[2]) U znanstvenoj literaturi postoji samo jedna knjiga originalna o preparaciji lijekova i to Židova Kanceljsohna.

rate, makar da se je alkohola moglo dobiti iz državne tvornice »skoljko ugodno« — do mile volje.

U Sibiriji imade mnogo materijala za farmaceutsko-kemijsku industriju, ima mnogo dragocjenih minerala i spojeva, ima mnogo ogromnih naslaga ugljena, velika mreža najvećih rijeka za dobivanje električne struje, ima nepreglednih kompleksa četinjača, pa bi se mogla razviti uz ostalo osobito industrija terpentina i kolofonija. U južnom bi se dijelu Sibirije mogle kultivirati razne biline, na istočnoj obali opet druge. Svega ima, no svuda vlada zastoj, mrtvilo! Duševno je vodstvo pretromo, nema inicijative ni dovoljno specijalnog znanja.

NOVI STAN. — E. KEŠKO. — BOLNICA NA ULICI. »IL TROVATORE«. — NERED.

Čim sam počeo raditi u farmakognoškom zavodu, nije mi nikako bilo zgodno stanovati na protivnoj strani grada. Bio sam odlučio da si nađem privatni stan u blizini sveučilišta. U tu svrhu sam se obratio na E. Keška, koji mi je stavio prijedlog, da skupa s njime stanujem. Već sam ga prije toga bio u njegovom stanu posjetio i soba mi se bila svidila: velika zračna soba sa parketima. U manjoj sobi pokraj naše stanovao je Demarin, poručnik naše legije. Nakon pet godina došao sam u sobu sa čistim parketima, došao sam bar u blizinu obiteljskog života, postigao sam, da se krećem barem kraj obiteljskog, ako se već ne vrtim u obiteljskom životu. Na stijenu kraj uzglavlja moga kreveta objesio sam sliku svoga sina Jurice, pod kojom je bilo napisano: Dein Sönchen! (Tvoj sinčić)! Tako sam se barem malo približio obiteljskom životu!

»Puškin« je redovno dolazio k meni i nas bi dvoje, a kojiput i Keško najprije raspravljali o socijalnim problemima. Kasnije bi se dali na farmaciju. Puškin je odilazio redovno poslije devet sati. Rusi-inteligenti u gradovima žive u većini slučajeva noćnim životom. Ustaju jutrom najranije oko deset sati i oko 11 piju čaj ili kavu, oko 4 sata nešto ručaju, a istom oko 10 sati na veče dolazi glavno jelo: večera. Poslije odlaska Puškinova redovno sam odilazio u sobu k Demarinu i tamo na glas čitao Leopardia, Manzonia ili Dantea. Čim su Patušinkijevi dovršili večeru, pozvali su nas k sebi u svoje društvo, u kojem smo se zadržavali obično do poslije pola noći. Ustajao sam prije sedam sati u jutro i oko osam već bio u farmakognoškom zavodu.

Emil Keško, oduševljeni ideolog jugoslavenske legije, Bosanac, visok, sitan, oko 25 godina star, malih brkova, lica punana, uvijek uredan. Kosa mu je nasmeđa, oči smeđe-plave posebnog čara, a nos odugoljast. Brada, duga i rijetka. Kao zarobljenik javio se dobrovoljcem u Odesu i bio na Dobrudži. Drugovi su se tim njegovim podvigom uvijek šalili

i u šaljivom listu, što su ga naši izdavali, narisali mu glavu u momentu, kada mu je kugla prolazila kroz bradu ispod podbratka ne ozlijedivši ga. Uvijek su ga dražili tom ranom.

Sa Keškom sam bio i u Nižnje-Udinskom i tamo smo zajedno bili redovno na veče i ako nismo skupa stanovali. U Vladivostoku je na straži kod ljekarne stajao jedan feš vojnik naše legije, oko trideset godina star, zdrav, lijepo uređen i dotjeran. Na moj upit otkale je, rekao mi je, da je iz Gradišta, okolice vinkovačke. Pozvao sam ga, da poslije službe dođe k meni u ljekarnu na čašicu likera. Bio je punokrvni Šokac i zato smo se osobito sprijateljili.

»Znate li, dragi zemljače, da ste Vi u Nižnje-Udinskom bili u nekoliko navrata izvrgniti životnoj opasnosti!« Na moj upit, za što bi na mene napali, odgovorio mi je, da je on sa nekoliko ljudi, a ponajviše sâm čekao u mraku Keška, da ga ubije, a za to jer ga je upisao u dobrovoljce. »Zar bi Vi mogli ubiti čovjeka radi tako male stvari?«.

»Bi« — odgovorio mi je — »znate, ja sam zvjerokradica, ja mogu uvijek nekoga ubiti. Ja sigurno pucam i po svoj prilici ne bi promašio i ubio bi bio Keška, samo da se nisam bojao, da se Vi ne ćete nezgodno zaokreniti ili zakorakniti u času, kada bi opalio — a Vas bi mi bilo žao ubiti«. Zašutio je, zamislio se i opet nastavio: »Pa nije meni teško ubiti čovjeka! Jednom sam bio u zasjedi u našoj zabrani i čekao na jelene sa puškom spremnom za pucanje. Granje je pucalo i čuo sam po zvuku, da se približava čovjek, a ne divljač. Lugar je prolazio kraj mene i nije mogao ni slutiti, a kamo li opaziti u dubokom mraku, da se tu, u njegovoj blizini nalazi opasan i njemu dobro poznat zvjerokradica. Kada mi je došao na nišan, pomislio sam si, bi li ga ubio ili ne. Odlučio sam na koncu, da ga ne ubijem. I nisam ga ubio.«

»Je li lugar Vama, štogod zla napravio? Zašto bi ga ubili?« »Nije mi ništa napravio« — odgovorio mi je zvjerokradica — »no on je lugar, on mene priječi, on nas priječi, da ne možemo slobodno loviti!« Moj je Šokac iz Gradišta bio na istoj liniji kao i Perzijanac u Tari.

Ubiti nekrivog, nedužnog čovjeka! Ubiti čovjeka, koji mu nije ništa napravio u životu! Ubiti ga samo zato, jer je u stanovitoj službi — nije li to zvjerstvo najgore vrsti! Pa to ni životinje ne čine! Kakovih sve životinja ima u ljudskoj spodobi! Ovaj je moj Šokac po svojoj vanjštini bio jako lijep, a u svojoj nutrinji loš, vrlo loš, crn, da čovjek crnji ne može već biti! Bio je ne samo obični nego i duševni zvjerokradica!

U savezničkoj vojsci podvrgnutoj zapovjedništvu Janina vladao je red, a osobito u čehoslovačkim legijama, dok je u Kolčakovoj nastao veliki nered. Civilno pučanstvo, u bogatoj Sibiriji, već nije imalo hrane i dolazilo je i našim i češkim kuhinjama, da pokupi ostatke od vojnika. »Puškin« me je jednoga dana pozvao, da pogledam civilnu bolnicu i od-

veo me u jednu malu postranu ulicu kraj potoka u Tomsku. Na hodniku ulice bile su položene slamnjače, a na njima bolesnici. Bilo je to nekako početkom rujna i kišna je perioda već bila započela. Prošao sam kraj jednoga dijela te moderno, »najmodernije« uređene bolnice i pitao bolesnike, što im je i kakvu bolest imaju. Bili su oboljeli na tifu. Zgrozio sam se, kada sam prošao kroz tu bolnicu na ulici. Zar se tako brine za bolesnike, zar se tako s njima postupa? To nije prestupak, to je više nego zločin prema bolesnicima. Razboliti se i biti podvrgnut ovakovome liječenju — nije li to udarac u lice čovječanstvu i najjače sredstvo za agitaciju protiv carskog Kolčaka? Inostrani legionari su mogli dobiti mjesta u bolnici, ali ruski građani nisu ga dobili.

Kako nisam bio u tomskom kazalištu, odlučio sam da pođem barem jedamputa i odabrao sam si Verdijevu operu »il trovatore«. Nije me toliko ni zanimalo samo kazalište, koliko pjevanje solista i zborova te kako svira orkestar. Osim primadone svi su drugačije interpretirali svoje uloge nego li kod nas u Europi. Muškarci su bili odjeveni u rusko odijelo, rubašku i čižme, a i pjevali su tako i da nisam znao, da je to Verdijeva opera, to ne bi nikako mogao pogoditi. Koje li razlike između predstava, što su ih davali zarobljenici u tomskom logoru od ove u ruskom kazalištu. Ova jedna jedincata opera, što sam ju čuo i vidio u Tomsku, bila mi je dosta i ja više nikada nisam išao u to kazalište. Umjetnički i glazbeni život zarobljenika, glazbenih amatera, bio je savršeniji od onoga u tomskom kazalištu.

Sve su se više širile vijesti o tome, kako loše stoji Kolčakova vojska na Uralu. Preko »Puškina« sam bio upućen, da uskoro mora nastupiti katastrofa i pripravljao sam se za bježanje. Puškin mi je u svim većim mjestima od Tomska do Vladivostoka dao adrese svojih prijatelja, da se u slučaju nužde mogu na njih obratiti. Kući sam pisao ovo: »Iz hladnih stepa Sibirije ja Te pozdravljam. Zdrav sam i nalazim se u Tomsku gdje sam asistent na sveučilištu. Mislim brzo otići na daljni Istok. Nadam se, da ćemo se skoro vidjeti. Je suis incorporé au I-er régim. jougoslaves. Tomsk, 10. XI. 1919.«.

Vlast Kolčaka nije sezala 20 kilometara dalje na sjever i jug od željeznice. Seljaci su postali neutralcima, bili su protiv Kolčaka, a nisu bili ni za boljševike. Tko je htio istini u oči gledati, taj je morao vidjeti, da se Kolčakova vlast ne će moći dugo držati. Seljaci su bili promatrači, neutralci, a neutralce je već Dante bacio u pakao. Sada je došao čas da bježim dalje na istok: prema Vladivostoku, čim se raziđe Kolčakova fronta,

General Janin izdao je zapovijed, da se naša legija premjesti iz Tomska u Nižnji Udinsk, da tamo preuzme čuvanje željeznice i da drži red sve do Hinguja. Time sam se primaknio svome cilju. Od Tomska do N. Udinska ima 1109 kilometara. To je bila voda na moj mlin.

SPREMANJE ZA ODLAZAK. — PROGLAS.
OPROŠTAJNA VEČERA. — »PREKRASAN ŽIVOT«.
BOGA ŠOKAČKOG. — MUSJA.

»Puškin« me je nagovarao, da ostanem u Tomsku, jer da se do Vladivostoka ne ću moći probiti, u duljini od skoro pet hiljada kilometara, svuda uz željezničku prugu da stoje što veći, što manji odredi ustaša, koji će neprestano napadati na željeznicu. Česi i mi bili smo kasnije smješteni u vagonima. Nisam se dao odgovoriti, nego sam ostao kod svoje odluke rekavši mu: ili ću sada doći kući ili ću glavu izgubiti. Nas su svi izrabljivali, ispijali su nam i dušu i tijelo. Gdjegod smo došli ili u veće ili u manje rusko mjesto, naša su groblja tokom četiri godina tako narasla, da su postala većima od ruskih. Od po prilici četiri milijuna ruskih zarobljenika umrlo je preko polovice. Ako sada, u ovome kaosu ne izađem, ne ću više nikada moći odavle izaći. Ja sam ranjena, izmučena zvijer. Idem kući. Odlučio sam, da idem kući, a tko mi se stavi na put, tko me bude htio u tome zapriječiti, taj mora umrijeti. Zato sam se i naoružao do zubi svejedno kao na početku rata u borbi protiv ruskog carizma.

I Česi su se spremali na odlazak. Očevidno je i jasno bilo svakome, koji je imao zdrav mozak i nije bio slijep, da Kolčakova vlada proživljava svoje zadnje časove. To su valjda svi vidjeli osim nekakvog Pašića, koji je jednim proglasom zvao Srbe i Jugoslavene (tako su nas uvijek nazivali u to doba u Sibiriji), da se jave kao dobrovoljci za spasavanje ruskog cara i carskog pravoslavlja. Mi smo u legiji bili ogorčeni radi toga sakupljanja dobrovoljaca. Keško, Vjekoslav Smoljan i ja odlučili smo upozoriti naše ljude, da ne nasjedaju ovakvim nesavremenim pozivima i da se ne zauzimlju za stvar, koja je već propala. Naš smo proglas najprije objelodanili u Tomskom dnevniku, a kasnije ga dali kao plakate lijepiti na uglovima.

Odlučili smo Keško, Demarin i ja da dademo oproštajnu večeru, na koju smo pozvali svoje najbolje znance, a i prijateljice kćeri našeg stanodavca Patušinskog kao i naše znanice. Bilo nas je deset muškaraca i desetak dama. Došla je, da se oprosti dapače i jedna naša lijepa susjeda, koju je naš najbliži prijatelj poslije našeg dolaska u Tomsk, redovno i uvijek posjećivao. Ta je dama bila lijepa žena, trideset godina stara, vrlo bogata i zabavna, no raskalašenog života. Ona je uvijek lijepo primala našeg prijatelja, kojemu se je i ona i njezin dom vrlo svidio. On je uvijek uhađao za njom i o njoj je govorio u superlativu, najljepšim ruskim izrazima. Kako nije poznao u tančine ruski jezik, uvijek je svoj hvalospjev o toj ljepotici ovako završavao: U Vas je prekrasan život! Ta je

ljepotica neko vrijeme strpljivo slušala ljubavne izjave moga prijatelja, dok joj nisu one dozlogrdile i zabranila mu, da dolazi k njoj. Sav je zdvojan doletio poslije te njezine zabrane k meni i nije si znao rastumačiti, zašto ga je od sebe odgurnila. Kada mi je ispripovijedao, kako je uvijek završavao svoje ljubavne tirade, nasmijao sam mu se od srca i rekao, da se je morala uvrijediti. Život naime u ruskom znači trbuh, a krasni znači crven! Moj je prijatelj zamijenio trbuh sa životom. Mjesto da kaže: harošaja žiznj (lijep život), on joj je rekao, da ima preveć crven trbuh! Te smo se večeri mnogo nasmijali s tim »prekrasnim životom«.

Novaca sam imao u inostranoj valuti vrlo mnogo: preko tri stotine dolara, oko sto jena koreanskih i na hiljade kerenki. I u stanu sam pravio liker, no vino nisam htio praviti u ovako lijepoj prostoriji. Organizirao sam jednu skoro lukulovu večeru. Kupio sam razne divljači, prasaca . . . . Sve me je to stajalo vrlo malo, samo par dolara. I pravoga sam vina pribavio. Da se sjetim svoje kuće kupio sam i nekoliko lepinja na trgu. Idem u Šokadiju, ili bolje da kažem prema Šokadiji, gdje se jede lepinja, pak sam se barem u duhu htio prenijeti u moj rodni kraj, k našem stolu, na koji je naša majka metala ukusnu lepinju svakiput kada je kruh pekla. Lepinja me već unaprvo spojila s mojom domajom.

Svi smo se ugodno zabavljali. Ruskinje nisu pile rado vino-liker nego više čistog 96% alkohola. Mi smo se ostali držali pravoga vina. Raspoloženje je bilo upravo prekrasno. I povučeni Puškin bio je dobre volje. Pjevalo se, plesalo se. Oko pol noći ostavio je Puškin prvi naše društvo. Veselje je oko dva sata došlo do vrhunca. Trebalo se i rastati, jer smo se sastali, da se rastanemo. Nekoliko je dama trebalo otpratiti kući. Mene je zapalo, da pratim Musju.

Vani je bila sniježna mećava. Vjetar je vitlao gustim snijegom tako, da se nije moglo vidjeti na više od par koračaja, akoprem su ulice bile dobro rasvijetljene. Musja je stanovala nasuprot glavne pošte u Počtamskoj ulici, kod koje se cesta nešto spušta i na hodniku ima desetak stuba. Na ulici nismo susreli skoro nikoga. Do Musjinog stana bilo je daleko oko četvrt sata. Usprkos mećave bilo je ugodno hodati, jer nije bilo hladnije od pet-šest stupnjeva. Kada smo došli skoro na kraj stuba odjeknio je jedan hitac iza leđa i proletio meni na desno od glave. Musja je zaviknila. Ja sam ju strelimice uhvatio oko pasa i bacio dole uz zid. U to su pala još dva hica uz poklik: »Boga šokačkoga!« Dok sam izvadio bombu iz džepa, da ju bacim gore prema napadaču, nije se moglo nikoga ni vidjeti ni čuti u ovoj mećavi.

Mislio sam, da je Musja ranjena, jer je zaciknila prejako. Kada smo unišli u stan, probudila je svoje roditelje, da mi prirede za spavanje. Bila je jako uzbuđena i htjela je svakako, da kod njih prespavam. Ne

prihvativši njihov poziv i ponudu, krenio sam drugim putem kući sa ručnom granatom u desnoj ruci. Usput nisam sreo nikoga. Sutradan sam se ujutro oprostio od Musje. Na rastanku sam joj to obećao, da ću je još jednom posjetiti. I posjetio sam ju.

NAŠ LIST,
glasilo prostovoljcev I jugoslovanskega polka.

Naša je legija izdavala i svoje glasilo, Naš List, glasilo kulturno prosvetnega odbora. Svega je izašlo toga 36 brojeva. Prvi je broj izašao u Tomsku, u petak, 27. lipnja 1919. List je izlazio od 1. broja do 15. u Tomsku pod uredništvom Poljaka — Slovenca Dra. V. Molé-a i Hrvata Sicla i Premužića, t. j. od 27. VI. 1919. do 9. X. 1919. Broj 16—28. izlazi u Irkutsku, a od 20. XI. 1919. do 23. I. 1920. Broj 29. i 30. izlazi u Divizionaja — Verhnje Udinsk, broj 31. u Mogzonu, br. 32. u gradu Mandžuriji, br. 33. u Cicikaru, br. 34. u Harbinu, br. 35. u Nikoljsk-Usurijskom, a broj 36. u Vladivostoku dne 12. svibnja g. 1920. U ovom je listu surađivao i g. Pavišić, sada glavni urednik »Hrvatskog lista« u Osijeku.

»Naš list« je u svom broju 19. od 20. XI. 1919. smatrao situaciju vrlo ozbiljnom i piše: »Pred ozbiljnim događajima u Sibiriji. Posljednji neuspjesi na protuboljševičkom frontu mogli bi dovesti sve savezničke vojske u Sibiriji u težak položaj. Sibirska armija pod natiskom boljševika morala je napustiti grad Omsk, središte ruskog državnog života u Sibiriji. Ruska vlada prenijeti će svoje sjedište u Irkutsk. U Irkutsku je vrlo napeto stanje«.

Naša je dakle legija kretala prema velikoj buri. Nalazimo se svi u vlaku naoružani i spremni za boj. Naš vlak ima sto strojnih pušaka. Dnevnik sam bio spravio, jer mi je nezgodno u vlaku u njega pisati. Uzeo sam si malu knjižicu »Hronologičeski ukazatelj« i u njega pišem. Sačuvao mi se taj dio dnevnika u torbi za kruh.

»22. XI. 1919. Jedva čekam, da krene vlak. Barem da danas dođemo u Tajgu. Skandala svuda mora da bude! Htjeli su sobom da povedu svoje žene. K. je ostavio svoju ženu, a uzeo sobom jednu milionerku. Dr. Fajdiga je to doznao i okrenio vikati, da ne dozvoljava, da s nama putuju žene. No i on ima u svom vagonu jednu. Skoro u svakom se vagonu nalaze jedna dvije. Temperatura: —16° C.

23. XI. Zima malo popustila. Jučer je u Tajgi bio veliki boj. Ustaše su bile napale na poljske legionare, koji se voze pred nama. Pol noći je. Vratio sam se od Vičevića. Njegova je Ninočka baš elegantna dama.

Htjela je, da mi vraća pod silu. Jedna žena da za mnom toskuje, teži u Sibiriji. A čovjek treba da ju utješi. Zar da pišem Musji?

Zar da pišem, što osjećam! To ne mogu!

Zar da se nikada više ne sastanem sa svojom suprugom? Zar je to moguće?!

24. XI. Ovaj mi je život ovdje odvratan. Ipak se čovjek katkada dobro osjeća i u vagonu. Dođeš li do Vičevića, u »gorod«, grad — osjećaš se vrlo dobro. Njegova je topluška »grad«, a moja derevnja (selo). (Vičević je kao ljekarnik imao cijeli vagon, a nas je bilo dvadesetak u našem vagonu. Pribili smo na vanjsku stranu vagona daske i nametali

НАШ ЛИСТ

GLASILO PROSTOVOLJCEV 1. JUGOSLOVANSKEGA POLKA.

Broj 24. IRKUTSK, je ponedjeljak dne 22. XII. 1919. Godina 1.

U OČI BOŽIĆA.

Sl. 31. **Naslovna strana Našeg Lista.**

između dasaka i stijena vagona pilotine. Inače ne bi mogli zimu izdržati. Takve smo vagone zvali topluškama). Vičević i ja se uvijek razgovaramo prijateljski i toplo.

Da je barem doći do Krasnojarska!

25. XI. u noći. Slavili smo Sv. Katarinu. Moja je mama sigurno plakala za mnom. A da zna, kako sam do zubiju naoružan i uvijek spreman na boj — još bi više plakala.

Baš smo dobrano vypili (potegli)! Nina Aleksandrovna je sjajna ljubavnica! Baš kao i sve ostale ruske žene! Sjajne ljubavnice — ali loše žene i supruge!

27. XI. 1919. Četvrtak. Tri smo dana stajali na postaji kod Andžarskih ugljenokopa. Tri dana čekati, stajati, dok se ne smiluju i ne odrede, kada ćemo kreniti.

Vojnici su već zdvojni. Kolaju sluhi, vijesti, da je Novo Nikolajevsk već pao i da će crveni skoro ovamo doći i mi svi da ćemo propasti! Časnici da se samo zabavljaju sa svojim ženama — i ništa više. Vojnici

sami da će red napraviti. Jučer su na veče išli na kolodvor i zauzeli nekoliko parovoza, ali su ih morali povratiti.

Jutros mi je bio opet stao sat i razbio sam staklo na satu.

Nekoliko puta sam bio danas na postaji, da se propitam, što je sa našom misijom, koja je otišla u Tajgu po parovoz. Zapovjednik postaje Čeh veli mi, da mu je žao, što tako dugo čekamo i čim prvi parovoz dođe, dati će ga on našemu vlaku! Već smo mogli biti u Ačinskom.

Ruski zapovjednik postaje rekao nam je, da bi nas otpravio, no on da ovdje nije nitko i ništa te samo da Čeh gospodari. Situacija da je užasna! Fronte da nema! Kozaci da su ostavili Kolčaka, a sve da bježi!

27. XI. 9 s. na veče. Dobiti ćemo parovoz od češkog vlaka, ako je istina! Hurra!

28. XI. petak. Već se vozimo jedan dan. Na svakoj postaji, t. zv. razjezdu, gdje se vlakovi križaju, treba stajati po pol dana. Od 8—11 sati stražio sam parovoz. Naslonio sam se na napunjenu rusku pušku, vintovku, sa bajonetom. Stojim, da stražim francusku zastavu! Nakon 14 godina na straži sam, kao stražar, časovoj, protiv ruskog naroda.

29. XI. subota. 1/4 8 s. na veče. Postaja pred Marinskom. Za osam dana prevalili smo 220 kilometara, a do N. Udinska ima još 900 kilometara. Ako ovako dalje ide, onda ćemo o Božiću biti tamo. Dobro, da je još toplo!

Ljutim se! Moj se susjed ne pere, kako Bog zapovjeda. Jutros je našao uši. Kako sam zdvojan. Opet će i na mene doći ova gamad. Gristi će, gristi, a eventualno i zaraziti me. Piti će nam i ove uši krv kao što nam ju sada pije Sibirija.

30. XI. Hoće li mi ikada poći za rukom, da se izvučem iz ovog velikog zla! Forse che si, forse che no! Možda da, a možda i ne! Što je obični rat prema građanskom! Čepuha — ništa!

1. XII. Već drugi dan stojimo ovdje. Oduzeli su nam parovoz. Kako ćemo dalje ići! Poslije podne bio sam u gradu u kavani i vrlo se ugodno zabavljao. Kako se čovjek drugačije osjeća, čim dođe u društvo!

2. XII. Jučer na veče došao je dobrovoljac ruske vojske i tražio . . . . . (nečitljivo). Odveo sam ga tamo. Pripovijedao nam je užasne stvari. Jednome je rezao uši, drugome nos, razrezao usta itd. Onom razbio lubanju, a ovoga nastrijelio!

Je li čudo onda, da seljaci ni čuti ne će ni o bijelima, a ni o crvenima!

Ako ovako dugo stojimo na svakoj postaji, kada ću doći u Vladivostok?

3. XII. Tri dana smo čekali i u Marinskom. Naš parovoz kod mašiniste čuvaju dva naša vojnika. Naš je vlak trebao prvi da krene. Zatražili su od nas naš parovoz, da u Marinsk doveze ugljen. Ako zadrža-

vamo promet, da ćemo još kasnije otići. Engleski je konzul prikopčao svoj vagon na naš vlak. Naši vojnici najprvo nisu htjeli »pozajmiti« naš parovoz, no kasnije su popustili, kada su obećali, da će nam ga povratiti za šest sati. I engleski je konzul intervenirao. Parovoz se povratio i prikopčali su ga ne na naš nego na drugi vlak.

Vojnici psuju, viču. Gladni su, traže kruha. Zapovjednik našeg vlaka Dr. Fajdiga svađa se radi opskrbe vojnika sa ađutantom Župančićem, koji je brzojavno zatražio kruha od češke divizije u Ačinsku.

Česi se sprdaju s nama! Uvijek samo od nas oduzimlju parovoz, jer da moraju u Irkutsk radi njihove bojne koncentracije. Češka je momčad nastrojena jako lijevo. Sanjaju li možda o kakvom prevratu!?

Za kolače i kavu platio sam u Marinsku 700 rubalja«.

Veliki dio moga dnevnika ne mogu sada pročitati, a ni odgonetniti ga lupom, jer sam ga pisao olovkom, pa su se mnoga slova, riječi i rečenice tako izbrisale, da dijelovi dapače i cijele stranice izgledaju kao da su namazane grafitom. Radi toga ne slijede datumi po redu. Mi smo se počeli boriti, tko će prvi ići sa postaje, tko će prvi dobiti parovoz, a i sa hranom nam je bilo teško. Sve sam to bio opisao u dnevniku. Katkada smo i strojne puške postavili protiv onih, koji su nam parovoz htjeli uzeti. Dolazilo je i do ličnih obračunavanja.

Kruh i hranu u selima uz postaje, kao i na samim postajama kupovali smo ovako: nas šestorica ili osmorica naoružani puškom, revolverom i bombama došli bi pred kuću. Trojica ili četvorica unišli su u kuću da kupe živež, a ostali su pred kućom stražili, da ne bi napali stanovnici i ubili svakog, čim izađe iz kuće. Ubijali su svakog legionara, koji je išao sam kupovati ili njih više, ako nisu stražili pred ulazom u kuću!

Kako su se ruski bjegunci ponašali na željeznici donašam dio članka: Od Čeljabinska do Irkutska, koji je napisao A. Zlatković, a izašao je u 14. broju Našeg Lista od 2. X. 1919. »I gledajući život bjegunaca potpuno si možeš predočiti obratni put civilizacije i kulture. Njihov način života biva sve prostiji, oni se sudaraju licem u lice s prirodom, sa svojim najnižim nagonima i padaju u vrtlog prvobitne borbe za opstanak. Kad stigne vlak na stanicu, množina ljudi provaljuje iz vagona i s divljom pohlepom opsjeda »kipjatilnike« ili »vodogrejke«, trgovce živeža i bufete, *otimaju jedni drugima iz ruku tanjure, jestvine, stolce — ne imajući vremena izvinjavati se.* Strah i glad razvijaju u ljudima bezobzirnost, pohlepu, zlobu i u *opće sva sredstva* u divljoj borbi za opstanak!«

4. XII. (četvrtak) 1919. Česi i naši ubijaju u selima svinje. Da ne dreče, pucaju im u uho. Ratno iskustvo! I jučer su jedno ubili. Isto se zbiva kao i na srpskoj fronti! Kao kod Kupinova i Obreža! Ljudi se ništa ne mijenjaju!

Nemamo drva. Na maloj stanici Bogotelj donijeli smo drva: uzeli smo šest željezničkih pragova (jedan prag stoji 500 rubalja). Lijepi sojuznici, lijepi su to saveznici, koji više ruše i razaraju nego li neprijatelj.

5. XII. Nalazimo se pred Krasnojarskom. Pred veče sam otišao k Viševiću, gdje sam sastao dva Crnogorca, koji su se tako hvalili, da nisam mogao izdržati i vratio sam se u svoju derevnju.«

U Ačinsku smo susreli jednoga Rusa, koji je bio poznat sa Zajcom, s kojim je zajedno služio u ruskoj vojsci. Taj je Rus bio zapovjednik vlaka, određenog za kaznene ekspedicije (Karateljnija ekspediciji). On nas je pozvao, da pogledamo opremu njegovog odreda kao i njihov zatvor. Mi smo već prije čuli, da se u njihovom zatvoru nalazi sin nekog Kozaka, koji je više puta pokušao dići ustanak protiv Kolčakove vlasti. Rus nam je dozvolio, da smijemo ponijeti i nešto hrane za to dijete.

U jednostavnom je vagonu bio zatvoren taj dječak, odjeven samo u dugačkoj košulji, bez kaputa, hlača i cipela. Nadlaktice na obim rukama bile su mu polomljene, a ruke radi toga savinite. Valjda se nije nikada prao otkada je u zatvoru, tako mu je koža bila crna. Sav je vagon bio nečist i onesnažen. Pitali smo ga, da li je žedan ili gladan. Bio je i gladan i žedan. Pružili smo mu nekoliko kotleta i kruha. Jeo je kao majmun, meso je tiskao svojim dugim i suhim prstima u usta i gutao ga, a da ga nije žvakao. Nisam mogao dalje gledati ovoga majmuna-čovjeka i povratio sam se u svoj vagon. Većina materijalista misle, da je čovjek postao od majmuna, od obične opice. Sin Kozaka u zatvoru kaznene ekspedicije vodi nas do protivnog zaključka: ovaj je nesretni sin postao od pravog čovjeka, čovjek-opica! Što sve mržnja nije u stanja načiniti!

»*INTERNACIONALNA BANDA*«.

Internacionalna banda! Tako su nas legionare zvali svi Rusi: i bijeli i crveni i neutralci. Bijeli i crveni pobijali su se međusobno, jedan su drugoga trijebili do istrage. Ništa nisu imali zajedničkog, ništa ih nije vezalo, ništa drugo nego li mržnja na nas, na internacionalnu bandu. Jednako su nas mrzili i bijeli i crveni i neutralci (ponajviše seljaci). Bijeli kanda su nas još najviše mrzili. Tko bi išao od nas sâm ili nenaoružan, taj se nijedan nije vratio k svojem odredu. Svejedno je bilo koga sastane: bijelog, crvenog ili neutralca, svaki bi od njih na nas oružjem napao.

Najveća je bila u Sibiriji oskudica na šećeru. Velika većina Rusa preko godinu dana nije ni vidila, a kamo li okusila šećera. Najbolje su od sviju legija bile opskrbljene česko-slovačke svim živežnim namirni-

cama. Šećer smo dobivali svi skoro bez iznimke točno. Privatno k ruskim obiteljima valjda nitko od nas nije zalazio. Bilo je opasno zaći bilo u koju rusku kuću. Ubijali su svakog legionara, koga su samo mogli ubiti. Ubijenim legionarima metali su komad šećera u usta. Kao da su time htjeli kazati, da im usta i poslije smrti moraju biti slatka i da mrtav legionar mora još šećera imati u ustima! Neka jede šećer i poslije smrti!

U NIŽNJE-UDINSKOM.

U N. Udinsk smo došli prije polovice prosinca. Nastavio sam pisati u dnevnik, a ne u hronologičeski ukazatelj, u koji sam samo deset dana unašao svoje utiske. Dozvolili su nam, da smijemo stanovati u gradu. Ja sam si našao malu, ugodnu sobicu kod batjuške i druga su dva kolege iznajmila kod njega jednu mnogo veću sobu. Batjuški je bilo ugodno, što su mu u kući bila tri do zubiju naoružana vojnika.

«Nedjelja, 14. XII. 1919. Pošao sam na ručak na kolodvor (gdje su naše kuhinje u vagonima bile smještene). Ipak se malo bolje osjećam u stanu. Batjuška Bjelorusov vrlo je prijazan čovjek. Njegova su dva sina na poziciji, pa nam sočustvuje. Bio sam danas na službi u crkvi. Sviđa mi se taj ruski obred.

Kada bi mogao prezimiti u ovom stanu! Barem do konca veljače da uzmognem ostati ovdje, dok najgora zima ne prođe. Ovdje iz dana u dan zabave kao da je mirno doba, a ne građanski rat. Ja ni makac, nikuda. Ne treba mi nitko! Kad čujem u kinematografu ono malo muzike, na sve zaboravljam. Prije kina posjetio sam Petričevića.

Utorak, 16. XII. Treba u banju oprati se i dati oprati rubeninu. Došao Keško, donio mi 75 rubalja i pozvao me k Luki (t. j. našem majoru) Luki Sertiću, koga smo svi zvali ili major Luka, ili samo Luka. Luka je dao tri litre alkohola i želi, da mu liker napravim za sutra. Poručio mi je Luka, da ću ovih dana biti unapređen za časnika. No onda će biti novaca kao pljeve, samo na što ću ih trošiti. Odlučio sam, da više Musji ne pišem, no opet ću joj pisati, jer mi je brzojavila.

17. XII. 1919. Ne mogu dobiti duhana. Htio sam ga imati za goste. Napravio sam Luki liker, po koji je sluga došao i nisam si od njega mogao ostaviti, a ma ništa. Cijelo je veče bio Demarin kod mene. Pripovijedao mi je svoje doživljaje iz one zlatne dobe . . . .!

Četvrtak, 18. XII. 1919. Cijelo sam prije podne izgubio tražeći komesara, da mi dade cedulju za duhan. Na veče bio kod Njemca, slastičara po kolače. Pripovijedao mi je zanimive stvari. Pravda mora uvijek pobijediti.

19. XII. 1919. Crveni zauzeli Tomsk. Sada bi bio ili već mrtav ili

spašen. No kući, kući . . . .! Najcrnije Gosudarstvo (država, t. j. internacionala) ne pušta ljude iz Sovdepije kući. Samo kući!

23. XII. 1919. Užasni sluhi! Da nas ne će otpremiti kući. Naši se već spremaju, da stupe s crvenima u vezu. Francuzi da nam navodno ne će platiti put do kuće. Zar ne bi bilo bolje, da sam ostao s Puškinom?! A ovako — sve tamno, sve crno!

24. XII. 1919. Badnjak! No kakav! Pozvao sam Deneši-a (madžariziranog Međumurca), no ne na ribu nego na šunku. Kakav badnjak, takva i badnja večera! I popo je bio na večeri, kome sam kazao, da ribe nismo mogli kupiti. Sada si moramo misliti, da je to riba!

25. XII. 1919. Alarm (uzbuna) i jučer i danas. Govori se, da je u Tulunu, Irkutsku prevrat i da je željeznica za nama u boljševičkoj vlasti. Civilna vlast neka bude čija hoće . . . . željeznica nije u ruskoj vlasti. Kući, samo kući! Naoružani Božić! Pozvao me Bušić na večeru, jeli smo sarme iste takve kao u Šokadiji.«

U mali dnevnik pisao sam do 30. XII. 1919. Sve mi je dalje izbrisano i ne vidi se čitati. Od Nove Godine vodio sam stari dnevnik crnilom.

KOLČAKOVA VOJSKA. — KOLČAK ARETIRAN SA ZLATOM. KOMEŠANJE U LEGIJI.

Odredi Kolčakove vojske prolazili su dnevno kroz N. Udinsk. Od Urala išla je ta vojska pješice dalje prema Mandžuriji. Najbodriji su bili uralski radnici, pješaci, ne varam li se iz Pepeljajeve vojske. Oni su hodali kumpanija za kumpanijom pjevajući u potpunoj ratnoj opremi. Prespavali bi samo u N. Udinsku i krenili dalje na istok cestom uz željeznicu. Ovi odredi nisu ni pljačkali ni ubijali sumnjive osobe.

Naš se batjuška spremao, da bježi. Bojao se terora crvenih. Nekoliko večeri bio je spreman, da otiđe, no nešto ga zadržavalo. Jedne noći lupao je neko na moj prozor iz dvorišta. Uhvatio sam oružje u ruke prije nego li sam svjetlo zapalio. Probudio sam i moje susjede, kada je jače počelo lupati. Iz vana se čuo ruski glas i govor, kojim zove svoga oca. I batjušku smo probudili, jer se je to moglo samo na njega odnositi. Po glasu je upoznao, da je to njegov sin. Par dana poslije toga došao mu je i drugi sin.

Neki su odredi Kolčakove vojske ostali u N. Udinskom. Nova revolucionarno-socijalna vlast i vlada, odmah ih je podvrgla svojem zapovjedništvu. Vojnici tih odreda imali su mnogo novaca, ponajviše srebrnih i zlatnih. Mi smo im za dobar novac prodavali i odijela i hrane i obuće. Govorilo se, da dolazi Kolčakov vlak i njegova pratnja sa 26 vagona zlata. Sluhi su kolali, da su ti vojnici pokrali iz jednog vagona sav novac. Sa sobom sam donio nešto srebrnog novca iz N. Udinska.

Janin je izdao nalog, da se ima zaustaviti Kolčakov vlak u N. Udinskom. Naš je bataljon bio u strogoj spremi: oko sto strojnih pušaka sa preko jedan milijon patrona čekalo je samo zapovijed, da se bori. Češki je bataljon bio s nama na kolodvoru i on je Kolčaka razoružao, kojega su predali revolucionarno-socijalnoj vladi u Irkutsku. Česi su navodno s boljševicima sklopili neke vrsti dogovor, da će zaustaviti, razoružati Kolčaka i njegovu pratnju i predati zlato revolucionarnoj vladi, a radi toga se svima legijama dozvoljava prolaz, nesmetani prolaz kroz Sibiriju. 4. I. pala je Kolčakova vlada.

»Naš List« od 11. I. 1920. u broju 19. piše: »Na stanici Nižnje-Udinsk nalazi se 30.000 pudi zlata (1 pud = 16 kilograma), koje je češka komisija preuzela od admirala Kolčaka.

Ruska će se zlatna zaliha po naređenju generala Janina otpraviti u Irkutsk pod zajedničkom pratnjom čeških, jugoslavenskih i ruskih vojnih jedinica. U vlaku sa zlatnom pričuvom nalaze se dva predstavnika narodno-revolucionarne vlade.«

Prema zapovjedi Janina imala je i naša legija da krene dalje prema Irkutsku. Zapovjedništvo je naše legije naredilo, da budemo spremni na odlazak u punoj ratnoj opremi, da možemo odmah na put, čim nam se odredi dan odlaska. »Naš list« u br. 27. od 16. I. 1919. (Irkutsk) piše: »Pred odlaskom iz N. Udinska . . . . Jedni pukovi prokrčit će put na Istok i već su stupili u bojeve s bandama Semjonova, drugi se brinu, da bude red na slobodnoj pruzi i da radnici u ugljenokopima rade, jer bez ugljena željeznica ne može da radi, a treći štite pozadinu čeho-slovačke armije od eventualne navale boljševika. Među ovu posljednju skupinu uvršten je i naš puk.«

Svaki je legionar morao nešto izučiti, što se tiče željezničke službe. Ruski željezničari ili su pravili pasivnu rezistenciju ili su se razbježali. Njihov je kadar trebalo nadopuniti. Ja sam bio određen, da se učim za ložača i radio sam oko deset dana dnevno 12 sati na parovozu: jedan dan danju, a drugi dan po noći. Ugljen sam u peć bacao rado, taj me je posao veselio. Prije sam mislio, da je služba ložača jednostavna i da se ugljen može bacati po svojoj volji u peć parovoza. Ugljen međutim treba najednako svuda na vatru bacati, da poprečno na svakom mjestu bude jednaka količina ugljena. Kod svega ovoga posla najneugodnije mi je bilo ići u noći kući. Od kolodvora sam uvijek prijekim putem prolazio kraj groblja do batjuškinog stana s puškom spremnom na pucanje.

Naši su vojnici bili uzbuđeni i nezadovoljni te su javno govorili, da se oni ne će za druge žrtvovati. Imao sam sigurne obavijesti, da zapovjedništvo naše legije pregovara s ustašama, da pređe na njihovu stranu. Ja sam htio u Vladivostok, a čim bi legija odlučila, da ostane u N. Udinskom, namjeravao sam dalje kreniti na put. Tko me uzbude htio za-

priječiti na mom putu, da se vratim kući, taj mora umrijeti! Ili on ili ja! Tko si ne pokušava probijati put, taj si ga ni ne može probiti.

Česi su sve svoje vojničke objekte slali prema istoku. Bili su i oglasili licitaciju svojih konja, jer su morali skratiti broj svojih vlakova, a konjaništvo im je zauzimalo premnogo prostora u vlakovima. Makar da su Česi na veliko oglasili dražbu svojih konja, nije na tu dražbu došao nijedan Rus. Ja i nekoliko zarobljenika došli smo iz znatiželje. Česi su većinu svojih konja napustili u N. Udinskom.

Jake su zime započele. I ja sam morao od svoje male imovine izbaciti sve, što mi nije bilo potrebno i što bi mi oteščavalo daljni put. Moje turističke cipele, teške par kilograma, bile su mi na veliku smetnju i zato sam ih poklonio jednom ratnom zarobljeniku. Bile su mi mile te cipele! Pet sam godina u njima hodao, pet sam godina u njima sve proživljavao i sada ih moram ostaviti! Bilo mi se teško dijeliti od njih, od tih cipela, koje mi je u Bernu napravio postolar Mayer, da u njima pravim izlete u švicarskim gorama. Mjesto po švicarskim bregovima, hodao sam i gazio u njima po sibirskom snijegu.

Komešanje je u legiji bivalo sve veće. I časnici i svećenici morali su na stražu, tobože sigurnosti radi, a ono ponajviše radi toga, da se našim vojnicima pokaže, da između njih i časnika nema nikakve razlike. To je već pokazivalo, da se je i duh Sovdepije uvukao u našu legiju. Ja sam bio samo jednu noć na straži. Zima je bila: —36° C. bez vjetra. Nas smo četvorica stražili naš vlak na kolodvoru i izmjenjivali se svaka pol sata. Nesnosna je bila to zima i tama: motriti, da se nitko ne približi vlaku, a zepsti i smrzavati se istodobno.

IZLAZ SUNCA.

Na jednom sam papiriću opisao izlaz sunca u N. Udinskom, kada sam ga gledao vraćajući se sa kolodvora u stan.

27. XII. 1919. N. Udinsk leži u dolini okruženoj lukom brda. Moj se stan nalazi na potoku. Sa mog prozora — od istoka na zapad — vidi se lanac brda, zasađen drvećem. Prije izlaza sunca pokrit je brežuljak plavkastim velom. U dolini rijeke pred kućom vidi se drveće kao da stoji u kakvom dimu.

Luk gora, brežuljaka, zaokreće na zapad, okružuje grad sa sviju strana. Gore iza brežuljaka pred gradom sakrile su se u tamno-bijeloj magli. Prema zapadu čine te gore otvor i na tu se stranu u neizmjernost proteže bijela boja snijega na ravnini. Bijelo more!

Iznad gore na istoku pojavljuje se crvena linija svjetla, najcrvenija na sklonu brda, a dalje slabija i manje crvena. Nad gorom su oblaci, stratusi, poredani kao valovi u redovima jedan za drugim tamno-sive,

plavo-sive boje. Što se sunce više diže, na svakom se valu pojavljuje crvena prevlaka i taj dio oblaka izgleda kao goreći talas na plavo-sivom moru. Dalje od gore oblaci su porazbacani u male skupine, koje dalje prema zapadu bivaju sve tanje i tanje. Tu crvenkaste zrake sunca dopiru do plavog neba.

Siva koprena oblaka nad lukom brda kao da je već dobila malu crvenkastu prevlaku od sunca. Mreže i mrežice sivih oblaka već se nalaze u crvenkastom velu. Od tamno-sivih oblaka ostalo je samo nekoliko pruga, žuto-crvene zrake sunca razbile su te oblake. Na ovim se prugama zadržaju crvene zrake sunca, i one upijaju sunce i žare se kao usijano željezo. Crvenilo je već zastrlo sve oblake na istoku i već su se počeli rumeniti i oblaci na zapadu.

Crveno se sunce diglo iznad vrha gore na istoku i čini se kao da na tom vrhu stoji na tamno-plavoj podlozi, koja se dalje naslanja na bijelu ravninu. Crvena se kugla sve jače žari i rastjeruje druge oblake i sivu maglu pred sobom. Kada se je sunce izdiglo visoko iznad gore, prekrilo je svojim crvenilom i gorje na zapadu i neizmjernu dolinu snijega, koja se proteže na zapad. Dolina N. Udinska kao da se je zažarila i kao da je gorila slabim crvenim pramom vatre.

BOJ KOD N. UDINSKA. — IZNEMOGAO U SNIJEGU.

Mi smo se međusobom trli i jedni drugima otimali parovoze iz vlaka. Ustaške su bande ugrožavale cijelu željezničku prugu, koju smo mi bili čuvali. Grad Čitu i sav zabajkalski kraj Sjemonov je zaposjeo svojim četama i nije dozvoljavao prolaz internacionalnim legijama u Mandžuriju. Zapovjedništvo naše mora da je bilo obaviješteno o tome, da nešto revolucionari spremaju, jer je zapovjedilo svima, koji su privatno u gradu stanovali, da se povrate u svoje vagone. Mi smo svi osjećali, da se nešto velikog sprema i da će se naša sudbina ovih dana rješavati, ako i ne riješiti. Stajao sam skoro u sredini Azije i skoro jednako daleko na željezničkoj pruzi od Vladivostoka i od Urala. Stajao sam i osjećao, predosjećao veliku pogibelj. U N. Udinsku završio sam i zadnju stranu svoga dnevnika. Je li to samo slučaj ili zloguki znamen?!

Kolali su sluhi i u gradu, da će nas napasti na kolodvoru. Naš je vlak imao sutradan da krene prvi, a za njim šest ostalih vojničkih vlakova. Već sam izašao rano, za mraka, oko sedam sati iz vlaka, da se malo prošećem. Nije nam bilo najavljeno ništa opasnoga i zato sam išao bez puške. Pošao sam prema zapadnom dijelu kolodvora. Svuda se je bila spustila siva magla tako, da se nije dalje vidilo od desetak koračaja. A to je znak, da nastupaju najjače sibirske zime. Nisam se u tome mraku bio šetao više od pola sata, kad se pred mnom stvorila, kao da je

iz zemlje izniknila bojna linija od pedeset-šezdeset ljudi. Zapitah ih ništa ne sluteći, tko su i dobih odgovor, da su Lotiši, koji su stražili zapadni dio kolodvora. Do njih su se u magli i mraku dovukli ustaše.

Vodokačke su visoki zdenci za punjenje parovoza vodom i imaju od crvenih opeka napravljen neke vrsti toranj, na kojem je bila postavljena jedna češka strojna puška. Dok smo mi razgovarali počela je ova strojna puška praštati preko naših glava šaljući kugle na zapad. Sa sviju brežuljaka započela je pucnjava. Napadaju dakle na nas sa sviju strana! Skočio sam do vagona, izvadio pušku, torbu za kruh i naboje. Iz vagona su bježali vojnici sa puškama. Ja sam dospio među Lotiše i Čehe. Ustaše su imali malo topova, a i malenog kalibra. Mi smo dospjeli na stranu kolodvora, koja leži nasuprot glavne željezničke zgrade i uz koju se nalazi mnogo kuća. Odavle se pucalo na nas.

Nisam vidio osobe, koje se bore protiv nas, sve dok se nije razdanilo. Iz malih prozora sa tavana šišale su strojne puške prema kolodvoru. Jednu smo kuću za drugom osvojili, t. j. pucali dotle u tavan, dok se je odanle na nas strjeljalo. Prviputa u ratu osjetio sam zvuk posebnog stroja za pucanje, koji nije bio ni strojna puška ni brdski top najmanjeg kalibra. Poslije sam ustanovio, da je to bio jedan brzometni top načinjen po principu strojnih pušaka. Takav je jedan upravo sipao na nas i na naše vlakove male granate. Česko je topništvo — tako mi se barem činilo — ušutkalo topove ustaša i oborilo se svom svojom razornom snagom (bilo je i teških haubica), prema onim kućama, iz kojih su po kolodvoru sijali granate. Oko 11 sati već je na kolodvoru prestalo pucanje. Ozvanjala se pucnjava još samo iz grada i sa brežuljaka.

Jedan dio kolodvora, glavna zgrada i kolosjeci bili su dosta oštećeni. Nisam sastao nikog od vojnika našeg bataljona osim Bušića. Ženske su istrčale iz svojih vagona, vukle svoje kovčege i gazile u polucipelama po snijegu. Htio sam doći do našeg vagona, da izvadim moj koferčić sa dnevnikom i drugim najnužnijim stvarima. U to su ustaški topovi sa brda ponovno počeli strijeljati granatama na sve vlakove, pa i na naš. Napustio sam nadu, da ću moći doći do svoga dnevnika. Raširila se glasina, da su ustaše porušili željeznički most i da mi nikako ne možemo željeznicom dalje na istok.

Jedan se vlak počeo polako kretati iz kolodvora. Skočio sam na stepenice i unišao u jedan putnički vagon, u kojem je bila glazba finskih legionara. U vlaku sam se vozio samo par minuta, jer je vlak stao. Željezničke su tračnice bile na tom mjestu dignute u zrak i vlak je krenio nazad u stanicu. Što sada? Sempre avanti, mai dietro — kaže se talijanski — uvijek naprijed, a nikad nazad! To sam pomislio i pošao dalje željezničkom prugom sâm samcat. Prekrižio sam se i pomislio: što Bog da!

Most — za čudo — nije bio razrušen. Stražilo ga je pet šest Čeha

sa dvije strojne puške. Odgovarali su me, da idem dalje željezničkom prugom, jer da je put do slijedeće postaje opasan, da vodi kroz šumu, u kojoj da ima mnogo ustaša. Nisam se dao odgovoriti i pošao sam sâm u bijelu pustoš. Pošao sam pješice kući, da pješice idem kroz Sibiriju kući. Tko me hoće u tome zapriječiti, umrijeti će ili on ili ja. Jedamput već moram kući, pa makar glavu izgubio.

Koracao sam željezničkom prugom. Imao sam valjenke. Po snijegu mi je bilo teško hodati. Ništa mi nije bilo ovaj puta neugodno, što sam bio sâm. Htio sam naprijed ići i kada nikog drugog nije bilo, da ide sa mnom — morao sam ići sam. Makar da cijeli dan nisam ništa ni pio ni jeo, nisam osjećao ni žede ni gladi. Daleko preda mnom kao da je skup ljudi na željeznici. Je li to neprijatelj, ustaše ili su naši ili su radnici na pruzi. Puška je spremna na pucanje. Tko je to tamo? Približavam im se. Radnici su, Rusi, koji popravljaju i rade na pruzi. Stoje u skupini i čekaju. Približio sam im se na kojih sto koraka. »Čeho-slovak! Sdavajsa!« (predaj se!). Predati se! Dobrovoljno u smrt! Kaki »zdavajsa«! Ovo je Horvat, Hrvat, ogorčeni Hrvat! Pobjesnio sam i zaviknio im: »Silazite sa pruge! Mjesto mi ispraznite!« Ocijenio sam, da ih sve sa puškom ne bi mogao tako brzo poubijati, a da ne bi koji od njih mogao doletiti i doći do mene. Brzo sam pušku na rame o remen objesio izvadio tri bombe, jednu uzeo u desnu, a dvije u lijevu ruku. Počeo sam trčati prema njima, jer sam im se htio približiti na takvu daljinu, da ih uzmognem raznijeti granatama. Ili oni ili ja!

Radnici su se počeli dijeliti u dvije skupine i pošli na rub s jedne odnosno druge strane željezničkog nasipa. Htjeli su me sa dvije strane opkoliti i razoružati. Da su se razišli ili razvili u bojnu široku liniju bili bi opasniji za mene nego li ovako u dvije skupine. Na trideset koraka zavitlao sam rukom u zrak, da bacim jednu granatu na jednu skupinu, a odmah zatim na drugu. Uplašili su se i počeli bježati dalje od pruge. Da su imali oružja izgubio bi glavu. Je li mi je bilo žao makar i najmanje, kada sam granatu podignio na njih? Nije, a ma baš ništa svejedno kao i vjetru, kada nenadano zapiri i raznese kup pljeve na sve strane. Sve bi ih bio nemilosrdno istrijebio, kao da nisu ljudi! Bio sam pobješnjela zvijer! Bio sam zvijer, koju su šest godina sputali i držali na lancu, da ne može ići kući.

Mnogo kasnije poslije ovog događaja kao da je prugom dolazio vlak. Požurio sam. Da je vlak, približavao bi se k meni, zato je po svoj prilici željeznička stražarnica. Išao sam, što sam samo brže mogao ići. Iz daleka sam već vidio, da je bio vlak, koji je stojao. I trčao sam, da dođem što prije do njega. Rade na pruzi! Zar opet da dođem u sličnu situaciju kao prije jednog sata?! Razlikujem već ljude. Naši su! Popravljaju željezničku prugu, koja je ovdje prekinuta i razrovana. Ulaze

vlak, koji će bez dvojbe dalje prema istoku! Na udaljenosti od dvadeset koraka kreće se vlak, potrčao sam, da se uhvatim za zadnje stube, noga mi zapela o pušku, upao sam i slomio kundak. Bacio sam pušku, jer ona bez kundaka nije više oružje.

Bio sam zdvojan, što se nisam popeo na vlak. Hodao sam još nekoliko sati i umorio sam se. Od dugog hodanja, a sada i od trčanja sasvim sam se bio oznojio i znoj me je oblijevao, kao da sam u kakvoj banji i da se u njoj parim. Naši se nalaze u Hinguju, na prvoj postaji od N. Udinska. A kako je ta postaja daleko? Kada ću tamo doći, ako mi to uopće uspije? Hodam dalje. Mračak je. Već se spustila i noć. Uparen sam tako, da mi je teško i hodati i disati. Tako mi je nesnosno kao u parnoj kupelji kada čovjeka vodena para preveć izmori.

Činilo mi se, kao da ne ću moći još dugo hodati, da dugo ne ću moći izdržati. Bilo mi je teško i disati i hodati, a srce me jako smetalo. Stotinu sam puta pomislio, da sjednem na taj snijeg, da legnem. Neka se jedamputa sve ovo zlo već svrši! Ako legnem na snijeg, za niti nepuni jedan sat me nema među živima! Noć je. Nisam mislio, da bi tko pucao na mene, nego sam se neprestano borio mišlju, da se izvalim u snijeg, jer nisam mogao dalje. Sjetio sam se proloma oblaka na galicijskoj fronti i kako su me i onda bile sile izdale! Nikada ne zdvojiti! Nije li me i onda majur spasio? A zašto ne bi mogao doći do postaje i spasiti se, barem se danas spasiti! A kako će biti sutra, to ćemo vidjeti, ako preživim ovu noć!

Išao sam dalje i naprezao svu svoju snagu, da samo dalje idem. Naprezala se ogorčena zvijer i išla dalje, samo da jednom dođe do svoga duplja. Hodao sam dugo kroz noć. Žute i zelene dvije pjege se vide! Samo da si ne utvaram ja! Možda si samo ja umišljam te boje! Podvostručio sam snagu, da što brže koracam i što prije dođem do toga svjetla. Zeleno i žuto okruglo oko biva sve većim i većim. Još malo — i evo me na kolodvoru. Stoji vojnik na straži! Ja mu vičem: legija, legija! da ne bi pucao na mene. Legija je bila ovdje. Ovaj puta sam se spasio! Došao sam do jedne kumpanije naše legije u Hinguju.

HINGUJ. — Mr. OSKAR VIČEVIĆ. — U VLAKU. TISKANJE VLAKA.

Stupio sam na prva vrata prvog vagona, do kojega sam došao. Sjedili su naši vojnici i kartali se. Prva osoba, koju sam ugledao bio je jedan Bunjevac-Hrvat iz Subotice, koji je u Tjumenu bio moj služak. On me je odmah ponudio, da sjednem na njegov krevet i zapitao, hoću li štogod jesti ili piti. Zamolio sam ga, da mi skuha crne kave ali onakve, kakvu je on kao kuhar naučio kuhati u austrijskoj vojsci. Gladan nisam

bio baš ništa. Kada sam malo odahnio i osušio se, popio sam 16 čaša po dva deci slabe crne kave.

Naši su vojnici i u Hinguju bili uzbuđeni. Vijest se raširila brzo, da je došao jedan legionar iz N. Udinska i vagon se napunio znatiželjnika. Pripovijedao sam im, što se je sve danas prije podne tamo odigralo. Čim je moj stari prijatelj Vičević doznao, da se nalazim ovdje pošao me je potražiti i pozvao k sebi u njegov »gorod«, ljekarnu-vagon, u koji sam ja tako rado išao, da ga posjećujem na putu od Tomska do N. Udinska, a i u samom N. Udinskom.

Vičević je znao od svoga znanca zapovjednika željezničke stanice u Hinguju, kakva je situacija kao i to da stoji jedan čehoslovački vlak spreman na odlazak prema Irkutsku. Ponudio me je rakijom i jelom. Nisam valjda ni četvrt sata bio kod njega, kad on na jednom izvadi sat, pogleda, koliko je sati i reče mi:

»Doktore! Za par minuta polazi zadnji vlak noćas sa ove postaje. Bog zna, hoće li sutra uopće ići. Spasite se! Vi imate obveze kod kuće: sina i suprugu!«

Zapitao me je, da li štogod trebam. Zamolio sam ga za jedne gaće i košulju, koje sam mjesto bašljika omotao oko glave i malo rakije. Dao mi je pol litre jake votke. Zajedno smo došli na kolodvor. Svi su vagoni bili puni. Ja sam stao na otvoreni prostor pred ulazom u treći razred putničkog vagona. Tu sam se sjetio, da bi trebao pušku i rekao Vičeviću: Molim još pušku! Vičević je pošao po pušku i čim mi ju je dodao, vlak je krenio tako brzo, da si nismo mogli ni ruke pružiti. »Do viđenja — zbogom!« Kako to lijepo zvuči: do viđenja! A hoćemo li se mi tako dobri prijatelji ikada više vidjeti!?

Mr. Oskar Vičević je sada ljekarnik u Ogulinu. U Hinguju su ga zajedno sa ljekarnom zarobili revolucionari i otpravili kasnije u N. Udinsk. Radio je poslije u raznim ljekarnama. Bio je dapače daleko na sjeveru u jednom malom gradiću jakutske oblasti.

Noć je bila mirna, hladna sa temperaturom oko —40° C. Stanovito mi je vrijeme ispočetka bilo ugodno. U Hinguju sam se bio bar donekle odmorio i nije mi bilo teško stajati. Poslije mi je bilo malo zima i već sam bio počeo drhturiti i ako nisam baš osobitu zimu osjećao, na koju nisam ni mislio, jer sam se vozio, a pred par sati nisam mogao ni misliti, da ću se smjestiti na vlak. Bolje mi je, da stojim na vlaku nego li da hodam kroz stepu po željezničkoj pruzi ili da čekam na postaji, kada će vlak kreniti.

Iza sat dva vožnje činilo mi se kao da mi se ruke stežu i kao da su se malo ukočile. I rukavice sam bio zaboravio u N. Udinskom i na rukama mi je bilo hladno, makar da sam ih držao u džepovima. U krušnoj torbi sam imao par dobrih vojničkih cipela, t. zv. bakanča i kada sam

si iz torbe nešto htio izvaditi ispala mi je jedna cipela. Bilo mi je jako žao za tom cipelom, jer sam cipele bio pripremio, da ih obujem, kada dođem u Mandžuriju, u područje toplije klime, gdje će mi u valjenke odmah voda prolaziti. Bacio sam i drugu cipelu! Što će mi cipela samo za jednu nogu?! Rukom sam jedva mahao, jedva micao.

Vlak je bio stao na jednoj postaji. Skupilo se i ovdje vojnika, koji su si tražili mjesta u vagonima. Onim sretnicima, koji imaju bilo kakvo mjestance, ne pada ni na kraj pameti, da bi k sebi pustili bilo ikoga. Čuo sam strašne hrvatske psovke. Glas mi je poznat. To je Božo Filakovac, zastavnik naše legije, a sada učitelj u Prkovcima. Pozvao sam ga da dođe k meni, u moj vagon t. j. da stoji zajedno sa mnom. Došao je k meni i pružio mi svoju ruku. Htio sam mu i ja svoju pružiti, no nisam mogao.

»Ti si se napol smrznio!« vikao je Božo i odbježao dalje prema gornjim vagonima. Uveo me je vrativši se u jednu toplu toplušku, gdje su mi skinuli pušku. zimski kaput i trli mi ledenom, sniježnom vodom ruke, koje su se nakon dužeg trljanja ugrijale tako, da sam mogao njima gibati. Česi, stanovnici topluške, bacili su mi nešto posteljine na pod, gdje sam zaspao kao zaklan. Da sam stajao još samo jedan sat, a možda i manje bio bi se bez dvojbe smrznio.

Imao sam pušku ali bez patrona. Česi bi mi bili dali patrona, no njihove su puške bile najmodernije japanske i patrone im nisu pristajale u ruske puške t. j. ni u moju. Dok sam spavao pucali su ustaše na naš vlak. Na slijedećoj sam postaji naišao na jedan ruski vlak, u kojem su bili većinom Kozaci sa nešto ruske pješadije. Njihovi vagoni nisu bile topluške nego obični vagoni sa stijenom od jednostavnih i par centimetara debelih dasaka kao kod naših običnih vagona. Smjestio sam se kod pješaka. Te se je noći u vagonima smrzlo nekoliko ruskih vojnika.

I na ovaj su vlak pucali ustaše. Ugljena je bilo malo za parovoze. Ako kod strojovođe nije u potpunoj ratnoj spremi stražio po jedan ili dva vojnika, ovaj bi odmah nešto pokvario na parovozu i zaustavio ga između dvaju postaja samo zato, da zakrči promet i da zaustavi i druge vlakove, koji dolaze za nama. Ovaj se naš vlak tako polako micao kao nijedan, s kojim sam se doslije vozio. Stao je višeputa, jer da nema pare. A pare nije mogao razvijati, jer su mu Česi na zadnjoj postaji zaprijećili, da si dovoljno vode napumpa. Što sada?! Snijega treba sabirati i nositi u parovoz. Skoro su svi putnici nosili snijeg bilo u čemu, samo da uzmognemo dalje kreniti.

Poslije par sati rada, to nam je i uspjelo. Vlak se je krenio, išao neko vrijeme kao puž, stao pa opet pošao naprijed. Kozaci su upravo bjesnili na strojovođu i nekoliko su ga puta htjeli ubiti. Bili bi ga bez dvojbe i ubili, samo da su mogli doći do drugog strojovođe. Vlak nije

nikako mogao dalje. Strojovođa, valjda uplašen grožnjama, rekao nam je, da je potrebno tiskati vlak, koji će dalje ići, čim ga se stanovito vrijeme bude tiskalo. Sve što nije bilo bolesno, izašlo je iz vlaka da ga tura. Ho-ruk! Ho-ruk! orilo se iz par stotina grla i par stotina ljudi, par stotina živih stvorova upiralo je svom snagom o vlak, o mašineriju, stroj, da ga tura, da ga porine što dalje prema istoku. Mene je obuzimao neko vrijeme veliki bijes protiv strojovođe i mislio sam, da se on nama ruga i ismjehuje nas, gledajući, kako mi rivamo vlak. Mjesto da vlak nas vuče, mi ljudi, moramo vući strojeve! Parovoz je najednom jače puštao paru i na naše veselje puštao jaku paru i brže odmicao.

Na prvoj sam postaji ostavio Ruse. Dok sam s njima par dana boravio, jeo sam vrlo slabo. Kada smo išli kupovati jelo, uzimao sam si samo kruha, jer da nemam novaca. Bojao sam se naime, da bi me u onu mogli ubiti, ako bi vidili ili slutili, da imam mnogo novaca. A kako bih ja prošao, da su doznali, da ja imam dolara i jena! Ostavio sam ih i prešao u češki vlak, u kojem sam po noći ležao u jednom vagonu na polici za prtljagu, a po danu sjedio s Česima, kod kojih sam dobivao i hranu.

Govorilo se, da su Japanci u Irkutsku. Doći dakle do Irkutska značilo je biti spašen. Pred Irkutskom su ustaše već manje pucali na naše vlakove. Samo se sobom razumije, da sve ovo vrijeme nisam mogao voditi dnevnik.

Od N. Udinska do Irkutska ima 475 km. Ja sam za taj put trebao po prilici oko tri tjedna. Cijelim putem do Irkutska nisam ništa čitao, k nama nikakve novine nisu dolazile, a i nisu mogle doći. Imao sam jednu knjigu: talijansko-njemački riječnik od Sacerdote-a, u kojem sam katkada po danu listao.

Od Irkutska do Vladivostoka.

NAJVEĆI NERED I PLJAČKANJE U IRKUTSKU. OPSKRBA ZA PUT. — VREĆA MLIJEKA.

Što smo se više u vlaku približavali Irkutsku ustaše su sve manje pucali na naše vagone, a sve smo više sastajali oklopljenih vlakova. Kako su sretni vojnici tih vlakova! Nas može svaka vojnička kugla ubiti, jer joj je lako probiti kroz daske vagona, a vojnike u oklopljenim vlakovima ne može! K tome su oni u tim vlakovima imali pričvršćene i zaštićene strojne puške, a i topovi su im pokriveni debelim, željeznim pločama, a mi smo bili bez topova.

Iz novina sam još prije odlaska iz N. Udinska znao, da su Irkutsk zaposjeli Japanci. Veselio sam se i ja, a i mi svi, da ćemo doći do Japanaca, jer gdje su oni tamo je i red. Ako dođem do japanske vojske onda sam spašen! Zato sam se upravo neizmjerno veselio, kada smo se približavali Irkutsku. Iz daleka se vidio jaki dim, kao da je velika vatra okolo kolodvora. Čim smo došli do glavne zgrade željezničke, skočio sam iz vagona i tako sam se smatrao sretnim, kao da ulazim u lađu, koja me vozi kući, koja će me donijeti i dovesti pred moj dom.

Na svim važnijim mjestima i prolazima kolodvora stoje mali oklopljeni automobili sa strojnim puškama. To su Česi, a ne Japanci! Kada sam to opazio rasplinule su se moje nade na povratak kući skoro kao u N. Udinskom. Nose na nosiljkama ranjene i mrtve. U blizini je naime jedan odred napao na Čehe i sada »čiste« bojno polje, na kojem su porazbacane bunde, odijela, obuća, dijelovi vagona raskidani po svoj prilici od ručnih granata. Vlast na željeznici imali su Česi, u gradu revolucionari, a uz željezničku prugu vukli su se i ostaci Kolčakove vojske, čiji su prvi odredi već bili unišli na kolodvor. Između ove tri sasvim oprečne struje bez dvojbe mora doći do konflikta, a i dolazilo je svaki čas.

Prva mi je briga bila, da se pobrinem za konak. Česi su me uputili, da su ovdje samo dva mala odreda naše legije, jedan u jakosti od trideset momaka da čuva rusko zlato pod zapovjedništvom poručnika Kolonje, Hrvata-Zadranina, a moga prijatelja. Drugi je odred gospodarsko-

upravni pod zapovjedništvom poručnika Zlatka Hribara. Odlučio sam poći do Kolonje, da ga zamolim za konak. On me je primio vrlo rado i pozvao, da spavam u njegovoj maloj sobici u vagonu zajedno s njime.

Kada sam u jutro izašao van gorile su još zgrade u blizini kolodvora. Vrata na ruskim vojničkim skladištima, koja su se ovdje u blizini nalazila, bila su obijena mjestimice i razvaljena, a zgrade nije nitko čuvao. Vojnici raznih legija, Kolčakovci, zarobljenici, žene u prnjama nosili su na sebi ili vukli po snijegu trube vojničkog platna, sukna i cipele, u vrećama brašno, vojničke konzerve, oguljena i smrznita goveda.. Inostranci su se najviše jagmili za trubama sukna.

Između Kolčakovaca i vojnika revolucionarne vlade dolazilo je neprestano do okršaja, pucnjave i krvavog razračunavanja. Pucalo se na svim mjestima kolodvora kao i u svim smjerovima. Mjesto japanskog reda, naišao sam ovdje na najveći nered, što sam ga uopće u životu vidio. Kako ću sada dalje prema istoku? Što ću sam započeti? Usput do Irkutska sastao se sa jednim našim legionarom, koji se zvao Slavko, a bio je Zagrebčanin, sastao sam se u jutro s njime i zapitao ga, bi li htio ići dalje zajedno sa mnom. Nijedan vojnički odred ne će nas primiti u svoj vagon, to je sigurno, kao što ni mi ne bi primili druge trajno u vagone, a nismo ih ni primali. Zato si sami moramo naći mjesta odnosno vagon.

Pozvao sam Slavka, da ide sa mnom tražiti koju praznu toplušku, koju smo za kratko vrijeme i našli. Ostavio sam Slavka, da ju čuva, a ja pošao, da za nas dvojicu pribavim slamnjače i gunjeve, što sam brzo našao i donio u vagon. Da pribavim hrane za put pošao sam do Hribara, koji je raspolagao velikim zalihama hrane, masla, odijela i soli i obećao nam dati sve, što nam je potrebno za živež od Irkutska do Vladivostoka, čim mu javim definitivni broj vojnika u vagonu. Hribar me je još i upozorio, da si moramo ovdje, u Irkutsku, pribaviti drva, jer da se u Mandžuriji ni za najskuplje novce ne može dobiti nikakvog goriva, ni drva, ni ugljena za loženje željezne peći u vagonu, na kojoj se ujedno i kuha.

Sastavši na kolodvoru Pandura pozvao sam ga, da mi se priključi na put, što je on rado učinio. Jedan Šokac iz Semeljaca priključio nam se također. Koncem toga dana bilo nas je već oko deset u vagonu. Slavko smo i ja zajedno lutali i tražili drva, naravno oboružani. Drvima međutim nije bilo ni traga ni glasa. Obišli smo cijeli kolodvor i nismo nigdje drva našli. U blizini našeg vagona na drugim tračnicama stajao je jedan zatvoren vagon, kraj kojega smo mi toliko puta prolazili, a da nismo u njega zavirili. Zajedno sam sa Slavkom otvorio vrata tog teretnog vagona, koji je do polovice bio pun izrezanom hrastovinom i jelovinom. Ostavio sam Slavka, da straži drvo, a sam pošao po naše društvo, da ga što prije prenesemo u naš vagon, što smo za kratko vrijeme učinili i

smjestili sve drvo što pod vagon u jednu drvenu prostoriju, kao što ju imaju ruski vagoni određeni za transport i na krov vagona, a nešto smo metili i u vagon.

U vagonu su bile daske za spavanje u dvije etaže s obje strane od vrata. Između tih etaža bilo je dosta prostora za gibanje ili stajanje. Od Hribara sam dobio nekoliko buradi maslaca i soli, jedno goveče, nekoliko vreća brašna i dosta riže, čaja i šećera. Goveče smo svezali gore na vagon kraj drva i učvrstili sve užetima tako, da nisu mogla ni drva dole padati, a i da ih nitko ne bi mogao odnijeti. Ostalo smo smjestili u vagon.

Kako sam imao mnogo novaca odlučio sam, da kupim za nas sve mlijeka. U Sibiriji se ne prodaje mlijeko kao kod nas na litre, nego se pusti, da se smrzne na zimi u manjim ili većim posudama, zdjelama i obično ga prodavaju u tako velikim komadima, kao što trže naš seljački kravski sir. Zanimivo je gledati mlijeko kod seljakinja na sibirskoj pijaci! Ono izgleda kao bijeli led, a oblika je, kakvih oblika posuda uopće može biti, u kojima ostave mlijeko da se sledi. Kada bi naše kućanice prolazile kraj toga mlijeka, a ne bi znale, da je mlijeko — ne bi htjele ni pogledati, a kamo li kupiti taj bijeli led. Kupio sam toliko mlijeka, da sam njime napunio jednu malu vreću, koju smo također pričvrstili gore na vagon. Ovako smrznito mlijeko uvijek je svježe, a kada ga se prekuha, skoro tako svježe, kao kada se odmah poslije muzenja skuha.

UGROŽEN. — NA PIVU. — ODLAZ IZ IRKUTSKA.

Nas je nekolicina znala dobro kuhati. Mi smo si razdijelili posao: jedni su cijepali drva, nosili ih u vagon i ložili po redu — po očeredi, kao što se ruski kaže — drugi stražili vagon, treći išli po potrebno do Hribara. Pandur je znao osobito dobro kuhati. Za ručak nam je skuhao jednoga dana kiseli kupus sa mesom. Svako jelo jedem bez prigovaranja, a kiselkasta osobito rado, kupus mi je pako jedno od najmilijih jela.

Pošao sam urediti kod Čeha, da nas prikopčaju bilo kojem njihovom vlaku. Imali smo i hrane i drva do Vladivostoka i već smo mogli putovati. Kao što je poznato, žeđa se čovjeku poslije kupusa, a i ja sam ožednio ne samo radi kupusa nego i zato, što sam mnogo hodao po kolodvoru obilazeći različite češke željezničke urede. Usput sam se sastao s jednim našim legionarom, koji mi je priopćio razgovarajući o događajima u Irkutsku, da na kraju grada prodaje jedan Germanac-zarobljenik pivo i da tamo dolazi soldateska sviju naroda, što ratuju u Sibiriji. Odlučio sam i ja, da pođem na pivo.

Negdje sam čitao, da Irkutsk obzirom na broj zločina spada među prve gradove na svijetu, ako nije možda i prvi. S njim bi se obzirom na

kriminalnost mogli takmiti samo Čikago ili Njujork. Irkutsk je dakle i u mirno doba jedno od najopasnijih mjesta na svijetu. Ja na to nisam pomislio, kada sam se uputio prema Irkutsku. Nisam ni pomislio, a nije bilo ni razloga, da na pogibelj, da na zločince pomišljam. Mi smo ratnici bili za njih najopasniji, jer smo uvijek na našem pohodu na istok bili pripravni na boj, a dobro smo bili naoružani.

I ovaj se dan kao i prijašnjih dana pljačkalo. Neprestano su raznašali bogatu imovinu ruske države, ruska vojna skladišta, raznašali, ali ih nisu mogli sasvim raznijeti. Prelazio sam preko željezničkih tračnica, da dođem do kuće, gdje se pivo prodavalo. Puškaralo se baš iz toga smjera. Nisam se bio obazirao ni na pljačkaše, ni na to puškaranje, jer sam se već na oboje u Irkutsku sasvim privikao. Smjerom od zapada čula se vika i pucanje. Kada sam prešao tračnice, cestom se pružilo mnogo saonica i u njima vojnici odjeveni u zimske kabanice sivo-smeđe boje, u kakve je bila odjevena rumunjska legija. Kako sam imao nekoliko dobrih prijatelja među Rumunjima, zapitao sam ih ruski povišenim glasom, da li su to Rumunji. Čim sam izustio rusku riječ: Rumini, naperio je strelimice na mene jedan od tih vojnika svoju pušku, da ju opali prema meni derući se kao lud: ovo je ruska armija! Vojnik uz njega povukao ga je za ruku vičući: ti sumašedši (ludo). Puška je opalila, a hitac prošao kraj mene. Na glas puške dotrčali su češki vojnici, a i ruski i počeli se svađati. Pukim sam slučajem izbjegao ovdje smrti, jer se je to tako brzo odigralo, da se nisam mogao svojim oružjem braniti, ni upotrijebiti pušku, koju sam nosio na remenu desne ruke, a ni poslužiti se bombom. Nije mi jasno, zašto je taj čovjek na mene pucao! Zar možda zato, što sam ga smatrao Rumunjom mjesto Rusom? A možda to nije uopće bio vojnik nego obični razbojnik iz Irkutska, koji bez ikakvog razloga puca na svakoga. Pukim sam slučajem izšiknio, izbjegao smrti!

Velika množina vojnika pred jednom kućom upućivala me, da se ovdje toči pivo. Dok su na kolodvoru, pred kolodvorom, svuda uz željezničku prugu Kolčakovci i revolucionari ubijali i trijebili jedan drugoga, ovdje su stajali i čekali, dok dođe red na njih, da piju pivo. U prve se dvije sobe male kuće pilo, a u trećoj točilo. Ogromna bureta piva od 10 do 20 hektolitara bila su postavljena jedno uz drugo kao u podrumima naših Dalmatinaca u Zagrebu. Kod svakog je bureta bio jedan pipničar, koji je točio. Vlasnik i namještenici bili su Germanci, ratni zarobljenici. U sredini sobe bio je kovački mijeh kao u vignju. U ugljen su bile postavljene željezne šipke, koje su grijali, dok se nisu usijale. Tražio sam njemački pivo i brzo ga dobio. Plaćalo se samo srebrnim carskim novcem. U litrenu čašu piva turio je jedan namještenik užarenu željeznu šipku. Istom se je tako ugrijano pivo moglo piti, jer je inače bilo ledeno kao

voda, koja se smrzava. Usijane željezne šipke — moderno grijalo za pivo u Sibiriji! Posebne vrsti grijalo za pivo!

Jedva sam nekako ishodio, da su nas prikopčali k jednom češkom vlaku, koji ima u najkraće vrijeme da krene prema Čiti·

Od Irkutska do Čite ima 978 kilometara.

Putovanje prema Čiti činilo se za mene manje opasnim, otkada je česko zapovjedništvo predalo Kolčaka revolucionarnoj vladi, a ova ga dala strijeljati u Irkutsku. Vojnici revolucionarne vlade, a i ustaše sve su manje napadali na vlakove inostranih četa. Od Irkutska su polazili dnevno u razno doba dana i noći prema Čiti oklopljeni vlakovi i neprestano krstarili po željezničkoj pruzi kao kakvi oklopljeni stražari ili vojnici srednjega vijeka. Time se je opasnost za nas smanjila, a sigurnost digla za barem pedeset postotaka. Najopasniji je put bio oko Bajkalskog jezera, gdje se je skupilo i razbojničkih bandi, koje su napadale na vlakove, a i razarale željezničke pruge.

Prije odlaska iz Irkutska doznali smo, da su se Japanci povukli dalje da im se prva garnizona nalazi na maloj postaji Misova u zabajkalskom kraju. Ako dođemo živi do te postaje, onda smo spašeni! Gdje je japanska vojska, tamo je red, sigurnost i pravednost! Kada je naš vlak kretao iz Irkutska, ja sam si pomislio: kada ću već jednom ugledati zastavu crvenog izlazećeg sunca, japansku zastavu, a naš spas! Ako dođem do japanskih četa, do prve japanske zastave, vratiti ću se kući, dobiti ću glavni zgoditak, kao što je dnevno vikao Bečlija u Tomsku. Prvi odred japanske vojske nalazi se na postaji Misovaja. »Naš List« u br. 29. od 16. II. 1919. piše: »Ešeloni« (vlakovi) se zadržavaju na st. Misovaja (zabajkalski kraj), gdje počinje japanska straža željezničke pruge. Prema instrukcijama vrhovne svoje komande japanski komandant st· Misovaja propušta dnevno samo dva vlaka. U generala Žanena bili su poduzeti nužni koraci, da se ove zapreke odstrane, što je — izgleda — i uspjelo«.

TUŽNI OSTACI KOLČAKOVACA. — OGLASI. — ZUBNA ERA

Mi smo se polako odmicali prema istoku. Na svakoj smo skoro postaji imali iste neprilike. Počev od Irkutska dalje prema Čiti i Mandžuriji neprestano su se uz naše vlakove povlačili ostaci Kolčakove vojske. Većina ih je išla pješice. Na saonicama su vukli topove kao i strojne puške te hranu. Vozile su se i ženske. U mnogo saonica bilo je lijesova sa križevima, koje su ili položili na lijesove ili pričvrstili za saonice. Kraj tih lijesova obično su sjedile ženskinje ili pokraj njih pješačili muškarci. Uz lijes su bili pričvršćeni kovčezi, puške, sablje . . . .

U posebnim su saonicama naboji za topove i puške kao i hrana: brašno, konzerve . . . . Lica ovih vojnika ne pokazuju ništa drugo osim zdvojnosti. Nekoliko stotina kilometara išla je ta Kolčakova vojska uz nas, pokraj vlakova, vlasništva ruske države, išla je pješice, neprestano se smrzavala i neprestano je nje bivalo sve manje i manje. Većina tih patnika imala su od zime izobličena lica. Gledali su na nas u toplom vagonu sa pogledima punima mržnje. Internacionalne čete su se vozile, a domaće su pješačile po velikoj zimi! Tako to redovno biva i u svim zemljama, ne samo u vojničkom nego i u građanskom životu!

Dnevno sam mogao zabilježiti samo vrlo kratko svoje utiske. Ono što sam napisao o ovim ostacima Kolčakove vojske — to su bile najtužnije i najbjednije slike, što sam ih uopće opisao. Na žalost izbrisao mi se skoro sav taj dio dnevnika i tako mi je nestalo vjerne slike jednog dijela tragedije ostataka Kolčakove vojske. U Vladivostoku je izlazio, dok sam ja tamo bio, komunistički list »Daljnjevostočnoje Obozrenije« (Obzor dalekog Istoka), koji je vodio polemiku sa »Nippon«-om japanskim listom, izdavanim na ruskom jeziku. Obozrenije je upozorilo Nippon, da ne podcjenjuje Ruse, jer da se i oni znadu boriti. Rusku ustrajnost da pokazuju radnici i seljaci Kolčakove vojske, koji su se pješice povlačili preko sedam hiljada kilometara po najvećoj zimi i nepogodi i uz najveću oskudicu, a samo da ne padnu u ruke svome neprijatelju!

Otkako se je razdrmala i počela raspadati Kolčakova fronta i vojska, mi nismo nikakve pošte dobivali. Ja kojih pet mjeseci uopće nisam pisao kući. Ni Rusi, Kolčakovci, naravno nisu mogli ni pisati, a ni dobivati pisma. Oni su si pomagali oglasima na postajama. Gdjegod smo došli, bila to i najmanja postaja ili veća stanica, svagdje smo nalazili oglase, koje nije mogao nitko razumjeti. Tako na pr.: Pozivlje se Sonja 137, da se prijavi kod 21.395 . . . (već kakva je brojka bila navedena). I roditelji tražili su djecu svojim punim imenima. Inače nisu nikada pisali svoja imena. Ovi oglasi, ovaj novi način dopisivanja — to je nova pošta, koja je u ratu nastala. Ti su oglasi visjeli, a da ih nitko nije dirao, da ih nitko nije otkidao. Neki su mislili, da se time javlja i gibanje internacionalnih četa i da je to novi način uhodarenja — no ipak ih nisu kidali, jer nisu htjeli presjeći i ono malo veza, što su ih tražili ili našli ovi od nas još veći nesretnici.

Okolo Bajkalskog jezera ide sibirska željeznica po prilici sad više, sad manje paralelno s njime tri stotine kilometara. Ovo je vrlo gorovit kraj, u koji su se sklonili pljačkaši i razbojnici. Japanci se nalaze u daljini od po prilici tri sto kilometara. Na ovom se kraju događalo mnogo napadaja na vlak i na prugu. Mi smo iz Irkutska sretno došli do Bajkalskog mora. Vele, da je voda ovoga mora najčišća i najprozirnija od sviju voda na svijetu. Rusi su mi pripovijedali još u N. Caricinskoje — selu,

da su za vrijeme rusko-japanskog rata 1903/4. prevažali vojsku po ljeti na lađama od zapadne na istočnu obalu, a po zimi da su postavili tračnice na led. Mnogo vojničkih vlakova, da je propalo u to more, u kojem voda da je tako bistra, da se vide tanjuri na dnu mora u dubini od sto metara. Navodno su i rijeke: Selenga, koja utječe u Bajkal i Angara, koja istječe iz njega, vanredno bistre i prozirne.

Bajkalsko more okružuju vanredno visoke gore. Sve je bilo u snijegu i smrznito, kada smo mi početkom veljače tamo stigli. Na prvoj sam postaji izašao van i uputio se na led, koji nije bio ravan, nego sastavljen od okomito položenih ledenih santi sličnih stršećem kamenju Kraša u Istri. Ovdje sam i pucao u te uzvisine ledenih brežuljčića. Navodno smo se imali dulje zadržati i stajati najmanje pol dana kao obično. Parovoz je najednom počeo davati signale za odlazak. Požurio sam se i jedva se uhvatio za jedan vagon i skočio na stube, koje vode do tormozščika (zavirača).

Dobročudni Rus tormozščik me je ljubezno primio u svoju malu kućicu, koja ga je štitila od hladnog vjetra, ako i ne od zime. Do slijedeće je postaje bilo nekoliko sati vožnje i mi smo razgovarali o svem i svačem. S jedne i s druge strane željezničke pruge, gdje su stijene bile najokomitije, a ponori najdublji vidjelo se ostataka od željezničkih vagona: točkova, stijena vagona, putnih kovčega itd. Po njegovom pripovijedanju ovo je bio jedan od najopasnijih predjela, u kojem su razbojnici napadali na vojničke vlakove. Na svakom mi je mjestu nesreće opisivao, kako se je ona zbila. On je bio uvjeren, da mi ne ćemo nastradati t. j. da nas ne će napasti, jer su nedavno dignili jedan vlak u zrak i razorili tračnice, a to ovi razbojnici ne čine tako često. Letjeti sa vagonom u zrak, to nije moderno! Modernije je iz zraka t. j. iz zrakoplova padati na zemlju.

Razgovarajući dugo s njime, zapitao sam ga, koliko godina on služi na željeznici. Bio je odjeven u dvije bunde i veliku je papahu (zimsku kožnatu kapu) imao na glavi. Ovratnikom gornje bunde bio si je sasvim zakrio lice tako, da su mu se vidjele samo oči. Na moj upit nije odmah odgovorio nego je šutio, skinio s desne ruke rukavicu i porinio ruku prema ustima. Nisam znao, što radi i zašto je ruku držao na licu. Iza kratke stanke reče mi on: »Osamnajst godina!«

»A što ste radili s rukom?« zapitao sam ga.

»Brojio sam, koliko mi je zubi ispalo« — glasio je odgovor — »a nama željezničarima svake godine ispadne po jedan zub, koji se smrzne, prehladi i raspadne na ovoj velikoj hladnoći!«

Dakle zubna era! Nasmijao sam mu se od srca, jer se rado smijem, a mislio sam, da se on šali. Poslije moga povratka iz Sibirije kući, počeli su me boliti zubi, dok me prije rata kao ni na fronti nije bolio ni je-

dan zub. Morao sam si dati izvaditi osam zubi i šest popraviti. Svaki puta sam se sjetio na ovoga tormozščika, kada sam si dao zub vaditi, sjetio sam se na njega i na njegovu »zubnu eru«, koja se je i kod mene obistinila. U Sibiriji sam proveo šest zima, a izgubio poslije toga osam zubi! Njegova je dakle teorija ispravna!

BEZ VARIVA. — LAZARKIEWICZ. — MISOVA — JAPANCI.

U Irkutsku nam je Hribar dao malo variva: nešto graha, a i to smo brzo potrošili. Svaki dan smo skoro bez iznimke kuhali goveđu juhu. Jelo nam je već postalo preveć jednoličnim. I kruha nismo redovno imali, nego smo na maslu pekli lepinje. U zabajkalskom kraju nisu nam seljaci bili baš osobito neprijateljski raspoloženi. Njih je najviše tištila samovolja atamana Semjonova i zato su svu svoju mržnju projicirali na Semjonova i Semjonovce. U ovim selima već smo mogli ići ili u manjim skupinama ili dapače pojedince, a da nam život nije bio ugrožen. Razgovarajući sa seljacima ustanovili smo, da oni nemaju ništa soli. Mi smo im za varivo, osobito kiseli kupus i grah davali soli prema pogodbi. Kiseli kupus sa kuhanom govedinom, to nam je bilo delikatno jelo i mi smo ga rađe jeli nego li palačinke, koje smo imali vrlo često.

I na željeznici oko Bajkala stajali smo duže vremena, kojiputa i dan dva. Ovo mi se stajanje nije ni činilo tako dugim i teškim, jer smo bili od Japanaca, od postaje Misovaja, udaljeni samo par sto kilometara, a taj bi put mogli prevaliti za jedan dan, kada bi se normalno vozili. Na jednoj postaji kod Bajkala doveo je jedan Čeh nekoga Rusa u naš vagon i zapitao, bi li se on kod nas mogao malo odmoriti. Mi smo mu to dozvolili. Čim je taj Rus svukao svoju bundu i sjeo uz peć počeo je spuštati glavu na prsa. Vidilo se na njemu, da je bolestan. Ja sam ležao u prvoj t. j. gornjoj etaži, gdje je ugodnije, zračnije, vidnije i toplije nego u donjoj. Zato je bilo u donjoj etaži i više mjesta, jer je većina otišla u prvi kat t. j. smjestila se u gornju etažu. Ja sam svoje mjesto odstupio tome Rusu, a povukao se u donju etažu.

Taj se bolesni Rus zvao Lazarkiewicz. Rodom je bio iz Kijeva i služio kao praporščik u pričuvi kod pješadije. Sudjelovao je kroz nekoliko godina na galicijskoj fronti. Poslije sloma carizma dospio je u Sibiriju i stupio u Kolčakovu vojsku. Na uzmicanju se je razbolio. Našima vojnicima u vagonu nije baš osobito pravo bilo, što sam dozvolio tom bolesniku, da leži na mome mjestu. Protiv mene nisu htjeli istupiti, jer sam im organizirao odlazak iz Irkutska, nego su me samo psovali i grdili, kada bi izašao iz vagona.

Uz nas je stajao češki vojni bolnički vlak. Lazarkiewiczu je bilo većinom zlo i bio je bez svijesti. Kada sam ga zapitao, zašto ne ide i nije

otišao k Česima u tu njihovu bolnicu, nasmijao se je gorko, sarkastički i rekao mi: To je sudbina! Vot, vidite, ovoga sam liječnika, zapovjednika te češke bolnice, ja sâm zarobio u Galiciji, gostio ga nekoliko dana i sve s njim dijelio, što sam imao, a sada u ruskoj zemlji ja ne mogu dobiti mjesta u bolnici, kojom zapovijeda onaj, koga sam ja zarobio!

Lazarkiewiczu je bilo jako zlo. Pao je u agoniju i nije znao već ništa za sebe. U postaji pred Misovaja otišao sam do jednog Rusa skretničara i zapitao ga, bi li htio primiti jednog bolesnog Rusa, kojemu vožnja na željeznici škodi. Rekao sam mu, da je on Kolčakovac, a ja da sam legionar. Skretničar ga je primio u svoj stan. Ostavio sam Lazarkiewiczu čaja i šećera, a skretničaru dao nešto novaca za trud, što će bolesnika njegovati. U jutro slijedećega dana išao sam ga pogledati. Bilo mu je već bolje. Skretničar mi je pripovijedao, da su ove noći crveni vojnici došli pred njegovu kuću i pitali ga, ima li Kolčakovaca kod njega. On da im je to zanijekao.

Par mjeseci poslije toga, šetao sam se u Vladivostoku po glavnoj ulici, u kojoj je bilo mnogo svijeta. Ogledavao sam izloge jedne ljekarne i nisam se obazirao na svijet okolo mene. Najednom pristupi k meni jedan ruski časnik i pozdravi me. Bio je to Lazarkiewicz. Ozdravio je. Japanci su ga dali otpremiti u svoju bolnicu u Misovu.

Približavamo se Japancima. Jedva čekam i ja, a i mi svi u vagonu da vidimo japansku vojsku. Misova! Misova! Japanci straže! Povratak je kući na pol osiguran! Sada da nam je doći u Mandžuriju, gdje su jake japanske posade!

U VERHNJE UDINSKOM. — POZIV NA ČAJ. POŽAR VAGONA.

V. Udinsk je važan grad istočne Sibirije. Odavde ide glavna cesta u Mongoliju, do njezinog glavnog grada Urge. Željeznička je postaja ogromna i ima valjda veći broj kolosjeka nego li ijedna druga sibirska stanica. Sav je kolodvor zakrčen i pun vlakova, a ponajviše čeških. Sakupilo se ovdje i mnogo Kolčakove vojske, osobito Kozaka. Vele, da će većina njih kreniti prema Mongoliji. Hoće navodno uzeti u svoje ruke ovu glavnu trgovačku cestu, koja preko Urge vodi dalje u Kitaj. Nekada se ovom cestom u 18. i 19. stoljeću izvažala iz Kitaja rabarbara (lijek) i čaj, a Rusi su na oba ova artikla zasluživali ogromne svote novaca. V. Udinsk spada pod daljnje-vostočnuju republiku u Čiti, gdje gospodari Semjonov, kojega Japanci finansiraju. Ovdje smo već sigurniji nego li pred Bajkalom.

»Naš List« u broju 29. od 18. II. 1920. (izašao u Vrhnje-Udinskom) piše: »Jugoslavenski dobrovoljci u Sibiriji. Većina jugoslavenskih vojnih jedinica očutila se je u neposrednoj blizini regularnih sovjetskih

vojska. Namjera je savezničke vrhovne komande izbjegavati s boljševicima sve oružane sukobe, a *boljševici su vrlo nelojalni te su iz zasjede napadali na naše vlakove,* uslijed čega je narušena evakuacija i mnogi su naši vojnici pali u boljševičko zarobljeništvo«. Tu se cilja na sporazum Čeha i boljševika, po kojem su Česi predali Kolčaka revolucionarima uz uvjet, da oni ne smetaju česku, a time i našu evakuaciju.

Među onima, koji su se povlačili prema Vladivostoku, bilo je spekulanata svake vrsti, koji su vukli sa sobom iz Sibirije, što su samo mogli ponijeti. Tako je u V. Udinsku nedaleko od našeg vlaka bio jedan teretni vlak napunjen bakrom, a u njegovoj kompoziciji bilo je nekoliko vagona napunjenih dijelovima vrtuljka (t. zv. Ringelspiel). Jedan je vojnik uzeo sobom kantu benzina, koju je držao u vagonu. Kako se je željeznu peć moralo radi jake zime više ložiti, eksplodirala je kanta i zapalio se je cijeli vagon. Vatra je prešla i na susjedne vagone i uhvatila vagon sa vrtuljkom. Izgorilo je nekoliko vagona, a više je ljudi dobilo jake opekline.

Naša je legija imala jedan poseban vagon — mi smo ga zvali lavka (dućan) — kojim si je dobavljala robu iz Harbina još dok smo bili u Tomsku, jer nas je tako došla roba jeftinije (šećer, čaj, brašno . . . .), pošto na željeznici nismo plaćali podvoz. Za našeg boravka u V. Udinskom stigla je i naša lavka iz Harbina, koja je pribavila i donijela mnogo alkohola. Na kolodvoru se kralo na veliko i provaljivalo u vagone. Ubijstva, razbojstva i napadaji događali su se dnevno onih osam dana, što smo tamo boravili. Jedne me je noći došao posjetiti jedan Brinjanin, moj znanac još iz Tomska. Iz cijelog njegovog držanja kao i dugog razgovora vidio sam, da mi hoće nešto kazati, a sam ne zna, kako bi počeo. Na moj direktni poziv, da mi »istrese svoje srce« rekao mi je ovo: »Vas će, gospodine, ovih dana pozvati na čaj, na rakiju, na votku. Bio sam ovih dana u društvu nekoliko ljudi, koji su se dogovarali, kako će Vas najzgodnije ubiti. Dogovorili su se, da je to najzgodnije učiniti, kada se vraćate sa pijače, koju će skoro prirediti. Nemojte ići na taj sastanak!«

Nije mi htio kazati imena tih ljudi i molio me je, da ga ne izdam, što sam mu i obećao. Čudnovato mi je bilo, zašto bi me ubili ljudi, koje pravo ne poznam i sa kojima nisam nikada došao ni u prepirku, a kamo li u sukob. To sam mu i primijetio. On mi je nato izjavio, da su bijesni na mene, što sam potpisao proglas protiv Pašića radi sabiranja dobrovoljaca za Kolčaka. Jedne večeri došao je služak Dra. Fajdige k meni i pozvao me, da dođem u predsoblje liječnika na čaj. Mislio sam, da se je Brinjanin htio sa mnom našaliti: zovu me na čaj u vagon Dra. Fajdige! Pa tko će mene tamo ubiti! A i za što! Odlučio sam, da pođem »na čaj« prvo da vidim, tko su oni, koji me zovu »na čaj«, a s druge strane ja se držim one: teško onome, tko pred drugim klekne! A ja pred nikim nisam htio klekniti!

Poslije večere sam se naoružao: uzeo nekoliko bombi u zimski kaput, a dvije u hlaće. Imao sam veliki lovački nož. Dao sam ga naoštriti i uzeo sobom. Htio sam doći licem u lice s onima, koji me hoće otpraviti s ovoga svijeta, pa ako već imam poginiti, ne ću poći u smrt sam, nego će sa mnom barem jedan od njih. U vagonu sam sastao šest osoba: Brinjanina, kuhara Dra. Fajdige sa prijateljem i tri nepoznata čovjeka. Iza pozdrava su mi ponudili mjesto kraj onih nepoznatih. Ja sam im se zahvalio, jer nisam među njih htio sjesti već sam zamolio Brinjanina, da se malo makne i napravi mjesta i za mene. Znao sam, da me on ne će napasti, a valjda isto tako i namještenici Dra. Fajdige. Popio sam nekoliko čajeva, kojima su me ponudili. Htjeli su mi alkohola, votke sipati u čaj, no to sam odbio, svejedno kao i votku, kada su mi pružili bocu da pijem iz nje. Govorili smo o sasvim indiferentnim stvarima, a ponajviše o našem povratku kući.

Neznanci su oko pola noći ustali. Trebalo se razići. Došao je za mene najkritičniji čas. Hoću li iz vagona izaći prvi ili zadnji? Zajedno s njima nikako ne smijem, jer bi mi mogli obuhvatiti ruke — i onda sam gotov. Odlučio sam, da izađem najzadnji. Obukao sam zimski kaput, turio desnu ruku u džep i držao bombu. Lijevu sam ruku pustio slobodnom, da se njom uzmognem uhvatiti za vrata. Kada su se svi spremili za odlazak, ja sam im zavikmio: »Vas trojica ćete prvi van izaći, onda Brinjanin, a ja zadnji«. Ovu sam trojicu smatrao najopasnijima i htio sam ih držati na oku, da se poslužim oružjem, ako bi pravili sumnjive kretnje. Fajdiginog sam kuhara sa prijateljem držao neopasnima. Njih su se četvorica spustili stepenicama iz vagona i stali na snijeg. Lijevom sam se rukom uhvatio za vrata, a desnom držao granatu i podupro laktom desne ruke, da lakše stupim na tlo. Čim sam stupio jednom nogom na snijeg kao da mi je nutarnji glas rekao: okreni se nazad! Brzo sam pogledao na otvoreni ulaz za mojim leđima. Jedan je od Fajdiginih ljudi zamahnio velikom sifonskom bocom i da se nisam maknio, udario bi me njom po lubanji! Skočio sam, što sam brže mogao, na protivnu stranu od one, gdje su stajala ona trojica. Zavitlao sam rukom granatu u zrak i zaurlao: »Ruke u vis! Sada ćete svi umrijeti!« I bio sam odlučio pritisniti pero granate i baciti ju što brže na vagon, da zajedno raznese i onu dvojicu i ovu trojicu kraj vagona. Mojim brzim nastupom bili su oni tako iznenađeni, da se nisu usudili ni micati. U to sam se sjetio, da spava u vagonu Dr. Fajdiga i da bi i njega raznio — i odustao od toga, da razorim vagon i moje napadače.

Onome, koji mi je namjeravao razbiti lubanju, zagrozio sam se: »raznijeti ću te, razbojniče, granatom kadgod bude bilo! Od tebe ne će ni praha ostati, kada te prviput susretnem! Lalo, razbojniče! ne ćeš nikada vidjeti svoga Banata!« Bio sam tako ogorčen da sam bio u stanju napraviti sve na svijetu, dapače i najteži zločin! Sve bi ih bio granatom

raznio, samo da nije bilo Dra. Fajdige! U Vladivostoku sam tražio moga napadača, da s njime obračunam. Tražio sam ga, ali ga nisam našao.

Na koncu sam zapovijedio onoj trojici, da idu protivnim smjerom od onoga, kojim sam ja imao ići do naše topluške. To su oni i učinili. Ubojstva su se zbivala svaki dan i da su oni mene ili ja njih ubili, ne bi nitko ni prstom maknio.

Sada mi je istom bila jasna ona psovka i oni hici pred glavnom poštom, a prije moga odlaska iz Tomska.

Okolica Bajkala, kao i cijeli zabajkalski kraj tako su u zimi bili lijepi, da su me sjećali na Švicarsku. Prolazili smo kroz mnogo tunela, verali se po brdima, sa kojih su izgledi bili upravo krasni. Vlakovi su kretali sa postaja brže nego li pred Bajkalom, a i vozili su većom brzinom. Naš je vagon bio prikopčan uz parovoz. Jednoga je dana neobično mnogo varnica letjelo iz dimnjaka preko našega vagona. Mi se na njih nismo obazirali, jer ih je dnevno dosta oko nas lepršalo, ako i ne toliko, kao taj dan. Zato im nismo posvećivali nikakve pažnje.

Jednog prijepodneva svi smo bili zaposleni, koji smo ležali u gornjoj etaži i svaki je nešto radio. Na vagonu je bilo pet malih prozorčića, prema svakome kraju vagona po jedan, a u visini pol metra ispod krova tako, da se je moglo i ležeći na gornjoj etaži, gledati i motriti, što se vani zbiva. Peti je bio na vratima. Mi smo mirno radili svaki svoj posao, a ležao je samo jedan od nas na gornjoj etaži. »Vatra, vatra« zavikne iznenada taj naš drug iz prvog kata. Svi smo zastrašeno pogledali prema prozoru, kraj kojega je on ležao. Oko prozora sukljao je dim i vidilo se malo vatre. Počeli smo pucati. Čim je strojovođa čuo pucnjavu potjerao je parovoz još brže, kao što je to uvijek činio u takvim slučajevima. Što smo jače puškarali, to je on brže vozio. Bojao se je sigurno, da su na nas napali odredi ustaša. Plamen se je uslijed brzine sve više dizao. I daske su vagona već počele praštati.

I pilovina uz stijenu vagona je već gorila. Bili smo visoko u gorju. Skočiti ili izgorjeti! Ili jedno ili drugo! Skočiti dolje iz vlaka u ove provalije, to je sigurna smrt, a ostati unutra, to znači izgorjeti. Zar ću i ja izgledati kao oni izgorjeli vojnici u Galiciji, koje smo vidjeli, gdje leže jedan uz drugoga i koje je onaj vojnik-sadista bajonetom parao?! Vrgoči ili umiru u krevetu ili padaju na bojnom polju! A zar ja jedini od naših da izgorim, sada da izgorim, kada sam veći dio svoje kalvarije prošao?! Nije li sudbina užasna? A zašto ja uopće toliko trpim?!

Otvorili smo vrata vagona i pucali u salvama, da upozorimo vlakovođu, koji nas je napokon razumio i zaustavio vlak na jednoj maloj visoravni. Mi ni u jednom vagonu nismo imali zavor za nuždu i prema tome se nismo njime ni mi, a ni itko od nas poslužili, a ni mogli poslužiti. Vlak je stao. Umivaonicima, zdjelama, kotlovima nosili su svi vojnici

vlaka snijeg i bacali ga na vatru, koja je već obuhvatila cijeli jedan ugao vagona. Za kratko smo vrijeme ugasili vatru i krenili dalje.

U ovoj gunguli su mi iskidali i zgazili moje zapiske, što sam ih pisao poslije našega odlaska iz Irkutska. O tom se požaru sačuvalo u drugoj bilježnici samo ovo: »Svađaju se radi odlaska. Dr. Fajdiga je htio, da vlak odmah otiđe, a ovi su mu se suprotstavljali. Tko otiđe biti će proglašen dezerterom. Zato se neki boje, a osobito oni, koji imaju masla na glavi! Sjednica kod Pekléa! Odlazak! Dan prije toga bio je požar, gorio je vagon.

27. II. 1920. Čekamo na parovoz. Nema ugljena. Kitajski je praznik, a i Rusi ne rade. Na slijedećoj postaji stoji devet vlakova.

28. II· subota. 1920. Čita. U gradu sam bio od 9—12 s.«

Grad Čita se prostire na malenim brežuljcima i ima mnogo modernih kuća. Položaja je upravo lijepa. Načelnik nam je stanice rekao, da ćemo istom sutra moći otputovati. Čita je sjedište vlade atamana Semjonova, polu-gospodara nove istočno-sibirske republike, koja se prostire od Bajkala do Mandžurije. Semjonov je jedan od najvećih krvnika i krvoloka u ruskom građanskom ratu. Ratovao je ne samo sa crvenima nego i sa bijelima te Česima. Pripovijedaju za njega, da je dao ubiti oko četvrt milijuna ljudi u istočnoj Sibiriji. U 9 sati krećemo nas šestorica u grad, da ga pogledamo. Upozorili su nas, da su prije nekoliko dana u kazalištu bacili bombu na Semjonova, koji da sada još jače bjesni. Stanovnici da su uzbuđeni i ogorčeni i iz kuća, a osobito sa tavana, da pucaju na vojničke ophodnje.

Pošli smo nas šestorica no bez pušaka, da ne bi izgledali kao kakvo pojačanje straža Semjonovih vojnika. Oboružani smo revolverima i ručnim granatama. Grad je izumro, ni jedno jedincato građansko lice nismo sastali. Svi su dućani i javni lokali zatvoreni. Čita mi se čini kao začarani grad iz dječjih pripovijesti. Nitko na nas nije pucao u gradu. Možda zato, što imamo drugačije odijelo nego li Semjonovci. Jedan nam je željezničar na stanici pripovijedao, da je bijes i ogorčenje protiv Semjonova ogroman. Život je javni na ulicama zastao, ali zato ključa nutrinja građana, a mržnja se popela do vrhunca. Kako će dugo uz ovako veliku mržnju moći opstajati ova daljne-istočna republika sa svojim glavnim gradom Čitom?!

»29. II· Nedjelja. Karimskaja. Od Čite smo se odmakli prema istoku samo 93 kilometra u jednom danu. Ovdje je garnizona japanska. Karinskaja zemlja izraelska, zemlja obećana! Česi i Japanci idu svaki dan s oružjem jedni na druge radi parovoza! Mjesto otpravka — zadržavanje.«

S nama je u vagonu putovao Butković, Primorac (sada policajni činovnik u Zagrebu) i spavao u donjoj etaži· Na veče smo išli jedan drugome u pohode, na razgovor, kao da idemo na drugi kraj sela. Musliman

Osman Hodžić dolazio mi je često u posjete iz susjednog vagona. Zajedno smo otišli do Butkovića na razgovor.«

»3. III. U vlaku se nalazi i jedan medvjed. Neko si ga vozi kući (kući smo rekli češki: do vlastji), do vlastji. Došao je razgovor i na medvjeda. U Bosni — pripovijeda nam Osman — zaljubljuju se medvjedi u djevojke i kradu ih. On da zna za dva takva slučaja. Jedna lijepa djevojka iz Rogatice pošla je na potok po vodu nedaleko od sela. Bilo je veče. Ona se nagnila. Najednom ju neko pomilova i povuče za sobom. Bio je to medo. Nje nema, nema. Roditelji čekaju i ne zdvajaju, jer misle, da je pošla drugarici. Poslije su se zabrinili. Znadu, da je ni tamo nema, jer bi se do kasne noći povratila. Nema je tri mjeseca. Roditelji i rođaci pošli u šumu, da ju traže. Hodili tri mjeseca i ne našli je nigdje.

Voda je u potoku bila plitka i nije se mogla utopiti. Nitko od seljaka nije mogao dokazati, da bi ju ukrali. Trebalo je tražiti brlog. Tražili i za tri mjeseca našli brlog sa zabarikadiranim ulazom. Zasjeli. Izašao medo, a oni u špilju. Na postelji od kamena leži djevojka. Medo nanijeo slame, sijena, govedine, svinjetine, teletine, kukuruza, zobi i time ju hranio. Tabane i petu lizao joj jezikom dnevno. Od lizanja nastala rana i djevojka nije mogla hodati. Zanijela je. Poslije tri mjeseca je umrla.

5. III. 1920. (petak). Moj prijatelj Andrija Pandur u selu i postaji Adrianovki i ja penjemo se na brdo »Tataruha«, odakle se navodno pruža lijep izgled na gorje. Magla se svuda razlila kao more i po dolini uz željeznicu i po brežuljcima. Na plotu naslonjeni mužik se upušta s nama u razgovor. Grdi Kozake, Semjonove vojnike, koji otimaju hranu i sijeno od seljaka, jer im Semjonov ne daje ni živeža ni novaca. Hoće nam nešto pokazati. Vodi nas puteljcima po brdu. Nije naoružan, a nas dvojica jesmo, pa se bezbrižno penjemo. Mužik staje uz izkopanu zemlju, koja je sa snijegom izrovana, kao da ju je netko pred par dana kopao. »Ovdje su pobacani naši krestjani, iz okolišnih sela, koje je (njih oko 300) ovih dana dao Semjonov postrijeljati!« Kako ovaj krvolok zamišlja riješiti i odstraniti nezadovoljstvo sibirskih seljaka! A zar je to moguće ovako učiniti?!

6. III. (subota). Jučer smo sastali našu lavku, koja je došla iz Harbina. Vojnici su dobili brzojav, da idu k puku. Vele, da se otpremlja kući, kako tko dođe, njih po sto. Već da ih je mnogo otišlo. Oko polovice sviju, koji dolaze, da ostaju, da doma ne idu. Što to znači? A iz kakvih razloga? Možda politika! Ja ću dalje — pa što se dogodilo. Jutros bura!

Prikopčali su nas Rusi u sredini svoga vlaka. A zašto? Da nas ne bi našli Česi i da nas ne bi otkopčali! Nekoliko njihovih (naime čeških) vlakova nisu nas htjeli prikopčati.

9. III. 1920. (utorak). Borzja. Ovo je mala postaja. Na svakoj postaji stojimo dan-dva i više, pa tako i ovdje. Pandur i ja se šećemo uz željezničku postaju pred sumračje. Na kraju stanice stoji pedesetak kola ruskog vojnog trena na dva točka, da se mogu vući i po gorskom terenu. Iz tih kola tovare u vagone nešto, što nam se izdaleka činilo kao oguljena i smrznuta goveda, što ih Rusi spremaju za zimu. Zima je malo popustila, dnevno je samo oko dvadeset stupnjeva ispod ništice. Polazimo prema kolima, da nam vrijeme što prije prođe. Kola su puna golih golcatih ljudi, mrtvih, smrznutih. Semjonovci ih tovare u vagone i nama pripovijedaju, da su to vojnici njihove regimente, koje su crveni u snu zatekli u jednom selu i sve ih poklali i poubijali. Većina je zaklana, lica i trbuh su im rasparani, nekima su od blizih puščanih taneta iznakažene ruke, noge. Skoro su svi Kitajci. Udovi su im se smrznuli i ispružili se svaki drugačije. Šalju ih u Čitu, gdje će ih svečano sahraniti.

Semjonovi vojnici, koji su zaposjeli selo Borzja, skoro su sami Kitajci. U selu sastajemo odjele vojnika, koji nekamo idu; najviše je konjanika, lijepo opremljenih. Iza odreda strojnih pušaka polako se kreće odio deva sa hranom i municijom. Deve idu polako, samosvijestno, glave dižu i spuštaju upravo oholo, kao da se hoće pohvaliti, što i one sudjeluju u ratu i što na njima sjede Burjeti vojnici, ti rijetki ratnici. Griva se deva diže i spušta na hladnom vjetru tako pravilno, kao što se otvaraju i zatvaraju škrge ribe, izvađene iz vode«.

KUPANJE. — KITAJCI. — MANDŽURIJA.

Na ruskoj su željeznici uređene i banje za kupanje namještenika i to samo na većim stanicama. Posebni je vratar na ulazu, koji u nju pušta samo željezničare. Ispod tobožnje moje dozvole za kupanje viri ugao kerjenke! Predajem to vrataru. Ogromna dvorana za par stotina ljudi. Zajedno su i muškarci i žene. Sve je golo. I djeca su uz gole roditelje! Mene svi čudnovato gledaju — odmah su opazili, da sam inostranac. Neugodno mi je. Stidim se.

Na nekim su postajama ove banje zaposjeli Japanci. Išao sam i k njima, da se okupam. Japanci su ljudi srednje veličine, svi izgledaju jednako. Vojnici su jako mišičavi. Vidi se, da su dobro izvježbani. Oni se rado kupaju. Japanci i Koreanci spadaju među najčistije narode na svijetu, jer se skoro bez iznimke svi kupaju ili peru, ako nema dovoljno vode za kupanje. Japanci su mi uvijek dozvolili iza moga pozdrava, da se kupam s njima. Naklonivši glavu pozdravljao sam ih, oni bi mi odzdravili, nasmiješili se i rekli: Čeh! Time su vjerojatno htjeli pokazati, da i oni znadu za Čehe i da me smatraju Čehom.

Počevši od Tomska dalje prema istoku nalazi putnik Kitajce na svakom koraku. U Tomsku bi mislio, da ih nema, jer ih se ne vidi na ulici.

Oni uvijek rade. Koliko ih ima, vidi se na njihove blagdane, kada izvjese svoje zastave. Mi smo Kitajce zvali »hodža« i bockali ih uvijek ovako: hodža, soli nado (hodža, trebaš li soli?), a oni bi nam odgovorili: Čeh — parovozu nado (Čeh, trebaš li parovoz)! Vidi se, da su dobro motrili. U Sibiriji su oni kao i u Mandžuriji uveli posebni jedan obrt: popravljali su cipele na ulici. Kitajac sjedi sa svojom »meštrijom« na stolcu i prolazniku za kratko vrijeme pokrpa cipele. Kitajski nisam mogao ništa, baš ni jedne riječi naučiti. Sa svojih tri stotine slogova bez slova »r« slažu oni riječi, nove pojmove i izgovarajući ih višim ili nižim glasom riječi mijenjaju im značenje. A ne kažu ni: ja, ti ili on, nego moja, tvoja, svoja. Kada Kitajac kaže ruski: tvoja moju nje ponjimajet (to znači: tvoja moju ne razumije, t. j. ti me ne shvaćaš)!

Kitajci su vanredno spretan narod i nema valjda na svijetu vještine, koju oni ne bi mogli naučiti. Kao što je opće poznato uživaju Kitajci mnogo opija. Kada sam ljeti g. 1920. u Hong-kongu gledao opiofage, t. j. one, koji uživaju opij, ne ljude nego sjene od ljudi, bio sam uzbuđen, ogorčen . . . . Je li čudo, da Kitajci još žešće reagiraju?! Jedan me je inteligentni Kitajac nagovorio, držeći me Rusom ovako: »Vi bijeli ne vidite jednu veliku istinu, a ta jest, da smo mi Kitajci jedan od najpraktičnijih naroda na svijetu, da smo za praktične stvari najobdareniji ljudi. Jedna arapska poslovica naime veli: Bog je dao Grcima razum u mozak, zato su najveći filozofi, Rimljanima u pero, zato su veliki pisci i državnici, Arapima u jezik, koji je tako lijep i bogat, da ga ni sam Muhamed ne razumije. Kitajcu je pako dao Bog pamet i razum u ruke, zato je on i najbolji obrtnik na svijetu.« Kako su Kitajci spretni i vješti navađam samo jedan primjer: juhu sa rezancima ne jedu obični ljudi žlicom nego rezance i juhu motaju sa dva štapića od kosti i tako ju brzo pojedu kao mi žlicom!

Kitajci su zadovoljni malim. Prvo im je imati mnogo djece, da time održe vezu sa svojim pradjedovima, a onda da se gospodarski organiziraju. Oni su u glavnom mali posjednici. Kitajski seljaci nose na rad u polje slamnati šešir sa širokim obodom. U jednoj kitajskoj priči stoji ovo: bogati seljak pozvao svoga znanca iz drugog sela, da mu pokaže svoj posjed: jedanajst komadi zemlje. Kako je bilo seljaku teško sa šeširom na glavi, skinio ga je i bacio na zemlju. Broji on, broji svoj posjed i nikako ne može nabrojiti svih jedanajst parcela. Najednom se trgne i reče: Oprosti, jedanajstu sam pokrio šeširom i nisam ju opazio radi toga.

Kitajac je miroljubiv i ne voli rat. Riječ »wu«, a to znači kitajski rat, malo oni upotrebljavaju. Među kitajskim carevima samo ih se nekoliko zove: car Wu. Car Wu nije obljubljen i popularan u Kitaju, gdje tako rekuć nema ratnih spomenika.

Kitajci krvare sada u Rusiji i s ovu i s onu stranu Urala, u bijeloj i crvenoj vojsci. Vrlo maleni broj Kitajaca odijelio se od svoga naroda i priključio se Semjonovu ili Trockom (Bronsteinu). Njih se malo odijelilo od kitajskog miroljubivog mora, od svoga naroda, koji rijetko kada rješava prijeporna pitanja ratom nego se gospodarski organizirao i čeka. To wait and se! Dobro se gospodarski organizirati i čekati — to je kitajsko geslo njih vodilo kroz četiri tisućljeća! Pasivnim svojim otporom i statikom, koja je gospodarski dinamična pretopili su oni sve svoje zavojevače: Mandžu, Mongole, Tatare . . . . u Kitajce. Od tih zavojevača Kitaja ostale su samo četiri boje u kitajskoj zastavi — kao spomen na njih — i ništa više!

Povijest nas uči, da se političke jedinice i organizacije mijenjaju, ali gospodarske i duševne slabo ili nikako. Dokaz je tome Kitaj.

Može li tko, može li bilo koji narod sasvim pobijediti Kitajce? Sâm kitajski narod vjeruje, da ga nitko na svijetu ne može pobijediti. Čitajući kitajske priče naišao sam na jednu osobito zanimivu. Postoji jedna biljka — veli ta priča — u vrletnim gorama Žute rijeke, koja u tisuću godina cvate samo jedamputa i to jednu minutu. Tko tu biljku nađe i taj cvijet uzbere, samo taj može pobijediti Kitajce. Do sada međutim nitko nije ni našao tu biljku ni uzbrao taj cvijet! Nije li ovo neizmjerno samopouzdanje u vlastitu snagu, nije li ovo najveće vjerovanje u sebe, u svoju duševnost, jer se čovjeku može sputati tijelo — a duša nikada. Zavojevači su sputali tijelo Kitajaca, a duh nikada.

Zato ih je i nestalo.

Kitajske priče svejedno kao i hrvatske govore ponajviše o etici, pravdi, duševnom i vječnom životu: duh mu se popeo u nebo, da tamo vječno ostane.

Od Hrvata su Zagorci najsličniji Kitajcima. Hrv. Zagorje je svejedno kao i Kitaj košnica ljudi. Vođa Hrvata Stjepan Radić izvadio je iz duše Hrvata, a osobito Zagoraca svoj program: miroljubivost i osjećaj za pravdu. Zašto rješavati socijalna i osobito etička pitanja grubom silom, ako ih se uopće može tako riješiti?! Zar mrtvaci Tatarovke i Borzje odstranjuju ljudsku nepravdu?! Zašto samo krvava dinamika, kada i miroljubiva statika sa jakom gospodarskom pozadinom i još jačom tradicijom mogu sva i najprijepornija pitanja svesti na pravu mjeru i urediti ih na zadovoljstvo sviju? Zašto se onda držati metoda razbojničkih Huna i Avara te u pljačkanju osobito vještih Kelta?! Čemu uzeti za uzor okrutne Kartažane, koji su u svojoj prepotenciji Rimljanima poručili da si ne će moći u moru ni ruku oprati, a kod toga su mislili, da po moru ne će ploviti ni rimski čamci, a kamo li rimske ratne lađe? Je li silom uputno otimati i kratiti drugima vodu, sol i kruh, kada sve to mo-

žemo jednako uživati? Statika ili dinamika? Stjepan Radić pokazao je pravi put hrvatskom narodu.

Na granici smo Mandžurije, u gradu: Mandžurija. Kitajski vojnici i činovnici hoće pregledavati naš vagon, ponajviše radi alkohola. Otvorio sam vrata i pokazao prstom naše puške. Okrenili su se i otišli od nas. Boje se naših pušaka!

»10. III. Srijeda. Mandžurija. Ovo je zemlja »galjka«, kako zovu kraj, u kojem se žene ne pokazuju na ulicama. Nisam ovdje vidio ni jedne kitajske žene. Nema nikakvog prometa, osim spekulacije. Nečistoća na sve strane. Napisi i reklame: okrugle žute i zelene daske, tjelesa razne forme, okrugli prsteni sa razno bojadisanim figurama, koje vise na prstenu na raznobojnim koncima. Svuda samo kitajski napisi.

Hodja, pokupaj djoševo (jeftino) nudi nam Kitajac robu za 70 do 100 rubalja, a daje ju za 30—50. Nečistoća svagdje. Zahoda nema. Kitajci su obrijani i čisto odjeveni. Nose crne vatirane hlaće od sameta. Vatirani zimski kaput se ne skopčava i raskopčava kao naš nego se navlači preko glave kao ženska košulja. Dolje je postrance izrezan kao suknje modernih dama, da se može hodati.

Vrlo su uljudni. Nama je u vagonu jedan rekao, da nismo Rusi, a na moj upit, zašto to misli, odgovorio je, da se ne materimo (t. j. ne psujemo mater).

Vjetar duha sa sviju strana. Kitajci nose razne košare na obramenicama.

Od Čite do Mandžurije ima 446 kilometara.

Čžalajnor. 11. III. 1920. (četvrtak). Snijeg već prestaje. Svuda pijesak i šljunak. Vjetar sa sviju strana. Još g. 1914. govorili su mi Rusi, da se u rusko-japanskom ratu nisu htjeli boriti za mandžurski pijesak i vjetar.

Mali brežuljci, visoravan bez sela. Pustoš na sve strane. Baš kao u Tibetu, samo ovdje ondje proviri nekakva streha, krov iz zemlje. Kuća je pod zemljom, a krovovi i prozori iznad zemlje. Valjda radi vjetra.

Stanica je velegrad: državne zgrade iz opeke, dućani i zemljanke, a ostalo podzemlje. Vrtovi, veliki samo par kvadratnih metara, ograđeni su ili komadima lima zabodenim u zemlju ili letvama te trulim daskama.

Zažmiri li čovjek okom i gleda li samo na njih (a ne na državne zgrade) sve izgleda kao nekakav prizor iz predpotopnog vremena. Nebo tmurno, zastrto oblacima.

Došla su iz regimente trojica po novac. Vele, da naš puk ide u 2 vlaka sa 750 ljudi. Većina se je starih razbježala t. j. otišla k crvenima. Biser-karakteri! Samo zamjeni pušku! Jedna je kao i druga! Puška je puška! I boljše njičevo!

U Hajlaru je jedan od najvećih sajmova istočne Azije, na kojemu se trguje svima produktima istočnog Kitaja, Mandžurije i Mongolije. Među trgovcima ima mnogo Mongola. Mongolski ili bolje da kažem mongolsko-kitajski novac vrlo je lijep. Dao sam za jedan komad američki dolar.

Sl. 32. Mongolski novac iz Hajlara.

Bu-che-du 13. III. (petak). Pješčana ravnica se zamjenila ovdje sa brežuljcima, humovima, koji su obrasli nekom visokom travom ima i malo snijega. Tu i tamo malena, 1—2 metra visoka omorika, kržljava... Sve ostalo pijesak i šljunak!

Jan-tun-tun. Subota. 13. III. Prošli smo već Cicikar. Na postajama prodaju kitajski seljaci izvrsnu rakiju.

Od jučer sve manje snijega, a brda sve veća. Ravnice sve manje. Već se pojavljuju i nekakve t. zv. hrastove šume, koje čine dubi, kržljasti — pol do jedan metar visoki.

U Mandžuriji hara kolera. Usprkos najstrožih propisa i zdravstvenih mjera opreznosti donijeli su Kolčakovci ovamo i tifus obični i pjegavi. Od naših znanaca umro je na koleri bivši aktivni domobranski poručnik von Panić, rodom Banaćanin. Svi se legionari boje kolere i zato se preventivno liječe t. j. piju rakije. Kitajci valjda nisu nikada toliko prodali rakije, otkako su se doselili u Mandžuriju, kao sada, kada se mi kroz nju vozimo. Mnogi si i ispiraju usta sa 50—60% alkoholom. Početkom rata sastao sam se sa kolerom, a na koncu sam ju rata opet susreo. Onda sam izbjegao njezinom zagrljaju, a hoću li sada?!«

Približavamo se Harbinu, kamo smo došli 14. III. 1920.

Od Mandžurije do Cicikara ima 623 kilometra, a od Cicikara do Harbina 254.

U HARBINU.

Mandžurskom su željeznicom u ono doba upravljali Rusi. Željeznica je ova bila pod vojnim zapovjedništvom vrhovnog generala Horvata. Činovnici su bili Rusi, a i posada je bila ruska. Boljševici su agitirali i bunili Kitajce protiv te ruske uprave i Kitajci su odredili svojim vojnicima i policiji, da razoružaju ruske vojnike. Japanci su mirno gledali ova trvenja. Na postajama je dolazilo do sukoba između ruskih i kitajskih vojnika. Kako su mnogi činovnici, a osobito vrhovna uprava u Harbinu, bili ruski caristi to su željezničari odlučili, da štrajkuju i tako da se riješe i Horvata i carskih pristaša.

Štrajk je izbio kojih pedeset kilometara pred Harbinom, a kako se mi nismo pleli, a ni htjeli plesti u te njihove razmirice, odvezli su nas željezničari dobrovoljno i usprkos štrajka do Harbina.

Harbin je grad od kojih pol milijuna stanovnika. Pred rusko-japanskim ratom bio je mali gradić, a sada je velegrad, koji sastoji od europejske i kitajske četvrti. Europejsku četvrt čine same vile, jednokatnice ili dvokatnice, sa parkom okolo kuće, čiji su posjednici ponajviše Englezi, Amerikanci, a ima i nešto Kitajaca i Japanaca. Kitajska je četvrt nečista, neuređena, ulice nepometene, smetljište su u svakom dvorištu. Smrad na sve strane! Kitajske kuće nemaju zahoda. Nije ni čudo, što je izbila kolera!

Harbin je stjecište i središte sve trgovine na sjevernom Kitaju. Mandžurija obiluje velikim brojem rudača, ima ugljena, a rodi pšenicom i kukuruzom. Na glasu je osobito veliki kukuruz, koji naraste preko dva metra. Kukuruzna polja Mandžurije zadala su sijaset neprilika ruskoj vojsci u rusko-japanskom ratu, jer su se u njima skrivali hung-huzi (razbojnici), koje su Japanci organizirali.

POZIV, DA BUDEM UZOR KOMUNISTIMA.

Bili smo već naprvo osuđeni, da ostanemo nekoliko dana u Harbinu radi štrajka. Mene je zanimao Harbin i radi toga sam odmah izašao iz vlaka, čim je on stao. Učinilo mi se, kao da čujem svoje prezime: Vrgoč, Vrgoč . . . Pošao sam prema smjeru, otkale je dolazio taj glas. Elegantno odjeveni Rus zvao me je. Približio sam mu se. Bio je to moj znanac iz Švicarske, slušač tehnike prije rata, a sada inžinir, komesar, a po narodnosti Jevrej. Pozvao me u svoj stan, u hotel nedaleko kolo-

dvora, na čaj, jer da bi rado sa mnom nešto razgovarao. K tome mi je obećao, da će mi pokazati sve znamenitosti Harbina.

Odazvao sam se njegovom pozivu i pošao s njime u hotel, u kojem je on stanovao u dvije elegantne sobe. Sa sobom sam, naravno ponijeo bombe, kao što sam to uvijek činio.

Stari me moj znanac primio vanredno ljubezno. Iza pozdrava me najprvo pitao, kako se osjećam, a zatim me ovako nagovorio:

Htio sam s Vama iskreno razgovarati. Ja sam sada jedan od povjerenika sovjetske vlasti u Mandžuriji. Mi već iz Švicarske znamo, da ste Vi bili nepomirljivi neprijatelj ruskog carizma. Vi se sada kući vraćate, a mi Vas na Vašem povratku neprestano pratimo. Ja sam dobio nalog, da Vam stavim ovaj prijedlog: bi li Vi htjeli biti emisarom sovjeta u državi S. H. S.?

Odmah sam se ogradio protiv te ponude, jer da nisam nikada bio, a ne mogu ni biti komunistom radi same te doktrine. I ako sam neprijatelj carizma, ne slijedi iz toga, da sam uz njih. Za vrijeme moga petdnevnog boravka u Harbinu, sastajao sam se svaki dan s njime i on me je neprestano nagovarao, da prihvatim njegovu ponudu, koju je on ovako obrazlagao:

Kada se kući vratite, Vi ćete biti sveučilišni profesor. To mi znamo, jer nam je poznat Vaš studij, znanje, a i karakter još iz Švicarske. Ako Vi našu ponudu prihvatite, ne ćete biti izloženi nikakvoj opasnosti. Mi hoćemo, da našim pristašama kod Vas možemo pokazati: ovaj sveučilišni profesor je naš čovjek, u koga oni treba da gledaju kao u svoj uzor.

To mi je uvijek govorio, a na koncu mi je dodao ovo: Mi znamo, da Vi niste bogat. Zašto da cijeli život oskudijevate? Pristanete li uz nas dobiti ćete zlata, koliko teže hercegovačka brda. Nikakve namire ne ćete morati potpisivati i nitko Vam ništa ne će moći dokazati, a prema tome Vas ni optužiti. I nikakve nam pismene izvještaje ne ćete morati pisati.

Ja sam mu ovako odgovorio:

Najprvo se ograđujem, da me hoćete novcem za sebe pridobiti. Istina, ja nisam bogat čovjek, no ipak sam toliko baštinio t. j. baštiniti ću poslije smrti moje majke, da ne moram u državnu službu i da bez profesure mogu živjeti. A za novac ne ću u nijednu stranku, a poglavito ne u onu, kojoj je zadaća rastvaranje hrvatstva. Eno, u Zagrebu su boljševici kod gradskih izbora dobili većinu i izabrali načelnikom komunistu — Srbina. Kako to, da ovdje u Rusiji u kirgiskim, tatarskim i drugim krajevima pazite na to, da bude na čelu toga kraja sin toga naroda t. j. Kirgiz, Tatarin itd., a u hrvatskim krajevima postavljate za načelnika Srbina, baš isto tako kao što bi to učinio carizam, da je osvojio Hrvatsku?! Dakle prema Hrvatima druge metode primjenjujete, nego li kod Vas! A slično kao i caristi!

Komunizam je skoro stopostotni židovizam. Zašto su se uralski radnici pobunili protiv sovjeta i borili se, te pješice prešli skoro sedam hiljada kilometara po najvećoj zimi? Radi židovskih komesara! Sada u sovjetskoj Rusiji ne može nitko dobiti ni vode ni kruha, koji se ne pokloni sovjetima. To je semitsko-kartažki sistem, jer su Kartažani poručili Rimljanima, da ni ruke u moru ne će moći oprati. Tako i sada u Rusiji. Njujorški kahal (najveća financijalno-politička židovska organizacija na svijetu) bacila je milijone dolara u Rusiju poslije pada carizma. I prvi vojnički sovjetski ukaz jest čisto židovski: 6.000 (šest hiljada) Židova imenovano je prvim sovjetskim časnicima, a nijedan pravoslavni Rus. Komunisti su dakle antimilitaristi, kada se radi o pravoslavnom carizmu, a militaristi, kada treba imenovati Židove za časnike, odnosno kada se radi o židovsko-komunističkoj prepotenciji! Kako se to dvoje slaže?!

Sovjeti ne dozvoljavaju nikakve rasprave o socijalnim pitanjima. Vrijedi samo materijalističko-marksistička teza. Sila — to je program komunizma! A zar sila može riješiti jedan filozofski ili znanstveni problem?! Sila traje samo stanovito vrijeme. Komunizam je pokret bez etičke podloge, jer mu je glavni adut samo: nasilje, sila. Povijest nas uči, da se nije održao ni jedan pokret, koji nije počivao na etičkoj bazi. Nasilja mogu trajati decenija, a kojiput i stoljeća. Nasilja protiv vještica trajala su preko sto godina, pa kako su svršila? Vi osuđujete parnice protiv vještica i izvrgavate ih smijehu, a isto takovu brutalnu silu uzimljete kao svoj program! Parnice protiv vještica bile su jedna psihoza, bolesno duševno stanje — i nema im više traga! Tako će isto nestati i komunizam, pa makar i zavladao svijetom — u što ne vjerujem. Komunizam židovsko-komesarski jedna je psihoza, osuđena sama po sebi na smrt!

Ruski su seljaci nepomirljivi protivnici komunizma, jer su *dobili utisak, da ih se hoće učiniti robljem žido-marksista, koji hoće kao Židovi da uzmu u svoje ruke ne samo privatni kapital nego i državni.* Dakle kapital cijeloga svijeta. To ruski seljaci predosjećaju i zato su protiv najgoreg roblja, što ga je čovječanstvo doslije upoznalo. Da Vi niste utekli ovamo, u Harbin i Vas bi ubili seljaci iza pada komunizma! A sada ovo najgore ropstvo predstavljate ispaćenim ljudima kao raj! I to je jedna velika umjetnost!

Vi ste u Švicarskoj meni pripovijedali, da hrvatska vojna Krajina dokazuje, da je komunizam moguć. Seljacima ste u kolhozima i sovhozima oduzeli svaku inicijativu, gdje su oni samo poljodjelski radnici, polurobovi, koji smiju držati samo par pilića i boljše njičevo! A u hrv. Krajini bio je kapital samo ograničen: najmanji je posjed mogao biti sa sedam jutara, a najveći sa sto. I ja sam hrvatski krajišnik i član naše

zadruge. Našu seljačku inicijativu nije hrv. granica uništila kao Sovjeti nego ju je samo uredila. Ako i kapitalizam izrabljuje ljude treba ga obuzdati, a ne učiniti ljude najgorim robovima državnog žido-kapitalizma.

Pripovijedali ste uvijek: zašto ubijati? A što vi sada radite? Ima u Sovjetima sada (g. 1920.) oko jedan milijun organiziranih komunista, a Vi ste do sada ubili oko dva milijuna ljudi! (Sada t. j. g. 1936. ima oko dva milijuna komunista i oko pet milijuna ubijenih. Prije je dakle god. 1920. otpadalo na jednog komunistu dva ubijena neprijatelja, a g. 1936. dva i pol!) Kako to da sada ne propovijedate onu: zašto ubijati, nego ubijate na svakom koraku?! Gdje je logika, a da o moralu ni ne govorim!? Ubijanje ostaje ubijanjem vršio ga carizam ili komunizam!

A tko je na vodstvu u Sovdepiji? Najgori elementi, najokrutniji Židovi. Istina, svaka poplava nosi na svojoj površini smeće, trulež, a na dno pada zlato. Kod Vas je ovo izbilo u još većoj mjeri!

A zašto da ja idem s vama?! Mene nije mogao nitko ni teoretski uvjeriti o opravdanosti komunizma, a da ne govorim o njegovoj provedbi! I da sam bio komunista, sigurno bi prestao biti komunistom poslije toga, što sam u Rusiji vidio, kako ga primjenjuju i u praksi provađaju! A zašto je revolucionarac knez Trubeckoj ostavio sovjetsku Rusiju?! Nije mogao gledati ovo najveće nasilje, što se vrši nad stanovnicima Rusije, kakvog povijest ne pamti.

(Da, Hrvati se tuže na Jeftića! A što je Jeftićevo nasilje prema komunističkom, koje je razorilo temelj moralne jedinice, koje je razorilo obitelj! Jeftić je samo slabo izdanje žido-marksizma! Jedna kitajska poslovica kaže: nije svaka promjena napredak! Hrvati, budimo oprezni. Treba dobro poznati lažnu komunističku nauku).

15. III. 1920. Već drugi dan stojimo u Harbinu radi štrajka. Neki vele, da 26. o. mj. otilazi lađa (naime iz Vladivostoka) i da otpremaju svakog, tko dođe.

16. III. Utorak. Na kolodvoru se nalaze velika skladišta pšenice u vrećama, koje su naslagali u kamare. Kukuruz na grubo samljeven prešaju u koture velike kao mlinski žrvnji od kamena, koje slažu jedan na drugi tako, da izgledaju kao žućkasti zidovi načinjeni od okruglih opeka. Željezničke tračnice i kolodvor izgledaju, kao da su okruženi velikim zidom kamara pšenice i kukuruze. Bogatstvo kao u Mezopotamiji! Kitajske vlasti izdavaju svaki dan sve strožije naredbe, u kojima pozivaju građane, da se drže reda. Na svakom se koraku ističe suverenitet kitajski.

17. III. Štrajk prestao.

18. III. Četvrtak. Krećemo. I opet — snijeg. Kuće, salaši ograđeni zidom, u kojima su otvori, kroz koje se čovjek ne može provući. Prozori

su kuća isto tako uzani. Ima u zidu i otvora, kroz koje se puca! Penjemo se neprestano prema visoko-gorju i prolazimo kroz pišlovinu, močvarno tlo i džbunove. Hrastovina je vrlo niska.

Izvan svake smo opasnosti. Vlak vozi normalno. Je li moguće, da smo izvan svake opasnosti?! Zar da u to vjerujem?

Ovdje sam prviput vidio dvokolicu, t. zv. rikšah, sa zastorom, koji čuva putnika od sunca. Kitajci su mi se ponudili, da me voze po gradu, a kada sam ih odbio, doviknio mi je jedan: no, ingliš džentlemen, da nisam Englez! Da! Nisam džentelmen, jer nisam htio, da me vozi čovjek-konj!«

Od Harbina do Vladivostoka ima 729 kilometara.

U VLADIVOSTOKU. — U DRUGOJ RJEČKI (VTORAJA RJEČKA).

Vladivostok, grad sa preko četvrt milijuna stanovnika. Šest-sedam vijenaca brda opkoljuje grad u poluluku. Što dalje od mora, to su brda veća. More se vidi sa željezničke pruge iz stanice Okeanskaja, daleko do sredine Vladivostoka oko 40 kilometara. Pred tom stanicom spušta se željeznica niz brdo, sa kojega se otvara pogled na more. Nikada se nisam tako jako u životu razveselio, kao onda, kada sam pred Vladivostokom ugledao more. More t. j. put, koji vodi kući i kojim ću ja kući krenuti. Sada sam istom razumio Ksenofontove Grke i njihovo veselje, kada su se probili iz Male Azije do mora i zavikali: talata, talata (more, more)!

Položaj je Vladivostoka vrlo lijep. Uz more na brežuljcima i brežuljčićima sagrađene su moderne europejske kuće. Trećina stanovnika jesu Kitajci i Koreanci, koji stanuju svaki u svome dijelu grada. Na glasu je mali poluotok u luci, koji izgleda kao Italija ili Koreja i koji se kod zalaza sunca zažuti kao zlato i zato ga zovu »Zolotoj Rog« (zlatni rog). Vladivostok se po ljepoti i položaju takmi sa Napuljem, ali ima nešto i od carigradskih čari, ima — zlatni rog.

21. III. Vladivostok. Položaj kao u Napulju.

22. III. Prijavio sam se misiji, koja me je odredila, da preuzmem vođenje ljekarne odreda Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je bila smještena u tvrđavici broj 6 na Vtoroj Rječki, kamo sam došao 23. ožujka i u bolnici preuzeo par lijekova od jednog farmaceuta. Kasnije su nam Amerikanci badava dostavili dva velika kovčega lijekova. Ljekarna je imala dvije sobe uz bolnicu, u kojoj su bila 22 vojnika sve sami sifilitičari i dva časnika (jedan sa pjegavim tifom, a drugi sa teškim kozicama). Boljševici su nastojali zaraziti inostrane vojnike spolnim bolestima i podmetali im spolno zaražene djevojčure.

Bolnica je bila velika soba pregrađena daskama na nekoliko dijelova, manjih sobica. Ja sam spavao u sobici pokraj ona dva časnika.

Svaki je morao predati oružje. Ja sam moju pušku prodao i za novac taj kupio cipele, koje sam radi toga nazvao »Gewehr-schuhe«. Potplate su mi se razišle, čim sam prviput u njima izašao na kišu. Svejedno

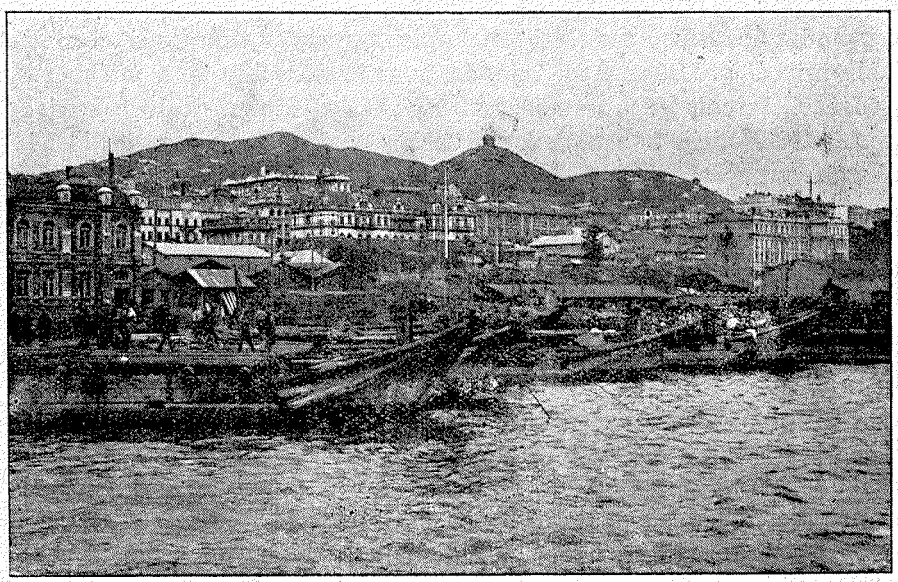

Sl. 33. Vladivostok.

kao u Karpatima! Sačuvao sam si jednu bombu, koju sam namijenio mome napadaču iz Verhnje-Udinska.

24. III. Pošao sam u Vladivostok, da kupim cipele.

25. III. Četvrtak. Vrlo lijepo vrijeme, no ipak je hladno. Prsti su mi se tako smrzli, ozebli, da sam skoro plakao. Sunce svijetli; zrak je proziran, divna pogoda (vrijeme). Rekao bi, da je ljeto, ohladno ljeto, da nema nosa i prstiju, koji zimu osjećaju. Vele, da je položaj Vladivostoka ljepši od Napulja. U Napulju nisam bio, pa ne znam, je li tako.

Razgovarao sam s Terseglavom o crkvi, koji misli, da kršćanstvo treba povesti na stazu, na put 1. i 2. vijeka poslije Isusa ili putem finog osjećaja srednjega vijeka.

26. III. Saveznici zadržavaju otpravak českih četa, među kojima radi toga vlada uzrujanost. Varaju ih, da će danas, sutra kući. Brzojavljaju, da lađa taj dan dolazi, a sutradan, da je odgođen put! Vojnici misle, da bi bilo bolje ići kući kroz Rusiju! Zar da se istim putem moram natrag vraćati, ako hoću ići kući?! A kada ću se onda kući vratiti?

Pripovijeda se još, da je lađa određena za naš transport doplovila do Šangaja! Treba nas umiriti!

27. III. Subota. Vele, da će časnike odmah zatvoriti, čim stupe na lađu i ne će ih pustiti nikuda, dok ne dođu kući. Sluhi! A možda ima u tome i malo istine.

Francuska misija odredila, da nam se isplati zaostala plaća, koju nismo dobili na putu. Sutra ću napisati i predati raport našoj misiji, da mi isplate zaostali novac. Htio bi kupiti supruzi i sinu kože za cipele te raznih mirodija. U Šangaju, vele, da je svila dobra i dosta jeftina.

Izrael, Izrael, Tebi se utječem! Možda će jednom doći spasenje!

28. III. Politički zastupnik (? valjda misije) je rekao, da do 13. IV. treba da svi spisi budu za odlazak gotovi, jer da lađa ima doći do tog vremena.

Sovjeti bi 1. IV. — po glasovima — trebali ovdje vlast preuzeti. I opet će biti rusvaja! Van već jednom iz te kaše!

Vrlo sam dobro večerao: pečenku, krompir i pogačice. Skoro tri mjeseca nisam tako slatko jeo. Da mi je jednom doći kući, možda ću tamo dobro jesti!

29. III. Iz Druge Rječke do obale u Vladivostoku je željeznicom daleko pol sata, a pješice, prijekim putem preko jednog sata. Stojim na obali. More! Zar je ovo more?! Bijela ravna površina . . . bez valova, bez promjena, bez strasti, bez žubora. More bez valova — more je bez mora, to nije pravo more. Led je uz obalu paralelno ispucao, isprekidan, valjda radi plime i osjeke! Led na moru! A valovi našeg Jadrana uvijek žubore!

Dne 29. III. 1920. pisao sam mojoj supruzi:

Pišem Ti po jednom prijatelju, koji putuje 4. IV. o. g. sa Česima u Česku. *Pišem, a ne znam, kuda da pošaljem list. Ne znam, da li živiš Ti i Jurica i ako živite, gdje živite . . . . Ne ću valjda ni prepoznati svoga sina, ako ga zateknem kod kuće živog.* Posljednja vijest od Tebe bila je jedna karta koncem g. 1917. Ja sam već od studenog 1918. u logoru u Tomsku i bio tamo do ljeta g. 1919., kada sam stupio u vojničku organizaciju. U studenom 1919. ostavio sam Tomsk i pošao u N. Udinsk, gdje sam ostao sve do konca siječnja 1920., a onda dalje u vagonu do Vladivostoka, kamo sam ovih dana dospio.

U Tomsku sam bio u zimskom semestru asistentom farmakognoškog zavoda. *Zadnja se tri mjeseca zabavljah ratovanjem.* Jedva sam se probrao do mora.

Kako su čudne klimatske prilike u Sibiriji! *U N. Udinskom je bilo —49° C.,* kada sam morao ići pješice. A u Mandžuriji, osobito u Harbinu, bilo je proljeće baš kao kod nas. Nakon šest godina razveselio sam se toplom proljeću, koje je u Sibiriji hladnije, nego li kod nas zima.

Ovdje je već toplo, nema snijega, no more je smrznito. Položaj je Vladivostoka bajoslovno lijep. Vele, da je ljepši od Napulja!

30. III. Utorak. Sve nebo zastrto maglom. Bjela atmosfera obuhvaća $^3/_4$ površine mjeseca, a daleko oko mjeseca pružio se krug, kolobar bijele magle. Nebesko se plavilo vidi samo unutar toga kolobora. Ostalo nebo je tmurno, tamno-plavo, bez zvijezda.

31. III. Iz Šangaja došlo pismo, da je lađa sa našim državljanima zadržana tamo u karanteni, jer se je pojavio pjegavi tifus! To se događa, kada se ne cijepi prije odlaska!

1. IV. Opis Koreanaca. Na glavi nosi dva tri decimetra dugu cijev iz bijelo ili crno obojadisane slame, na kojoj su učvršćeni posebni slamnati šeširi, maleni kao da su za djecu. Glava je povezana maramom i 1.5 do 2 decimetra širokim obručem iz pletene slame. Lice im je narančastožuto i žuće nego li u Kitajaca. Koreanci imaju jače razvijenu bradu i kosu od Kitajaca. Koreanke su stasa kao i naše, a čvršće od japanskih i kitajskih i kada bi se u europejsko odijelo obukle, bile bi upravo lijepe. Suknja im se diže iznad pojasa, kao kod naših samoborskih seljakinja, po prilici do grudiju, na kojima imaju prsluk bez košulje. Muškarci nose hlače kao dimije, koje kod gležanja vežu kao mi vreću. Cipele su im isprepletene od niti lika. Nose sve bijelo, a bjelina im je znak žalosti kao kod nas crnina. Vele mi, da nose bijelo odijelo jer da žale za svojom slobodom! Uz obalu mora, kudagod idem, nalazim Koreanke, gdje peru!

2. IV. U Japanu ću gledati, da kupim za suprugu svile, a štogod i za Juricu. Kupio bi i mirodija!

Jučerašnje »Daljnjo-vostočnoje Obozrenije« izračunalo je koliko su Lotiši ponijeli sa sobom čaja iz Sibirije. Kada bi Lotiši morali popiti sav taj čaj do kuće, dnevno bi pili 40—50 vedara čaja na dan (vedro ima 45 čaša). Ako bi pili jedno vedro na dan, imali bi čaja za 115 godina, 8 mjeseci i tri tjedna ili 62.240 dana. Ako bi pili po pet čaša čaja na dan, svaki bi Lotiš sa te lađe imao čaja za 1035 godina!

Al se Ruje (tako smo kojiput zvali Ruse) smiju, kada to čitaju, a gorko im je pri duši! A koliko bi otpalo čaja na svakog inostranca, a koliko druge robe! Ne znam, koliko je to, no izašle bi ogromne brojke!

Ljudina, ne skotina biljše vidra ne vipje, kaže ukrajinska poslovica! A koliko na nas svakog otpada vedara čaja!?

3. IV. Subota. Snijeg. Sve bijelo. Prava zima poslije proljeća. Pred veče: blato, kiša, gadno vrijeme.

4. IV. Posjetio nas Nijemac, Pandurov drug i veli, da je naš Uskrs, a Lovrenčič (Slovenac) i drugi vele, da nije. Sada da li je ili nije, ja ću ga slaviti za svaki slučaj. No i to je Uskrs: slava bez slave! Možda slijedeće godine da budem doma!

7. IV. Opet uzbuna! Na sto koraka od nas eksplodirala bomba!

8. IV. Jučer sam bio dežurni po bataljonu i prisustvovao dijeljenju hrane. Jedan mi je Bačvanin primijetio, da »mu na trbuhu već raste pasulj!« Po glavi je određeno za veliki petak i subotu jedna funta graha i jedna brašna. Tako ih dakle dobro hrane!

Japanci ostavljaju navodno za 10 dana grad, vlast zemstva da će biti uspostavljena, a Česi će primiti ohranu (čuvanje) grada. Japanci da zadržavaju do daljnjega češke transporte.

A što je s našim odlaskom? Zar su šanse, svi izgledi nestali?

Danas nas je posjetio major srpske misije i rekao nam, da je srp. misija došla s najčišćim namjerama, da nas otpravi kući. Tko širi razne glasine o tobožnjem otpravku, neka se predade na daljnje uredovanje. Što se je od nas tražilo, da ispunimo u izjavi, to je samo zato, da se olakša posao vladi, kada se kući vratimo za one, koji hoće da dalje služe.

9. IV. U susjedstvu crne kozice. Dobili su ih naša dva časnika. Jučer sam ih posjetio. Zar pred vratima nove smrti, možda još groznije od one, koju nosi željezo!? Oslobodi nas, Gospodi Bože!

Što je s Brkićem? Je li on izbjegao zagrljaju odvratne tifozne haljine s piknjicima, t. j. pjegavom tifusu? (Brkić je naime otišao u Kolčakovu vojsku).

10. IV. Danas Velika subota (pravoslavna). Bio sam u crkvi. I Irena (kao grkokatolikinja) će valjda u crkvu, ako živi. Što da joj želim? Da se vidimo živi i zdravi još ove godine! Hoće li mi poći za rukom doći kući preko istoka?

11. IV. Sunce treba od Vladivostoka do Zagreba 8 sati, a da čovjek tamo dođe treba trećinu života, dok se dobere do kuće . . . do Jadrana!

Za vrijeme rusko-japanskog rata, kada sam čitao o Vladivostoku, smatrao bi se sretnim, kada bi bio došao tamo. Evo me sada u raju! Sada sve svoje misli naprežem, da izađem iz raja, iz toga vlažnog i uvijek maglovitog raja! Kako je raj relativan pojam! Ovdje uvijek vjetar, magla — eto to je raj! Magla se drži cijele dane. Čižme nalaštene na veče — popljesnive do jutra u mojoj sobi. Svejedno kao na Kamčatki. I to je raj posebne vrsti!

Ovdje, sve tmurno, maglovito, a ja bi sunca, života!

U gradu strijeljali, pucali. Žutokožci usrećuju Ruse na Uskrs! Atanacković (kapetan i zapovjednik našeg odreda) veli mi, da poslije 13. o. mj. čekaju lađu svaki dan. Oh, Mesijo, dođi!

13. IV. 1920. Srijeda. Bio sam u logoru zarobljenika. Zapovjednik me, Japanac, nije htio pustiti. Pošao sam s jednim poznatim Madžarom, koji me je odveo do pekara-zarobljenika izvan logora, koji su mi dali ključ, kao propustnicu u logor. Kako su bijedni ti zarobljenici! Japanci

ih drže strogo kao što se to činilo na početku rata. Materijalno da dobro stoje — no moralno!

Od jednog poznatog Madžara kupio sam si novu rusku vojničku kabanicu za dva dolara. On mi je ponudio jedan primjerak rijetkog novca: carski srebrni rubalj izdan g. 1913. na spomen tristogodišnjice vlada-

Sl. 34. Spomen-novac o tristogodišnjici Romanovih u naravnoj veličini.

nja Romanovih u Rusiji. Novac je težak ravno dva deka, na rubu je debeo 2.63 milimetra, napravljen je sasvim od čistoga srebra (t. j. bez ikakve druge primjese). Na rubu je napis: Čistago serebra 4 zolotnika i 21 dolja (v. s.) vjesa (težine).

Platio sam za njega sedam amerikanskih dolara (U Mandžuriji, na daljnjem istoku i Kitaju kola uz amerikanski dolar još kitajski i meksikanski, koji manje vrijede od amerikanskog.

Novac sam poklonio mome bać Mati, svom vrlome prijatelju, g. Mati Medvedoviću, šumarskom savjetniku u miru u Vinkovcima).

14. IV. Početi ću obijati limom uglove svoga kovčega, da ih ne izgrizu štakori, ako dospijem u lađu. (Svaka naime veća lađa ima štakora, koji grizu uglove kovčega, zavuku se u njih i sve razore, što je unutra).

Cijelo sam popodne radio: rezao lim, zabijao čavliće te istom tri ugla obio. Trebao sam preko jednog dana, da sve uredim.

15. IV. Petak. Danas nastavio obijanje. Sutra će mi služak biti gotov. Dobio od misije za obitelj nešto preko 5.000 rubalja. To je kaplja u more, ni odjelo si ne mogu pribaviti za taj novac.

Sutra ću u Vladivostok, da si kupim za kuću: čaja, kave, cimeta itd. Gledati ću, da za Irenu pribavim još kože za cipele. Dolazi večera. Prekidam.

17. IV. Sastao sam danas moga sustanara Bečliju, koji je pokušao bježati iz Tomska kući preko Finske.

BJEŽANJE KUĆI.

Od godine 1916. pa sve do svršetka rata cvao je u Sibiriji jedan posebni obrt: otpremanje zarobljenika kući. K nama su povjerljivo dolazili ljudi i nudili nam se, da će nas otpraviti kući preko njemačke fronte odnosno preko švedske ili norveške granice. Nagrada je za otpremu bila vrlo velika: tako su od mene u Tari tražili dvije hiljade rubalja. Za putovanje u Ameriku tražili su još više. Ove su svote za zarobljenike bile prevelike i rijetko ih je tko mogao skucati. Od kuće se moglo dobivati na mjesec samo sto rubalja najviše. Ja nisam mogao doći do tolike svote i napustio sam sasvim nadu, da ću moći pobjeći iz Sibirije. Redovno nije bilo opasno bježati kući na takav način. Tim su se novim obrtom bavili većinom Židovi. Otpravljalo se etapama, posrednici-pratioci predavali su dotičnika jedan drugome, sve dok nisu došli na određeno mjesto. Teže ili skoro nemoguće bilo je bježanje bez tih posrednika i obično se je katastrofalno svršilo osobito kod onih, koji su pokušavali bježati u Mongoliju, Kitaj ili prema sjevernom ledenom moru.

U zimi god. 1918. bio je dodijeljen jedan Bečlija da spava uz moj krevet u zarobljeničkom logoru u Tomsku. Dopratila ga je vojna ophodnja i predala u našu baraku. Bio je pješadijski rezervni zastavnik, Bečlija. Po lošem mu se odijelu vidilo, da su ga svakuda povlačili. Izgledao je jako umoran i čim se je malo oporavio, pripovijedao mi je, da je pokušao bježati kući preko Finske. Jedan ga je Židov imao otpratiti preko pratioca do Petrograda, gdje je po novim uputama i uz veliki oprez trebao preći finsko-rusku granicu. Iz Tomska ga je do prve etape pratio jedan, a dalje opet slijedeći posrednik-pratioc. Da ne bude ništa sumnjivo zamotali su mu glavu kao da je ozlijeđen. Ovaj zastavnik nije naime znao skoro ništa ruski i Rusi bi lako po izgovoru mogli prepoznati, da je stranac. Pratioc se je njegov tužio suputnicima, da je njegov rođak teško obolio, a osobito na jeziku i da radi toga ne smije govoriti i da ga vodi u Petrograd na operaciju. I pokazivao je nekakav spis, »bumagu« od liječnika. Na takav su način sretno doputovali do Petrograda.

Prelaz preko rusko-finske granice bio je pomno čuvan. Radi uhoda vodila se oštra kontrola nad svakim putnikom. I put od Petrograda do finske granice i osobito na finskoj granici, gdje je bilo najopasnije, bio je strogo nadziran. U Petrogradu ga je pratioc obukao u željezničarsko odijelo i u dogovoru sa strojovođom postavio ga uz ložača u parovoz. Tako je izbjegao kontroli u Petrogradu. Na predzadnjoj stanici prije rusko-finske granice izašao je po uputi danoj od pratioca u Petrogradu i krenio naznačenom stazom prema granici, gdje su mijenjali sav služ-

beni personal i bez ispravnih se dokumenata nije moglo prijeći u Finsku. Detektivi su budno bdili nad svakim putnikom.

Pratioc ga je upozorio na taj pogibeljni prelaz ovako: »Na finsko-ruskoj su granici postavljeni najviše odani vojnici caru, a i najkrvoločniji. Kao pijan uz plot moraš ići naznačenom stazom. U određeni sat se mijenja na granici straža, za što treba dvije-tri minute vremena. To vrijeme moraš iskoristiti i provući se kraj staze, sa koje moraš sići uz veliko drvo. Ako se ne držiš toga, ne će ti biti moguće proći preko granice. Pazi na te dvije minute«.

Zastavnik se je držao te upute i prošao kraj straže na granici u vrijeme, kada se je ona izmijenjivala. Staza je dalje po finskom tlu vodila kroz borovu šumu. Tom se je stazom išlo do kuće (koju su mu točno opisali) nekoga Finca, koji ga je imao dalje voditi kroz Finsku. Staza se je po borovoj šumi počela gubiti i sve slabije isticati. Misleći da je već vrijeme da skrene prema kući onoga Finca, zaokrenio je na stanovitom mjestu u nadi, da će doći do te kuće. Vrludao je po šumi duže vremena nego što je prema uputi bilo određeno i njemu samom se činilo, da ne ide pravim putem. U to zaori gromki ruski: »stoj!« Dva su ruska vojnika bila u zasjedi na straži. Uhapsili su ga i otpremili do prve stražarnice.

Vojničkim etapnim stanicama otpremili su ga u tvrđavu Wiborg, zatvorili kao uhodu i s njime postupali vrlo loše i grubo. Takav postupak nije mogao podnositi i zatražio je, da ga se predvede zapovjedniku tvrđave. Kada mu to nije uspjelo zaobilaznim se putem pritužio danskome konzulu, koji je kao zastupnik crvenog križa imao štititi sve ratne zarobljenike. To mu je i uspjelo. Ruski general, zapovjednik tvrđave, izdao je nalog, da ga preslušaju, a poslije preslušavanja k njemu predvedu. Taj ga je general zapitao perfektnom njemštinom, kako je mogao doći u Finsku iz Tomska. »Finsko-rusku granicu je nemoguće prijeći. Ni ptica ne može bez naše dozvole preletjeti tu granicu, a kako da se jedan čovjek, koji je nepoznat u tim krajevima, preko nje provuče! To je nemoguće!« rekao mu je. Poslije ovoga razgovora zatražio je general brzojavno od zapovjedništva zarobljeničkog logora, da mu jave, je li odanle pobjegao jedan zarobljeni časnik i ako jest, kako on izgleda. Čim je stigao pozitivni brzojavni odgovor, dao je general zastavnika iz zatvora ponovno pred sebe dovesti.

»Dobro, Vi ste zaista bjegunac-zarobljenik«, rekao je general i zamolio ga, da mu točno ispripovijedi, kako je prešao tu granicu. Kada mu je zastavnik sve ispripovijedio i dodao, da su ga još u Tomsku upozorili, da preko rusko-finske granice može prijeći samo na stanovitom mjestu jedne staze i samo u određeno doba i to za one dvije tri minute, kada se straže mijenjaju, skočio je general sa stolca viknuvši njemački:

»To su te dvije minute! Zar su tako upućeni u najsitnije, ali vrlo važne ruske vojničke detalje! Diese gewisse zwei Minuten!« Izrukovao se sa zastavnikom i izdao nalog, da ga otprave natrag u zarobljenički logor grada Tomska.

18. IV. Nedjelja. Dobio dvije plaće. Sutra ću u grad. Možda mi uspije kupiti kakovo sukno za odijelo.

Za rusku farmakognoziju tražio je knjižar 4.000 rubalja u stranom novcu. Kao ljekarnik dobivam 32 dolara mjesečno i stan sa hranom. Hrana je bila vrlo dobra, spremljena za teške bolesnike. Nama isplaćuju 35 rubalja za jedan franak, a u gradu 45! Dakle netko masno profitira!

19. IV. Iz bližnje vojarne dolazi mi svako veče jedan Japanac na razgovor. Sporazumijevamo se ruski. On hoće od mene učiti ruski i svaku si riječ i frazu bilježi. Od njega sam zabilježio mnogo japanskih riječi: končiva = zdravo; atama = glava; ude = ruka; kubi = vrat; cma = gospođa; šči = sedam; rok = šest; asa = zora; k-cu = cipele; kis-su = ljubiti itd.

1. V. Pucnjava teških topova! Japanci već rano jutros sipaju granate na koreansku četvrt i pojedine dijelove grada, gdje se je skupila crvena milicija.

Govori se, da je koreanska četvrt do temelja razrušena, jer Koreanci navodno drže s boljševicima.

3. V. Ponedjeljak. Jučer sam sanjao, da se čelo Irene Recamier naslonilo na mene. Bila je to samo vizija! (Moja supruga ima naime čelo slično onome od madame Recamier).

4. V. Teška se magla spustila na grad oko 4 s. poslije podne. Dotle je bilo vrlo lijepo.

10. V. Iz Hong-konga pišu, da su se pobunili na lađi, jer su dobivali pokvareno meso i slabu hranu. Engleska policija da je zauzela lađu i da ju prati dalje. Treba uzeti na put: kiseline, luka i ne znam još šta. Lijepe perspektive!

12. V. Dao sam si kupiti kave i platna za košulje. Čim dođe dozvola, da si dignemo plaće, napravio bi si i civilni frenč, pak bi došao kući odjeven kao čovjek, a ovako izgledam kao bećar . . .

Oko $^1/_2$6 s. na veče otišao sam na pristanište kod tvrđavice br. VI. Vjetar duha i zima je kao u studenom kod nas. Zamolio sam ribare, da idem s njime na lađi. Na cijelom se obzorju počela spuštati magla. Vjetar se je sve više i više dizao, a valovi bivali sve jačima. Lađica je jako široka i sigurna za najveću buru. Uz obalu valovi mali, slabi i ne osjeća se trešnja, a dalje od obale sve jači. Vele mi, da će mi biti zlo!

Plavo-zelenkasta tekućina valja se nepravilno i neprestano. Vjetar nas baca sad amo, sad tamo. Plovimo upravo prema otoku pred zaljevom, otkale duha vjetar i dolaze valovi. Lađica se naginje sad na jednu

sad na drugu stranu. Voda udara o njezine stijene i šumi. Udaranje se vesala ne čuje. Buči, zuji, pjeva naljućena japanska ljepotica sa žutoplavim licem. A mi usprkos toga paramo more, oskvrnjujemo neuleđeni zeleno-plavi i žućkasti alem, alem, koji buči, puši se i pjeni . . .

Približujemo se otoku. Dva su otoka, vele mi ribari. Veći da ima tužnu prošlost. On je otok suza. Na njemu su ostavljali političke krivce bez hrane, da se dive ovoj japanskoj ljepotici, da uživaju u njezinoj ljepoti i da žive samo od njezine ljepote, da žive bez hrane. Kada bi to ostrvo moglo da zapjeva, ozvanjalo bi tako tužnom pjesmom, nastala bi nova glazbena elegija, opera nove vrsti, kakve nema na svijetu. I svijet po svoj prilici ne bi vjerovao njezinim tugaljivim, no istinitim akordima.

Cijeli je zaljev opkoljen sa zapadne i istočne strane nejednako visokim brežuljcima. Sunce se ne vidi više, sakrilo se za one oblake ili bolje da kažem za maglu na obzorju. Gore se iza zalazećeg sunca plave kao ametist. Dalje se prislanja k gorama tamno-plavi pojas. Gore kao da su zavite u oblak, sivu, bjelkastu maglu.

Nad Zlatnim Rogom žuti se nebo. Konture se tih brdina dobro vide, sivo su plave, a nad njima žuti okvir obasjan suncem. Vjetar duha, tjera lađicu.

»Brzo do ribnjaka« zapovijeda šaljivo vlasnik lađe, »brzo veslajte«. Brzo se kližemo po uzbuđenoj, zapjenitoj vodi. Na ostrvu i u blizini ostrva vide se zabijeni debeli obliči. To je taj »sad« morski, vrt, ribnjak, što izdaleka izgleda kao kakav vrt. Kukama se hvataju tih obliča, jer bi nas vjetar dalje odnijeo. Čamci se kreću okolo otoka. »Oprezno, da tko ne ispadne« viče vlasnik, jer vjetar duha s jedne strane, a s druge dolaze valovi, koji se odbijaju od obale ostrva, a opet čamac se veže uz oblič i time jače trese. Oprez je potreban!

Vuku mrežu i spuštaju dalje u more. Time plaše ribu, da otiđe u drugi odio mreže. Mrežu vuku, dižu. Teška je, puna je ribe. Svi šute i gledaju u zelenu vodu . . . »Pazite« — zaori glas vlasnika. Mreža se na jednom zasja. Bezbroj malih sardinica se valja, koprca pred nama. »Mi smo tjuremšćiki, tamničari«, — šale se Rusi, ribari — »vucimo »kazniionu« t. j. mrežu!« Sardinice se vijugaju kao zmije, jedna je na drugoj, kraj druge ili ispod druge. Bacaju ih u trup lađice. Kako su lijepe te ribice! Leđa su im zelenkasto-smeđa, donji dio bijel kao porculan sa raznim nijansama bijele boje, koje s jedne strane prelaze u smeđe-bijelu i zeleno-bijelu boju, a s druge u smeđo-plavu, bjelkasto-plavu. Neke su na hrptu plave, plavcate. Dišu, otvaraju usta i drže ih dugo otvorenim, kao da proklinju svoje tjuremšćike. Veliki se jeršovi (već sam zaboravio, kakva je to riba, a nisam ju u dnevniku opisao) smrzavaju, ukočile

im se peraje, otvorile ralje . . . Jedan jerš baca, riga . . . iz ralja mu ispadaju, lete nesretne sardinice, koje je prije pojeo. »Ispugalsja« — veli Rus —, »njervnjičajet« (Preplašio se je, uzrujan je, uzbuđen je). Uz sardinice se mješaju sardele i druge ribe, plosnate, široke, a žuto obrubljene.

14. V. Petak. Jučer poslije podne otišao u grad. Šogora Andrije nije bilo. Spavao sam kod Hribara, koji mi je pripovijedao, da je Andrija dobio pismo od kuće. O Ireni nisu ništa znali, a za Juricu su rekli, da je u trećem razredu. Kako sam bio zabrinut, da li su živi ili ne.

U jutro sam potražio Andriju. Irena je slaba, no dobro se drži — piše tata. Jurica zdrav, no pustopašan. Trebalo bi tatice, da ga drži na uzdi. Kupili su Jelenčićkinu kuću, inače bi morali na ulicu. Mlijeka ni za lijek, sve je skupo. Hvala Bogu, da su koncem mjeseca studena bili zdravi.

Za Ivu bi htio znati, što je s njim!

15. V. Subota. Bio sam u Drugoj Rječki po madžarske knjige i filozofiju. Weiser (jedan zarobljeni časnik, Madžar) mi je obećao, da će pokušati sve, da mi te knjige pribavi.

Kako je već lijepa priroda! Još dan dva i sve će se zazeleniti.

17. V. Izgleda, da ćemo posljednji otići odavle t. j. još nekoliko mjeseci ostati ovdje. Kada ću već jednom dospjeti kući?!

18. V. Pripovijeda se na veliko, zašto ostajemo ovdje. Zar samo zato, da si neki zasluže novaca?!

21. V. Petak. »Nadvojvoda« Voskar došao i skoro će u naš puk (Voskar je bio zapovjednik od srpskog odreda, koji je imao oko 500 momaka. Ovakovih privatnih srpskih odreda bilo je više. Na njih se i na njihov život u Sibiriji ne mogu osvrniti, jer nisam bio u njihovoj organizaciji).

22. V. Magla kao u studenom kod nas. Malo i kiši. Vlažno je. Sastao sam se sa Dragutinom Kuhnom (To je zemljak i prijatelj, Vinkovčanin, a aktivni kapetan). Kako mi je milo, što sam ga sastao!

23. V. Rumunji otilaze. Već se ukrcavaju.

24. V. Pregledao sam ljekarnu do temelja i sve popisao, što se u njoj nalazi.

28. Dobio od »svete crkve ratnice« (bewaffnete Kirche) t. j. od Fr. Terseglava njegovu latinsku poslanicu.

FRANC TERSEGLAV.

Franc Terseglav, visok, dosta krupan čovjek, došao je k nama u Nižnji-Udinsk nekako prije uhapšenja Kolčaka. Tu smo se upoznali, mnogo družili i sprijateljili. Bio je Terseglav odjeven u uniformu ruskog

policajnog činovnika sa remenom sablje preko zelene ruske rubaške. Čini mi se, da je za vrijeme cara bio policajnim pristavom u gradiću Zlatoustu ili u njegovoj blizini. Terseglav se naime volio hvaliti, kada je bio bolje raspoložen i uvijek bi u takvim slučajevima isticao oštrinu svoje britke čorde iz tvornice čelika, znamenite ruske tvornice oružja u Zlatoustu. U N. Udinsku su ga pokušali umoriti.

Iz Nižnjeg je Udinska iznenada iščeznio. Nakon 4—5 mjeseci sastali smo se ponovno u ožujku ili travnju 1920. u Vladivostoku. Neprestano smo bili zajedno i satima razgovarali o svemu i svačemu. U Rusiji je imao velikih veza osobito sa krugovima pristaša ruskog mistika i filozofa Solovjeva. K nekima je od njih odveo i mene, a zajedno sam s njim i potpisao jedan memorandum, koji je Terseglav sastavio, a radio je o uniji istočno-ruske crkve sa katoličkom. Mi smo se dvojica znali šaliti i jedan drugome ironične dopise dostavljati preko naših služaka. Od više takvih pisama sačuvalo mi se samo jedno.

Čekajući nekoliko mjeseci ladu, koja bi nas imala iz Vladivostoka odvesti kući, kojiputa smo se razveselili kod čašice likera, koji sam ja pravio, a ako je bilo više raspoloživog novca i kod čašice »vinogradnoga vina« (t. j. pravog vina). Razigravši se i razveselivši se jedan bi drugog bockali. Terseglav bi kojiput i potegnio iz korica svoju sablju demeškinju, njom mahao po zraku. Radi toga sam ga u šali zvao »bewaffnete Kirche«. Njegovom obrijanom, crnomanjastom licu više bi i bolje pristajala svećenička halja nego li vojnička ruska uniforma sa sabljom. Neprestano mi se činilo, kao da se u tome vojniku krije jedno lice ili nešto sličnog tipu lica isusovačkoga. Ja sam mu to i u lice rekao. Terseglav se tome nasmijao. Poslije jednoga tjedna donio mi je njegov služak papinu bulu, u kojoj me nazivlje vražjim sinom i poziva, da napišem povijest Jugoslavena zarobljenika, makar da sam vragu dušu prodao.*) (Sl. 35.).

---

*) Dilectissimo Nobis perituro in dedito Satanae saeculo filio, doctori Vergotsch.

Dei Providentia atque Principis Missionis nostrae gratia membrum Commissionis pro elaboranda Jugoslavorum in Russia historia facti, iam ab principio totam maternam curam adhibuimus, ut Te, dilectum filium nostrum, huic labori ad majorem Dei et Ecclesiae gloriam cooptaremur.

Cum cor nostrum semper imprimis angustiis et doloribus captivorum belli impletum fuisset, spiritu Sacrarum Scripturarum ducti et misericordia christiana impleti, in cathedra Sancti Petri sedentes statuimus Te quoque rogare, ut in hanc tenebrosam materiam quo magis lucis afferres, cum et ipse in tabernacullis captivorum valde miserandam vitam duxisses.

Superna scientia eorum, quae intra filios hominum geruntur, inspirati, valde bene nobis notum est, Te quoque doctrinis perversorum hominum atque haereticis incitamentis ab recta via aberasse, sed nihilominus quaedam bona et sana principia pro elucendu supradicta materia conservasse, cum non obstantibus tentationibus

Dilectissimo Nobis
perituro in dedito Satanae saeculo
filio, doctori Vergotsch.

Dei Providentia atque Principis Missionis nostrae gratia membrum Commissionis pro elaboranda Jugoslavorum in Russia historia factis, iam ab principio totam maternam curam adhibuimus, ut Te, dilectum filium nostrum, huic labori ad maiorem Dei et Ecclesiae gloriam cooptaremur.

Cum cor nostrum semper imprimis angustiis et doloribus captivorum belli impletum fuisset, spiritu Sacrarum Scripturarum ducti et misericordia christiana impleti, in cathedra S. Petri sedentes, statuimus Te quoque rogare, ut in hanc tenebrosam materiam quo magis lucis afferres, cum et ipse in tabernaculis captivorum valde miserandam vitam duxeisses.

Sl. 35.

Satanae atque collaboratorum eius, semina solidae maternae eductionis et croaticae christianae directions in Te non penitus dispersa fuerint.

Qua propter, nolentes media divinitus nobis ad coercendos pertinaces filios sanctae matris Ecclesiae adhibere atque Te St. Congregationi pro comburendis infidelibus tradere, paterne Te commonemur, totam operam conficiendae historiae captivorum Jugoslavorum dare et sacra obedientia imbutum dilectissimo Nobis filio Francisco Terseglavo penitus se subiicere, ut opus hoc secundum principia verae catholicae historiographiae perficeretur.

Ad dissipandas tenebras inimicorum Dei, quibus Tu, dilecte filii, obscuris doctrinis socialistarum obsolveris, ne veritatem videas neque aeternam beatitudinem consequaris, Tibi nostram Apostolicam benedictionem benigne impertimur, confisi, ut Te derelictis viis impiorum, illuminata divinutus mente et core ab omnibus carnalibus peccatis purgato, supradictum nobis filium Franciscum in perficiendo opere historiae jugoslavicae totis viribus adjuvares, indulgentias quoque

Terseglavu naravno nisam ostao dužan i napisao sam mu jednu ironično-satiričnu raspravicu o odnošaju Slovenaca prema šajkači od god. 1848. pa do 1920., u kojoj sam se najviše obazrio na estetsko-psihološke momente. U Vladivostoku mi je pozajmio Terseglav svoju knjigu Danteovu divinu komediju, koju je par dana pred svojim odlaskom od mene uzeo, akoprem sam ga molio, da mi ju ostavi do kuće. Ja sam naime izgubio sve svoje stvari, pa i knjige, među njima Divinu komediju i Manzonijeve Vjerenike. Drugih talijanskih knjiga nisam mogao ni kupiti ni pozajmiti u Vladivostoku. Da se malo revanširam Terseglavu za ovu poslanicu držao sam mu na rastanku govor »de misericordia dilectissimi filii Francisci Terseglav«, što me je ostavio preko dva mjeseca bez talijanske lektire i što mi je napisao onu papinu bulu.

29. V. »Erzherzog« Voskar se tužio Panduru, da na svijetu nema pravde i jednakosti. U zatvoru naime kod misije nema ni jednog Hrvata!

2. V. Mikler, mali tič — veliki krič, kako sam ga nazvao u Tomsku, pisao mi je iz S. Franciska (on je išao kući s Česima preko Sjev. Amerike). Zavidam mu!

5. VI. Vatra u bolnici. Umro tifozni i leži s nama na odru. Sada me to ne smeta, a prije rata bi me smetalo.

Bušić hoće u Bolševikiju.

7. VI. Eksplodirala bara. Naša susjeda, seljakinja uz tvrđavu, išla na veće sa svijećom, da traži patku u maloj bari. Bacila na patku opeku i nastala eksplozija. To je t. zv. schlagendes Wetter. (Pod vodom se rastvaraju organske, ponajviše biljne tvari i kod toga se stvara t. zv. metan, plin, koji pomješan sa zrakom eksplodira uz vatru, svijeću. Na sličan način nastaju i eksplozije u rudnicima).

8. VI. Zalotao limenu kantu. (Na moru u tropama vlada velika vlaga i zato se mora sve skuplje zalotati: čaj, kakao, koža itd.). Spremljam se pomalo za odlazak.

U jugoslav. pukovniji uzbuna, jer je misija poslala dokument sa štampiljom: srpska misija.

10. VI. Misija napravila novu štampilju sa napisima S. H. S.

13. VI. Ljudi bježe iz odreda, jer nema lađe.

Misija nam je rekla, da si što više stvari pribavimo: kože, platna, a da ne nosimo novac kući. Zato i kupujemo te predmete.

17. VI. Lađa da dolazi i brzo da odlazi 22. o. mj. A ja? Da ili ne?

20. VI. Sastavljam putnu ljekarnu za lađu, koja dolazi. Ja moram ostati do slijedeće lađe!

Tibi promittentes, ut ab aeterno igni salveris vel in casu, si Tibi in Purgatorio versare Deo statuente visum fuerit ob poenis istis quam prius liberaris.

Datum Romae in Cathedra S. Petri anno quinto pontificatus nostri.

Benedictus.

21. VI. Pišem pismo Ireni, koje će joj predati lično Lesić, Zagrepčanin.

24. VI. Dovežen u bolnicu jedan Slovenac, koji je ribe lovio bacajući na njih bombe. Bomba mu je danas odbila jednu nogu i jednu ruku. Jedan naš umobolnik pokušao ubiti Kitajca pokućarca.

25. VI. Lađa odlazi sutra.

Tan-šao-i (ministar Ju-an-ši-kaja) napisao je jednu knjigu o Kitaju, koju čitam u ruskom prijevodu. »Mi ne ćemo vaše civilizacije« — dovikuje on mehaniziranoj europejskoj i amerikanskoj kulturi. »Mi ne ćemo vaše mašine, jer one ubijaju našu dušu. Mi za nikakva bogatstva na svijetu ne ćemo promijeniti svoju civilizaciju. Nije dosta biti bogat kao što su to Amerikanci nego treba biti i sretnim, a nova kultura ne

Détachement des Serbes, Croates et Slovènes.

Compagnie — Bataillon

nom odje. asp. Anton Vrgoč

Vacciné contre | la variole 5. V.
| le typhus 4. VI.

Effets désinfectes

Médecin:

Vladivostok, le 20. VI. 1920

Sl. 36. Potvrda o cjepljenju u Vladivostoku. Ujedno i legitimacija.

donaša sreću! Kitajci nisu doduše bogati, no zato imaju druge vrijednosti: duševnu prostodušnost, bez koje nema sreće i koja ne zaostaje za bogatstvom. Nigdje ne poštuju tako ravnopravnost kao što to čine u Kitaju, gdje je i kapitalista podčinjen tradicijama, a ne zakonima. Tamo je pravi komunizam, jer u obitelj spadaju i odaljeni članovi roda.

Odnošaj inostranaca prema Kitaju jest taj, da li će se njihov kapital i kultura prikloniti Kitaju ili će to biti obratno. Kitajski je radnik umjetnik, jer može kod rada razvijati svoje duševne sile, dok je moderni radnik samo pridodatak stroju sa zadaćom, da proizvodi što više kvantitativno. Eto, zato nećemo europejske civilizacije!«

26. VI. Vraćaju se naši bjegunci.

30. VI. Čitam listove, što je ovamo donijela madžarska misija. Sve skoro obične fraze, ovda-onda se samo istakne sreća ili nesreća.

Jučer je bio Sv. Petar! Nema moga tate i nemam više nikoga, kome bi čestitao.

Novine donose vijest, da je policija napala u Sarajevu na učenice! Težak sukob! Kada ženski stvor nekoga zamrzi — onda mržnji i svađi kraja nema! A i policija je ženskoga roda! To je veliki sukob, dvoboj; sasvim nemoderan! Ženska protiv ženske! A to nije savremeno!

1. VII. Sluhi, da je propala češka lađa.

2. VII. Opet magla, vlažno, kao u jeseni.

3. VII. Tko više muči životinju ili onaj, koji ju kolje ilj onaj, koji ju ubija sjekirom? O tome smo danas raspravljali. Onaj, koji kolje — više ju muči. Tako smo se složili.

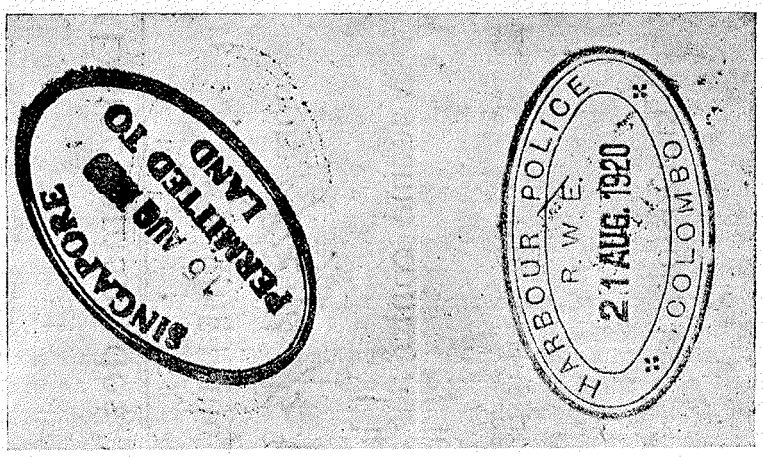

Sl. 37. **Dozvola za polazak u grad. Štampilja udarena na legitimaciju.**

27. VII. Andruškina lađa nasjela, nasukala se na plitko mjesto u zaljevu nedaleko od Vladivostoka.

Kakove su bile prilike u istočnoj Sibiriji poslije našeg odlaska, dakle poslije prelaza u Mandžuriju mjeseca ožujka 1920. neka govori pismo*)

*) »Čita 9. VII. 1920.

Dragi doktore! Sretno prispio u Čitu; šaljem Ti pozdrav. U subotu (3. VII.) u 11 sati otputovao sam iz Vladivostoka; 6. VII. u 7 s. prispio sam u Mandžuriju i jutros u 7 s. u Čitu. Značit, (ruski: t. j. dakle), vrlo dobro do sada.

Put je zabavan kao na pr. u Pograničnoj. Pasporte pregledavaju u vagonu; poslije opet mora se ići u »pasportni punkt«, da se »vizira« ruski, kitajski i japanski. Željez. kartu poslije svakog polaska pregledavaju u pasportnom punktu, kom. stanciji, dežurnom vraču (liječniku) itd. Da, još i carinari su kofere pregledavali.

Veli mi ruski činovnik, ja Vas ne mogu propustiti. Vi imate ići u Hajlar (a to znači natrag do Mandžurije t. j. 176 km. Pisac) ruskom konzulu, da on postavi

prijatelja Andrije Bušića, bivšeg natporučnika hrvatskog domobranstva, koji je ostavio svoju suprugu u Nižnje-Udinskom i došao do Vladivostoka, otkale je pošao natrag, da potraži svoju suprugu. Ataman Semjonov je držao frontu u blizini Čite i vrlo je nerado propuštao osobe

»vizu« na pasport, a poslije toga ću ja Vas propustiti!

Ja nato njemu kažem, da ja nisam civilist nego vojnik i izvadim Udostovjerenije (svjedodžbu), na koju je on svoju vizu postavio i kazao, da mogu putovati dalje. U Mandžuriji (gradu) kupio sam zlatnih, srebrnih, kerenskih novaca. Jedna jena = 7.500 Semjonovih = 200 Kerenskih! 5 rubalja zlata = 5.20 jena.

Ovdje u Čiti sjedim i čekam »si čas«. Bio sam u štabu armije već šest puta i još šest puta ću ići. Došao sam u 8 sati rano, u 9 još prerano; u 10 sati dežurni me general primi i kaže: »čerez tri dnja« (poslije tri dana). Ja na njega, a on veli: »spravki nužni« (treba provjerit). Ja velim: idem lično načelniku štaba. »Pažalujsta« (izvolite) odgovara on. Načelnika štaba »njet« (nema) u 11 sati; u 12 sati »jest« i kaže mi »zavtra« (sutra). Ja ga zamolim neka samo rezoluciju napiše a drugo će sve dežurni general za pet minuta zgotoviti (tako je naime dežurni general kazao).

Načalnik štaba napiše: »Vydatj (izdati) udostovjerenije za propusk (prolaz) fronta. Ja dežurnom generalu, a njegov dežurni oficir veli: »čerez 20 minut«. Stalo i dva sata a ja udžum-budžum, on kaže, da je već gotovo i neka idem u drugu kancelariju polučitj (dobiti). Ja tamo, a oni kažu: kod dežurnog je generala propusk. Ja opet k generalu i zbilja među bumagama nađu moje udostovjerenije. Dežurni mi veli: zavtra »v pjat časov poslje objeda«. Molim lični doklad. Harašo, doložu (javiti ću), pažalujsta! Sad da si vidio čuda i komedije. Ja unidem a dežurni general stane pred mene i zaviče: »Ja Vam govorju, čto zavtra polučite Vaš propusk!« Ja hoću da mu kažem a on veli »boljše ničevo« (ništa više)!« Ja ipak otvorim usta i kažem: Dozvolite javiti Vam, da sam bio kod načalnika štaba. Ne da mi ni riječi izgovoriti. »Znam — kaže — on Vam je dozvolio i Vi ćete dobiti.« Ja opet njemu, da su mi naredili, da moram još i Japancima otići a on kaže: »dospjeti ćete!« Na koncu mu rekoh: »Dajte mi moje udostovjerenije ličnosti, jer me inače zatvore na ulici a on sav ljutit kopa po bumagama (spisima) i dade mi udostovjerenije ličnosti a propusk nije dao. Zahvalim se i zapitam: »Kada zapovjedate da dođem?« »Sutra u 10 sati«. Na to sam otišao.

Vraži Švabo, prokleti Švabo, zove se Hafner. Sav je crven; i kosa i brada crvena; nastojaščij germanjec (Pravi Nijemac). Odmah sam još jutros vidio, da s njim ne će tako lako ići. Drugi su svi bili ljubezni i staraju se. Samo prokleti Švabo kad je čuo »Serb« odmah je kazao »čerez tri dnja«.

Uselio sam se u oficirski vagon prespavati. Sad je 4 sata poslije podne i pišem Ti iz restaurana. Da! Još sam jednom bio kod adutanta načalnika štaba; on mi je obećao »si čas« a ja se pokupim i odem. Još ću danas jedamputa otići tamo, možda ipak izdadu.

Poslije ruskog propuska moram ići Japancima. Nadam se, kod njih će to brže ići; to mi i sami Rusi kažu. Onda idem vlakom do fronta 100 kilometara; tamo ili pješke ili kolima kroz front 10 kilometara; a od Mogzona opet vlakom dalje sve do Tomska.

Nadam se, da tovarišči ne će ovake ludorije praviti ili će me odmah ubiti ili zatvoriti a govorit »si čas« valjda ne će.

Sutra u 5 sati poslije p. odlazim što bilo da bilo; ne čekam ni njihovih propuska ni ništa. Za brijanje sam platio 2000 rubalja, za čaj sa pirožnim 8150 rubalja. Sada ću ručat, sigurno 25.000 rubalja semjonovskih. Nosilščiku se daje 20.000

dalje u Sibiriju prema zapadu. S kolikim je to poteškoćama skopčano pokazuje nam Bušić. Boljševici su se držali prve njegove kombinacije, a ne »si čas«, zatvorili i odsudili ga na smrt, od koje se upravo čudom spasio.

List mi je pisao u Vladivostok, u tvrđavu br. 6.

28. VII. Neka neobična i rijetka riba napala je na jednog Čeha, koji se je kupao i ispila mu krv, a nije ga pojela.

29. VII. Počeo sam pakovati ljekarnu.

30. VII. Sve otpremio na lađu.

1. VIII. Sutra se ukrcavamo, a prekosutra valjda dalje na put od 20.000 kilometara. Veselim se, što putujem, no moja je pjesma, moje veselje puno mol-akorda!

---

rabalja, što iznese kofer iz vagona do izvoščika. Ja sam mu dao jenu pa se je triput poklonio.

Sanitarni međunarodni stoji na stanici Pješčanki. U štabu armije kažu, da ga ne će propustiti, jer je sav vlak pun Jevreja. Od međunarodnih je samo desetorica a sve drugo Jevreji. Germansku su misiju propustili.

Pozdravi sve poznate i očekujte me, za 15 dana ću već i nazad doći.

Mnogo pozdrava! Bušić.

Od Vladivostoka do Adena.

2. VIII. Tuj-fu znači kitajski: mir i sreća! Hoću li i ja osjetiti još jednom u životu blagi upliv kitajske riječi: tuj-fu! Već je vrijeme i zato! Kada će doći hrvatski tuj-fu?

Naša lađa »Himalaja« duga je 155 metara, a široka 17, ima 10.000 konjskih sila, automatski korman, tri vrsti cilindara, 18 ložača, na dan troši oko 108 tona ugljena i 12—15 tona vode. Najveća joj je brzina 17 morskih milja (1 milja = 1853 metra), dakle oko 30 kilometara na sat. Za rasvjetu služe tri dinamostroja. Ima »refrigator«, aparat za pravljenje leda kao i destilacioni aparat. »Himalaja« je napravljena g. 1893. u Greenocku (Holandija), a vlasnik joj je: Peninsular and Oriental Navigation Company.

»Slovo« caristički list pozdravlja Srbe prigodom odlaska i ističe, da oni sa sobom ništa ne nose.

Blagosivlju lađu ruski svećenici. U govoru neprestano se ističe srpski i ruski narod.

Lađa se odmiče, polako odmiče. Još se vidi kopno. Hoće li se naša lađa navratiti u Japan? Hoćemo li zaći u zemlju, gdje su svi ljudi jednako visoki, gdje govore jednim te istim glasom svi muškarci i sve žene? Nije li takav jezik jedna glazbena monotonija? Ne mogu vjerovati, da su Japanci muzikalni, kada im u govoru nema razlike između tenora, baritona i basova! Japan zemlja bez basova, a Rusija zemlja basova! Jednaki glas, jednaki stas, svi su jednaki, da ih ne možeš jednog od drugog razlikovati. Sve je jednako — zato je valjda i japanska narav jednostavna, obična i prosta.

4. VIII. Kiša, mala bura! U jutro mi se počelo stuživat na bacanje, no rakija je odmah sve popravila.

Sinoć sam kasno u noći bacio zadnje oružje, bacio zadnju bombu u more japansko. Sada sam ipak doživio, da nemoram uvijek oružje kod sebe nositi. Nije mi uspjelo, da se sastanem sa mojim napadačem iz V. Udinska, makar da sam ga četiri mjeseca tražio, da ga raznesem bombom. I nemilosrdno bi ga raznijeo, samo da sam ga bio sastao. Izbjegao je željeznoj kruški, koja mu je bila namijenjena. Sada sam bez oružja! Zadnja mi je bomba otišla u morske dubine, ne izvršivši svoju misiju! Zar sam zbilja bez oružja? Teško je to vjerovati!

Plava, tamno-plava voda, kuda ti oči dopiru. Voda ravna, mali vjetrić, mali talasi, mali i nejednaki talasi, koji se na toj plavoj površini dižu, putuju i prelijevaju. U udubinama između valova zeleni se voda, a što se više izdiže biva zeleno-plavom. Sad se dižu velika plava brda, dolaze do lađe uzdignu se više i bivaju sasvim svjetlo plavim, sa vrhova im se razvija pjena i razilazi se. Nastaju bjelkasto-zeleni virovi u plavom kristalu. Na pjeni se vide duge. Plavo japansko more neprestano mijenja boje kao kameleon. Svi mi gledamo u tu japansku ljepoticu, gledamo i uživamo u njoj. Japanke imaju crne oči, a neka se ova japanska ljepotica samo ne namrgodi! Neka se ne razljuti i neka nam ne pokaže svoju bjesnoću.

6 sati na večer. Stojimo. Jedni vele, da se je pokvario jedan kotao i da ga popravljaju, a drugi da je tajfun aviziran. Stajali smo do 8 sati.

5. VIII. 6 s. u jutro. Koreja! Prolazimo sasvim blizu Koreje, »zemlje jutarnjeg mira«. Ne vidimo tamo nikakvog znaka života, dalekozorom na 20 km se ne vide sela, ceste, ništa . . . kao da je Koreja izumrla. Baš nigdje nikakvog znaka života, ni znaka o životu! Jedino živo biće, to je naša mašina, koja lupanjem navješćuje život. Nema u moru ni riba, ni lađa, ni jedrenjača. Sve kao da je izumrlo u području i blizini zemlje »jutarnjeg mira«.

8 s. u jutro. Vidi se jedrenjača, a za njom veliki brod. To su prvi znakovi života na moru, otkako smo krenili na put.

10 s. Koreja se još vidi. Jedan mi suputnik, Englez, veli, da su one nasade na vrhovima brda, nasade riže, katolika, koji su se od progona sakrili u gorje.

5 s. poslije podne. U kabini me poslužuje Malajac, koji zna nešto talijanski. Pita me, jesam li katolik. Kada sam mu to potvrdio, zakrijesile su mu se crne oči kao u tigra. Otkopčava svoju košulju i pokazuje mi medaljicu Majke Božje i krunicu. Kada sam spomenio Goa-prašak, zapitao me je, otkale ja znam za tu portugalsku provinciju. Goa-prašak je araroba, što su ga po toj provinciji nazvali, gdje su ga uzimali kao tajni lijek protiv kožnih bolesti. Bolestan je na plućima. Dajem mu lijekove.

10 s. Prošli smo Čusimu pred zalaz sunca. »Himalaja« je stala, kod tih historijskih otoka, da ih pogledamo. Tu je ruski carizam dobio najteži udarac, kada su mu Japanci razbili cijelu mornaricu, koja je iz Petrograda krenila u Vladivostok. Admiral Njebogatov poneo se kao čovjek, predao se i nije dao potući i ubiti hiljade ljudi sa lađama, koje nisu bile moderno opremljene.

Izašli iza japanskih otoka, koji su nas doslije štitili od vjetrova kitajskoga mora.

U 12 sati u noći došao sam u kabinu. Moji se svi kod kuće sigurno mole za moj sretan povratak. Svaku minutu, svaki sat sam bliže kući. Još dobar mjesec dana, pak ćemo se vidjeti!

6. VIII. Petak. U nedjelju bi morali stići u Hong-kong. U Nagasaki (Japan) se nismo svratili radi kolere. Valovi su jako veliki. Većini je putnika zlo i boluju na morskoj bolesti. Ja kao lupo di mare (morski vuk) makar da sam samo lupo di terra (kopneni vuk) i nije mi ništa.

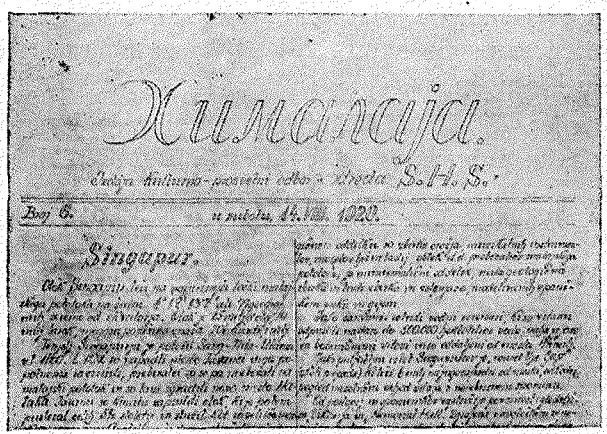
Himalaja.

Broj 6. u nedjelju, 14. VIII. 1920.

Singapur.

Sl. 38. List »Himalaja«.

Na kilometar dalje od lađe vidi se gejzir, diže se voda 3—4 metra. To je kit, koji hvata hranu u blizini lađe.

Naš odred izdaje list »Himalaja«, koji izlazi svaki treći-četvrti dan. Izašlo je svega oko deset brojeva.

»Romar« je poučno-zabavni prilog »Himalaje«.

Orkestar lađe vrlo je dobar i daje dnevno koncerte. Jučer je u 9 sati na veče bio raspored ovaj: 1) Lowe: Overseas (koračnica); 2) Wakefield: Woodland-Chimes; 3) Blom: Šapat cvijeća (valcer); 4) Keller B.: Uvertira k veseloj igri; 5) Drdla: a) Souvenir, b) Serenade; 6) Mary Beautifut: Ohio-valcer; 7) Triglav (koračnica).

Sat pred koncertom jest uvijek predstava u kinu.

Knjižnica je otvorena cijeli dan. Na veče se pleše nekoliko puta na tjedan. Zapovjedništvo broda izdaje službene vijesti o najnovijim događajima, koje dobiva preko radija.

7. VIII. Ventilator prestao funkcionirati. Prozore od naše kabine treba zatvoriti, a ona se nalazi nad ložionicom. Stanujem sa Zagrepčaninom Segenom (sada bankovni činovnik). Toplo sa sviju strana. Približujemo se otoku Formozi, području kamfora, starog, kitajskog obože-

vanog i svetog drveta! Ni umjetni kamfor njemački nije mogao da istisne ovaj naravni sa Formoze.

Posebna su vrsta zabave na brodu: bacanje velikih kolobara načinjenih iz užeta na kolce ili na koncentrično urisane kružnice na palubi.

Hrana vojnika u jutro: kava, kruh, pržena šunka; u podne: gulaš sa krompirom; na veče: kava.

Sl. 39. **Jestvenik za časnike.**

Morao sam preuzeti i ljekarnu za posadu lađe. Time sam postao poluslužbena osoba i mogu svuda zaviriti. Sprijateljio sam se sa zapovjednikom kuhinje, Ircem, on me vodi svuda. Zvao sam ga Mister of Ireland. On me vodi u sve prostorije. Tako me doveo do prostora, iz kojega se čulo stenjanje. »Ovdje tuku Englezi crnokožce« — rekao mi je — »među koje spadamo i mi Irci«.

Naši vojnici nisu zadovoljni sa jelom. Mister pristaje uz dozvolu zapovjednika lađe, da si naši sami kuhaju. Naša su četiri kuhara mogla izdržati samo dva dana. Upravo je nemoguće raditi u ovoj sparini i vrućini. Svaki dan se mora peći svježi kruh, jer je sutradan tako kiseo, da ga se ne može uživati. A i prvi dan na veče već je kiselkast.

Časnička je hrana vrlo raznolika i dosta dobra. Mene samo smeta okus smrznitog mesa. Pijemo vodu sa ledom.

8. VIII. Nedjelja. Sreli smo oko 20 barki urođenika, koji love ribu. Kitajsko je more vrlo tiho. Vjetra ne osjećam baš ništa. Oglašena je sv. misa u $^1/_2$8 s., koju ima da služi pastor. Ne ću ići.

Oko $^1/_2$12 s. u blizini naše bolnice i ljekarne kod ulaza u lađu skupilo se mnogo svijeta. Drugi se popeli na krov, treći stoje na stolicama.

Umro je sin jednoga Čeha! Sada će ga sahraniti. Postrana vrata na ulazu u lađu otvorena su, na prag je položena kvadratna daska, određena valjda za lijes. Deset českih časnika tvore špalir. Stari Englez, mornar, odjeven u bijelo, sav mrk, prsa punih odlikovanja nosi nešto zamotano u česku zastavu i postavlja na dasku. Za njim stupa svećenik. Od govora ljudi, šuma mora, buke mašinerije ne čuje se glas svećenika. Izgleda kao da lađa vozi polaganije. Mati, poluluda žena, ne zna, kuda da ide i gdje da stane. Stari Englez, mornar, diže dasku i naginje ju. Drug mu drži česku zastavu. Zdvojni krik, mati je zajauknila, a djeteta već nema na lađi. Zbor časnika pjeva tužnu poputnicu. Sve ženske plaču, a i stari si mornar briše oči i on je ganit, on, koji je toliko puta gledao smrti u oči. Žao mu je valjda, što je tako mali stvor brzo otišao sa arene života i postao hranom riba!

Možda će ovo dijete bolje proći u zagrljaju tihog starca, kitajskog mora, nego da je proživilo buru, more bure na tvrdom tlu, Možda je bolje prije svršiti, jer onda čovjek manje pati!

Od Vladivostoka do Hong-konga ima 2990 milja.

Hong-kong 9. VIII. 1920.

Kitajske se gore odlikuju okomitim i velikim stijenama, na kojima se koče posebna drveta. Hong-kong je mali otok, dug oko 18 km, a širok 3—8 km. Englezi su ga zaposjeli g. 1841. i nazvali Victoria-City, u počast engleske carice Viktorije. Otok opkoljuju visoke gore. U engleskom »putniku« za taj grad stoji: »The harbour of Hong-kong is on of the finest and beautiful in the world, the city is magnificently situed«. Spada među najljepše gradove na svijetu, a ima predivan položaj. Stanovnika je oko pol milijuna.

Ovdje se sudara stara i nova civilizacija. Malo sastajem bijelih europejskih tipova. U trgovinama su sami Kitajci, a u privatnim poduzećima mješanci, haf-kansi, križanci između bijelih i žutih.

Na obali nas čeka mnoštvo urođenika, koji se deru, viču i prave zaglušnu buku. Valjda nas pozdravljaju, a po svoj prilici bi htjeli od nas novaca. Vrti mi se u glavi, kada sam pošao cestom u grad, a zajedno sa g. Segenom. Kao da se stijene ulica miču, savijaju. Dolazimo do jednog trga. Sav mi je grad nekako čudnovat. Kao da je vojska na trgu, od kojega vode dalje nekoliko ulica. Namješteni su topovi i upereni na razne strane. Veći je dio ovoga trga ograđen bodljikavim žicama. U tom se ograđenom prostoru uz topove nalaze kupovi granata i šrapnela. Strojne puške su isto spremne za boj. Nekoliko vojnika smeđe boje stoje na straži uz bodljikave žice.

Policisti su lijepo izrasli ljudi sa fesom i uređenom crnom bradom. Od glavne se ulice: Wellington-street penjemo u gornji grad uspinjačom i sjedamo u prikolica. Kondukter nas upozoruje, da ovdje nije mjesta za

bijelce nego da moramo prijeći u prva kola. Izgled je ovdje upravo veličanstven: vidi se cijeli zaljev sa otokom, na kojem je Hong-kong. Nasadi su svuda prekrasni: palme se izmjenjuju sa crnogoricom, bjelogoricom i paprati, koje su ovdje velika stabla.

Grad sastoji iz modernih kuća, od kojih me mnoge sjećaju na Veneciju. Ulice ključaju od života, trguje se mnogo na ulici· Jedan dio Kitajaca hoda gologlav i bosonog, drugi ima široki šešir napravljen od trstike, a treći uzani šešir. Bijelci nose tropske šljemove. Možda se ne ću prevariti, ako reknem, da je Hong-kong pun zlata i da je od pet dućana

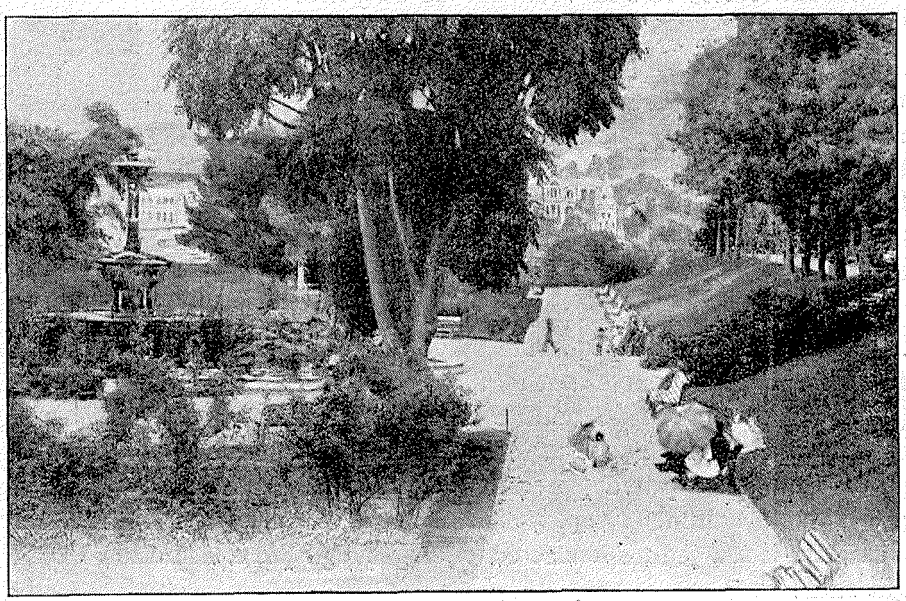

Sl. 40. Šetalište u Hong-kongu.

jedan zlatarsko-draguljarski, drugi mjenjačnica, treći prodaja svile, četvrti prodaja voća, a u petom prodaju razne tropske napitke, kojima se gasi nesnosna žeđa. Trguju, mašu rukama, mnogo govore, a malo rade. Mnogo ima otrcanih prosjaka kao prije rata u Italiji. Kuli se provlače svim ulicama, kao i rikše. Većina je Kitajaca bez perčina. Kitajke imaju normalno razvijene noge, osobito prste.

Spuštajući se dole sreo sam mnogo iscrpljenih ljudi, koje sam odmah upoznao kao pušače opija. Tako su žuto-zeleni kao mrtvaci kod nas. Jedan je Kitajac nosio teško breme sa pijeskom, stenjao je i tako nas divlje motrio, kao da nas je htio svojim pogledom ubiti. Da se može očima ubijati kao sa strojnom puškom, mnogo bi ljudi brzo otputovalo s ovoga svijeta!

U hong-kongskom se zaljevu crne male lađe kao crne ptice. To su t. zv. sam-ponlje, u kojima živi cijela obitelj i osim te lađice ne posjeduje ta obitelj ništa drugo. Samponlje imaju velika vesla kojima žene (a ne muškarci) u hlačama veslaju i kormane. Barke sa jadrima miješaju se sa samponljama. Čini mi se kao da u ovom zaljevu plovi hiljade bijelih i crnih galebova.

Hong-kong ima svoj posebni novac. Ovdje ptica nisam vidio.

11. VIII. Jučer cijeli dan prohladno. Iz luke smo izlazili sat i pol, tako je velika. Duha hladni vjetar. Na palubi je ugodno stajati.

Jatomice lete ribe iz vode kao da su ptice.

12. VIII. Japan je personifikacija cvijeta trešnje, on je zemlja kavalira: buši-dó (buši = vitez, a dó = cesta). Japanci vjeruju, da ih čuva duh bušido-a i da ih radi toga ne može nitko pobijediti. Zato im je bušido neki polubog. Japanci se drže nepisanih zakona, a drugdje se ne drže ni pisanih. Zašto čovjeka najviše boli, ako tko prekrši nepisane zakone? To su ona najosjetljivija pravila, koja doslije nije nitko mogao uvrstiti u pisani zakon, svejedno kao što nitko ne može na hrvatski točno prevesti veliki broj optativa iz arapskog jezika (njih oko 40)!

13. VIII. Prošli smo već pokraj Filipina. Vruće je. Teško je izdržati tu vrućinu. Na 10^0 stupnju smo sjeverne širine. Sva je sreća, da vjetar piri, inače ne bi mogao izdržati tu vrućinu. Na palubi je sasvim ugodno. Sjednem li samo na 2—3 minute u sobu, odmah se znojim usprkos toga, što se propeler vrti kao lud. Otvorim li prozor, štrca voda u sobu, a zatvorim li ga — prava pravcata banja. Ja do sada nisam vani spavao, a ni ne kanim. U toploj ću si sobi barem liječiti reumatizam. To će mi biti jedna jedina korist od cijelog ovoga puta. A možda i od cijeloga rata!

Kako se osjećam subjektivno do sada? Dobro! Nije me bolilo ni tijelo ni glava. Spavam izvrsno u ovoj vrućini i usprkos njihanja lađe i šuma mašinerije. A neprestano čujem, odnosno osjećam taj jednaki monotoni šum stroja za loženje, no ni to me ne smeta! Samo kući — pa makar propao na putu.

Jučer u 5 s. poslije podne bila proba za ukrcavanje. Preko pol sata je trebalo, dok su se svi poredali, no ni tada nisu svi došli. Kod našeg čamca nije ih bilo pet!

G. zatvoren, jer se je nepristojno ponašao prema jednom Englezu. Prva vrana!

Vrlo se rado kupam u našem bazenu, gdje je voda čista i hladna. Plivam kao u Savi.

14. VIII. Subota. Sada se negdje nalazimo između Siama i Bornea. Sutra bi morali stići u Singapore, grad lavova. Oko 9 sati sastali smo se

s jednom lađom, koja nam je neprestano brzojavljala. To je jedini živi stvor, koji smo vidili zadnjih pet dana.

Nije mi ni vrućina, a skoro ćemo biti pod drugim stupnjem sjeverne širine! Daleko smo dakle samo dva stupnja od ekvatora, gdje sunčane zrake padaju na zemlju okomito! Meni je sasvim ugodno. Čim lađa stane, hoćemo li se topiti ili sasvim otopiti od vrućine? Otopiti ili topiti — samo ne utopiti se!

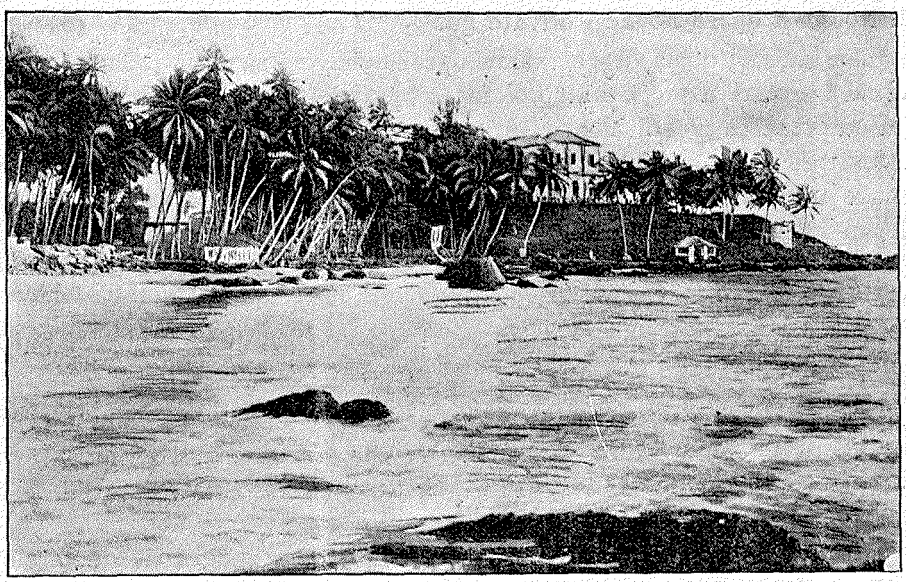

Sl. 41. Obala sa palmama (Singapore).

Jedan je Lalo uz nas kod jela sa svojom ženom Ruskinjom. Čim donese konobar vodu sa ledom, jedno od njih ugrabi vrč i izvadi sav led. Politesse balcanique!

Od Hong-konga do Singapura ima 1437 morskih milja.

Singapore 15. VIII. 1920. Stojimo pred lukom. Otočići, otoci svi zarasli palmama, kraj njih prolazimo i zalazimo u zaljev singapurski. Na obali drvene kuće kao da sjede na balvanima. Izgledaju mi kao kolibe iz Livingstonovih ili Stanleyevih sela centralne Afrike.

Mi na lađi svi ushićeni. Žviždi. Prolazimo kraj malih otočića . . . palma do palme . . . Izdaleka se vide samo krošnje, a poslije cijela stabla . . . . šume palma. Još malo i dolazi grad lavova — Singapore.

U jutro je rano bilo razglašeno, da ne ćemo smjeti u grad, jer da je dijete jednoga Čeha dobilo ospice. Dr. Fajdiga je međutim ustanovio, da je to osip, nastao uslijed tropske vrućine.

Uz obalu stoje Malajci i drugi urođenici i viču nam engleski i ruski: brosaj djengi (bacaj novac). I mi bacamo bakreni novac raznih indijskih valuta. Polugoli, goli Malajci, Tamili skaču u vodu kao ribe, zarone, nogama izbacuju vodu, pojave se na površini, najprvo ispruže iz vode ruku sa bačenim novcem, zatim im se pomoli glava. Smiju se, nešto govore i opet viču: brosaj djengi! Kako su vješte te poluopice, te polugorile u plivanju. Mister of Ireland mi pripovijeda, da Malajci izvrsno vide i da mogu gledati i u vodi i pod vodom dobro vidjeti. Čim zarone, otvore oči i odmah opaze novac i uhvate ga.

Na lađu su došla dva stražara i traže dozvole za izlaz iz lađe u grad. Svi su stražari u engleskim kolonijama urođenici. Razgovarajući s jednim od stražara, rekoh mu, da sam i ja u civilu stražar. No, no (ne, ne) protestirao je on, dodavši, da bijeli čovjek ne može uopće biti stražar. Dolaze urođenici u crvenkastim pregačama protkanim bijelim i plavkastim kockama. Gologlavi su, lijepo počešljani i imaju perčin, crn kao ugalj, u koji su zatakli žuti češalj. Pokazuju posjetnice i dozvolu od engl. policije, da smiju prati rubeninu.

U svim se engleskim kolonijama indijskog arhipelaga govori pidžningliš t. j. engleski izmješano sa kitajskim riječima.

Zabilježio sam si nekoliko malajskih riječi: seju = hladno (cold engl.); pisau = nož; garam = sol; lima = pet; asam = šest; minum = piti; singa = lav; pura = grad; kuda = konj; su-su = mlijeko.

Hindu i Malajci hodaju bosi ali ponosito, a zaogrniti su bijelom plahtom. Među njima se ističu gigerli, koji su si prilijepili neku žutu tvar na nos, a na pol čela žuti melem, što li.

U gradu se nalazi mnogo kitajskih radnja i gostiona. Ovdje ima mnogo manje draguljarskih radnja nego li u Hong-kongu. Mnogo urođenika nosi cokule sa debelim drvenim potplatom, kojim udaraju o cestu, stuče i daju gradu posebni šum, posebni ton.

U gostionicama i iskuhaonicama na ulici nalazi se mnogo riba u košarama, raka, nekakvih meni nepoznatih školjki. Pripravljaju na ulici ta jela i za stolom gosti ih uživaju. Raznovrsni i ugodni mirisi raznih jela draže me i ja bi jeo, kada bi znao iskati t. j. zatražiti jelo, a i jesti ga. Prolazim ulicu za ulicom i motrim život i kretanje ljudi. U jednom boljem lokalu sjede urođenici u fraku. Približuje se jedan u fraku i cilindru, sjeda za stol. Konobar mu donaša najprvo umivaonik, u kojem si ruke sapunom pere. Sjeda za stol i prstima brzo meće rižu i meni nepoznato jelo u usta. Poslije jela opet si ruke pere kao i prije jela. Mora da je vrlo bogat taj gost, jer se konobar neprestano vrti oko njega, a kada miruje izgleda mi kao da je pred njim u vojničkom pozor stavu.

BOTANIČKI VRT U SINGAPORE-U.

Za vrijeme moga boravka u Švicarskoj, imao sam priliku, da češće zalazim u kuću učenjaka svjetskoga glasa Dra. A. Tschircha, velikog kemičara i utemeljitelja moderne farmakognozije. U najboljem raspoloženju počeo je taj učenjak da pripovijeda o svojim doživljajima u tropama, zatim o samim tropama. Njegovo pripovijedanje o tropama, njegova djela o tropskim ljekovitim bilinama bila su me vrlo zanijela. U duši sam svojoj odlučio, da jednom pođem u trope. Kako baš ne raspolažem bogzna kako velikim sredstvima, cijeli je taj moj plan bio samo »pium desiderium« (pusta želja). »Ako Vam je moguće« — toliko mi je puta govorio taj učenjak — »nemojte propustiti, a da ne otiđete u trope, da vidite najljepši dio svijeta, trope uopće, a Ceylon napose! Ta to stoji samo 10.000 kruna!«

Vidjeti trope, vidjeti najljepši dio svijeta! Eto ovo me je potaklo, da pokušam kući preko tropa. Željezna ruka Marsova bacila me u centralnu Aziju, iz koje nije bilo izlaza. Odlučio sam se na najopasniji, najdulji put iz Tomska na Vladivostok, a onda . . . . što Bog dade!

U tropama postoje 3 botanička vrta: 1. u Buitenzorgu na Javi, 2. u Singapore-u, a 3. u Peradenya na Ceylonu. Kako su me se dojmili tropski krajevi i tropske nasade? Kojiputa je čovjek u takvom stanju, da ne može pisati, jer mu je oko tako poraženo, da ne zna kuda da gleda — kuda da pogleda i što da napiše. Svejedno kao kada dođe u kazalište na najljepšu operu. Onda je zanesen, ushićen, ne zna se snaći, ne može da reproducira! — A ipak je vrlo, vrlo mnogo uživao! Tako i ja!

Botanički vrt je udaljen od pristaništa, dobra 4 km. Kočija donle stoji 2 dolara! Kočijaš pokazuje desno i lijevo na kuće uz cestu: villa of ingliš džentelmen. Govori nešto malajski, kitajski — smiješano s engleskim. Odmah uz luku evropski grad: automobili, kuće, vile, električni tramvaj . . . . Sve lijepo uređeno. Da nema palma i tropskog bilja — ćutio bih se kao u Evropi. Iza jednog kilometra udaljenosti od luke, počinje pravi urođenički život. Od ceste udaljene kuće ili bolje da kažem najprljavije kolibe isprepletene su nekim pleterom, pokrite bambusovim, a i drugim lišćem. Zamazane žene, prljava voda, žuta kao žutica zemlja. Svuda raznoliko visoko bilje, sad palme, sad obično drveće. Drveće uz potok, uz cestu, sve kao uzdignito iz zemlje, na pol metra, sada opet na 1 metar ističe se korijenje nad zemljom . . . . to je t. zv. mangrove-vegetacija.

Kočijaš se zaustavlja pred raznim dućanima, u kojima se prodaje voće. Običaj je to na istoku, valjda dobiva postotke. Kupujem to voće raznog egzotičnog oblika: mangustane, durijane, banane, mange, papaje . . . . i kako se sve to voće već ne zove!

U lijepo uređenim vrtovima, livadama Europejaca, rade urođenici: gule, buše drvo. Curi bijeli sok. Valjda vade, dobivaju gutaperču, kaučuk, što li! Otišao bih k njima, da je dozvoljen ulaz.

Botanical Garden! Botanički vrt! Kuda da krenem? Na ulazu stoje 3 velike palme, visoke jedno 6—7 metara. A odmah dalje diže se jedno drvo visoko valjda 10 metara. Kako je valovito tlo, vidim vrhove raznog drveća, palma, a na jednom dijelu je vrta uređena i tropska šuma. Vrt ima 180 jutara površine, na kojem su smještene sve najtipičnije biline cijelog toplog svijeta. U tropskoj šumi imamo opet pravu, divlju, nepatvorenu, najbujniju, najšareniju vegetaciju na svijetu. Ne mogu se odlučiti, kuda da najprvo pođem, ili u »prašumu tropsku« ili da pregledam vegetaciju Moluka, Samo-a, Seychelli-a, Filipina, Japana, Malajskog poluotoka . . . . Indije . . . . Australije . . . . .

Botanički vrt nije tocno sistematski uređen t. j. biljne familije nisu jedne pored drugih po Engler-ovom sistemu nego prikazuje flore iz raznih krajeva (a ne familije) sa svim njihovim najkarakterističnijim zastupnicima. Vrt se nalazi na malenim brežuljcima i uzvisinama. U dolinicama se skupila voda, močvara. U močvari t. j. na obali i u vodi nalaze se močvarne biline sa sabljolikim oštrim lišćem. Može se reći, da je lišća bezbrojna množina. Kako vise te sablje u svim mogućim smjerovima, skoro je nemoguće proći iz vode na kopno kroz prvu tu zaprijeku, kroz more oštrih sabalja!

Uz obalu se naslanjaju grmovi, veća drveća, razne palme, razni pandani, kokosi zatim ogromna drveća bjelogorice. Ako je jako podvodno na Hibiscus, Pandanus dolazi mangrove-formacija. Sad veće sad manje grmlje sa isprepletenim korijenjem po prilici 1 m. iznad površine, izgleda kao u snu neka slika. Najnepravilnije isprepleteno korijenje, razne debljine i oblika, savija se prema zemlji, a i na stranu u svim mogućim smjerovima. Kod svakog je drveta druga forma korijenja. Razne palme, svaka sa svojim specifičnim lišćem, razne lijane, epifiti, jedni jasno zelene, drugi tamno zelene, sivo zelene . . . . boje, zatim u svim mogućim bojama mnogo bjelogorica sa lijanama, kao nepravilnim užetima, to sve omotano — eto slabe slike obale! Takovih primjeraka različitih obala ima nekoliko.

Na vrhuncima tih brežuljaka obično su zasađena velika, ogromna drveta 10, 15, 20, 50 metara! Šteta što na svakom nema imena nego brojevi 1050 . . . 2036 . . ., a sve ih ne poznam.

Stojim pod drvetom kojih dvadeset pet do 30 m visokim. Ravno je kao jela, a gore mu se samo na vrhu nalazi granje, dok mu je stablo sasvim bez grana. Ponosni vitki orijaš svojom zelenom glavom gleda oholo na okolicu svoju. Ispod njega ili bolje da kažem pored njega stoje grmovi, palme, iz zemlje izlazi lišće 3—4 m visoko, a $^1/_2$ m široko, lišće pe-

rasto rascjepano sad veće sad manje (Nippa fruticans). Malo dalje 2—3 palme 5—6 m visoke sa prekrasnim krošnjama, a sa mnoštvom epifita na stablu, izgledaju kao da se sivo-zelena kora stabla uvila u zeleno lišće epifita, čija boja prelazi u sve moguće nijanse na crveno. Uz stazu: male palme sa lišćem, sad kao lepeze, a sad kao paunova pera. Pokraj njih druge palme sa skoro okruglim no raščlanjenim lišćem.

Palme, kaktusi, drveće Kube, Oreodoxa sa svojim kolutastim stablom, koje prema krošnji biva sve uže. Veliki kaktusi najrazličitijih veličina, oblika sa trnovima raznovrsnim — i sa cvijećem najrazličitijih boja i oblika! Na drugom obronku viju se razne Areke, male, velike te nježne mladice — palme. Na posebnim poljima su brazilske palme Mauritia, sa više svojih zastupnika.

Uz te visoke, možda najelegantnije, najvitkije palme valjda kao za opreku stoji ili bolje da kažem kuburi zdepasta Stivinsonia, nevelika palma debeljkastog stabla i što je rijetko kod palma sa korijenjem u zraku. List je velik jedan metar, a samo je malo rascijepan na rubovima.

Uz ove raznolike palme stoji visoka Garcinia (10—20 m), sa svojim lijanama i epifitima. Imamo i ogromnu smokvu, debelo drvo kao naš hrast ili jela . . . i na njemu opet druge lijane . . . drugo društvo, drugi izgled. Negdje u sredini vrta — ne varam li se — stoji jedan dio, možda najneobičniji. Izgleda iz daljega kao da je mnoštvo zabitih debelih, neotesanih stupova, na kojima su naslonjene grane jedne smokve. Vrlo tipičan tropski pojav: iz grana se spušta stablo, kao korijen do zemlje, u kojoj se razgranjuje.

Jedno ili dvoje ovakovih drveta posebna je »šuma«. Izgleda kao kada djeca podupru drveće sa motkama, a samo drvo vrlo je lijepo uređeno. Zamislite si jedan kompleks od dvije do tri ovakove smokve, a u njihovoj blizini vitku Mauritiu i druga lijepa tropska stabla. U blizini ovakve puste šume da stoji mnogo listova 3—4 m velikih Musa-vrsti. Nešto dalje veliki cimet, pa ogromni Eucalyptus.

Uz Braziliju naslanja se Kuba, Seuchellesi, Nikobari, Mauritius, Molucci, Australija: vidi čovjek pred sobom cijeli tropski svijet, sve flore toplih krajeva!

Gle tamo 7—8 m visoki Caryophyllus! — Naši klinčići potječu od njega. Zeleno lišće, bujna krošnja, iz koje se ističe crvenkasto-bijeli cvijet sa žutim prašnicima. U nejednoliko zelenoj krošnji nalazimo bezbroj crveno-bijelih piknja sa žutim točkicama.

Arenga sacharifera (palma, iz koje vade šećer) sa lišćem na vrhu sabranim izgleda kao čuperak 5—6 m. dugačkih nojevih pera, čije su peteljke svezane, a plojke su im gusto stisnite. Elaeis guinensis i druge joj vrste imaju uz Cocos najljepše krošnje.

Drvo broj 2030 ima široko 40—50 m razgranjeno korijenje na površini zemlje. Pod tim drvetom izgledam kao patuljak. Samo postrano korijenje debelo je kao moje tijelo! Ovdje se u blizini vuče po zemlji lijana, zavijena, isprepletena, debela do pol metra. Dalje od baze se razgranjuje, još bolje zavija, isprepleće, puže po zemlji — uzdiže se. To je jedan primjer vrlo debele lijane — povijuše.

I paprati ne izostaju — trope su zemlja palma i paprati, gdje one dolaze dapače velike kao drvo. Predstavimo si opet najrazličitije oblike lišća, sa vrlo mnogo divnih boja u neizmjernom obilju nijansa.

Ne smijem zaboraviti ni na 10—15 m visoke trave, razne bambuse, dendrocalamuse, pa mirisave poluodrvenjele i miomirisne trave, iz kojih se dobiva razno aromatično ulje . . . Na uglovima staza, gdje se sijeku plohe zemljišta sa raznim tim florama, zasađena su tipična drveta. Kao što je na pr. u Italiji tipična citrona i čempres, tako je u tropama tipična Albizzia, lijepo bijelo drvo, zatim tamarind, lovor i dr. To je drveće, koje obično tvori drvorede u alejama.

Spominjajući uzgredice bezbroj tropskih leguminoza — mahunarki, moram se još u dvije tri riječi sjetiti i cvjetnjaka. Mislim, da si ovako veliku količinu i množinu nijansa ne može čovjek ni zamisliti. Preda mnom leže 50—60 lončića primula. I kod nas su one bogate na bojama. A ovdje?! Pero mi staje! Pa onda Azaleje . . . . razni ljiljani, kaktusi . . . . Od svakih na stotine primjeraka! Svaka ima lišće drugačije boje!

Nekoliko jutara vrta sačinjava umjetno zasađena tropska šuma. Za tropsku bi šumu mogli reći, da sastoji od četiri regije, od četiri dijela. Prvi t. j. najniži dio bile bi niske paprati i njima slične biline. Drugi dio tvore grmovi, koji se nikad ne ističu iznad 6—7 m visine. Treću regiju čini drveće oko 20 m visoko, a četvrtu giganti visoki i do 60 m. To su biljni aristokrati! Sve je to drveće isprepleteno bezbrojnim povijušama i lijanama. Veliki broj varijacija boje, ono neopisivo nijansiranje . . . . cvijeća, oblici, boje . . . epifiti, pak ptice tropske. Eto vam šume!

U tobolskoj sam guberniji (u sjevernoj Sibiriji) imao mnogoputa priliku da vidim sibirsku prašumu i da lutam po njoj. Koje li razlike između tropske i sibirske prašume. U sibirskoj prašumi nalazi se samo crnogorica ili bolje da kažem sve je skoro sama crnogorica, razni borovi, smreke uz nešto breze. Pod zaštitom borovih krošnja dolazi samo nekoliko vrsti bilina: par paprati, vrijesova, trava, ljiljana . . . Izlomljeni borovi čine prašumu još neprohodnijom. U glavnom jednoličnost — sami borovi. Eto to je sibirska prašuma, t. zv. urman.

A tropska prašuma?! Sastoji ponajviše iz bjelogorice, a crnogorice tako reći nema. Tamo je najveće bogatstvo oblika i boje; tamo je najviše razvit zajednički život: epifiti, parasiti, lijane, biline sa najraznoličnije razvitim korijenjem. Nemoguće si je zamisliti tu kombinaciju,

najidealniju, najljepšu iz četiri regije vrlo lijepih, raznolikih bilina . . . I ako sam mnogo čitao o tropama, proučavao razne tropske biline . . . ipak prave predodžbe nisam o njima imao. O tome me je osvjedočio botanički vrt u Singapore-u!

U botaničkom sam se vrtu zadržao skoro cijeli dan. I to je premalo! Trebalo bi sve to proučiti. I ako sam si nešto bilježio, to sve ne dostaje. Nedaleko uz botanički vrt stoji privatno vlasništvo — uzrasla šuma kininovaca. To su 15—20 godina stari kininovci, najmodernije uređeni. To je »prava« šuma — po našem shvaćanju t. j. sastoji samo od kininovaca. Tropska šuma pako nema skoro nikad ni dva ista drveta zajedno.

Unio bih eventualno u taj prikaz i neke etnografske momente. Govoriti naime o tropama, a spominjati samo biline, to ne bi bio potpun prikaz o životu. Tamili, Malajci, Singalezi, Arapi, Kitajci, upotpunili bi malo tu sliku, jer i oni žive uz te biljke. Oni goje, odgajaju njeguju i prodaju biline! Pomislite samo na oficinelno i neoficinelno bilje, koga oni tamo sabiru, spremaju i odpremaju. Singapur je jedno od najznamenitijih mjesta, iz kojih se izvaža ljekovito bilje tropske Azije. Većina tropskih bilina dovežena je iz njega. Tu je uzor botanički vrt, zato sam ga i pokušao opisati.

16. VIII. Ponedjeljak. Na lađi je već rano u jutro izvješeno na velikom bijelom papiru: »This ship will leave this porte today to 12 o' clock« (Ova će lađa ostaviti ovu luku t. j. otploviti, u 12 sati). U svim velikim lukama stoje lađe samo toliko koliko je potrebno, da si ugljena natovare i da poprave mašineriju.

5 s. poslije podne. Jučer je bilo kiše i hladno, kada smo unilazili u Singapur. Meni je bilo hladno u košulji pod tropskim nebom. Danas kiša, prohladno mjesto silne žege i vrućine. Prolazimo i imamo proći pokraj Sumatre i molučkog poluotoka. More je mirno, a nebo zastrto slabim malim oblacima. Kako mi oko doseže svaki kilometar dva vidim veće ili manje otoke. Već su prošla četiri sata, otkako smo ostavili singapursku luku. Vidim brda, plavu nazupčanu liniju, a što se njima više približujemo sve se ljepše pokazuju oblici palma, banana i drugog tropskog drveća. Jasno razlikujem svako drvo i lađice na otocima odnosno pred otocima. More kao da je otocima zatvoreno, tamne pjege u daljini, ribarske lađice, gibllju se po vodi i kako se približuju ili udaljuju od otoka, svaki put drugačije izgleda taj roj, te lađice na moru. Obrisi gora, brda, otoka neprestano se mijenjaju. Lice crne Malajke, mora u molučkoj cesti, lijepe crnke sa plavim očima, neprestano se mijenja, mijenja se, a kod toga uvijek ostaje lijepim. Kako mora da zavide naše ljepotice sa svojom prolaznom ljepotom ovoj vječno lijepoj plavookoj crnki Malajki! A tko joj ne bi i zavidio!?

17. VIII. Utorak. Sinoć su na zapadu bili vrlo čudni oblaci. Iznad površine mora pred nama veliki žuti pojas, dalje narančasto-žuti, a na gornjem rubu više šafranasto-žući, a dalje bljeđi! U sredini toga žutog pojasa leži tamni, crni oblak na površini mora. Izgleda kao ležeći zec sa ispruženim ušima, glavom i zgrbljenim tijelom. Hrbat se zecu izdiže, dobiva grbu, raste, nastaje brdo, a zeca nestaje.

11 sati. Danas je more neobično tamne boje tako tamne, da bi ga mogao nazvati crnom ili plavo-crnom tintom. I ribe više skaču iz vode nego li što su obično skakale. Otkako sam ostavio Vladivostok prviput vidjevam u moru meduze, koje izgledaju kao ploveće žućkasto-sive gljive pečurice.

Oko lađe se pojavilo kojih 20—30 mladih, jedan metar do metar i pol velikih delfina. Kao da su dobre volje: skakali su jedan preko drugoga, jedan gonio drugoga. Slobodni su u slobodnom. Upravo im čovjek mora da zavidi, tako su pustopašni. Kao da ismjehivaju svojom veselom igrom našu odrvenjelu evropejsku borniranost! Sve je njihovo u vodi. Ništa ih ne ograničuje, ništa ih ne ograđuje. Giblju se po svojoj volji, a ne po tuđoj.

Mornari skidaju, odmotavaju debela užeta sa velikih mosura i privezuju ih na stupove palube. Je li to znak kakve promjene, trešnje, bure?! Danas bi morali ostaviti Street of Malacca (cestu Malaka) i da dođemo u Indijski ocean. Možda će nas on prvi dan pozdraviti! Vederemo! Ako se to zbude, da nas barem pozdravi po danu, da vidim, kako bjesni ova voda, koja je do sada bila uvijek mirnom!

Monsum je zbilja aviziran! Juj, al će biti ljuljanja!

More je opet plavo, a dalje bijelo. U blizini lađe sunčaju se zmije na površini vode.

18. VIII. S jedne strane su nam Nikobarski otoci, a s druge Sumatra. Lađa se jako trese. Nekoliko puta skoro da je i meni bilo zlo. Na strani prema Sumatri savile su se dvije zmije, jedna žuta, a jedna bijela, svaka protkana raznobojnim pjegama.

Sada je već toplije. U kabini jedva čovjek izdrži tu vrućinu. Već sam se i opet počeo znojiti. Na palubi ne ću spavati. Neki su si uzurpirali mjesta i ne puštaju na njih druge. To su t. zv. gewisse Vorrechte! Ne pravo (Recht) nego nekakvo prisvojeno pravo (Vorrecht)! Rađe ću se znojiti nego li svađati!

U noći je more slično crnilu. Kada valovi udaraju o lađu, raspršena voda slična je mlijeku. Bijelo se mlijeko sjaji kao da nešto zelenkastog iskače iz te bjeline. Crnilo se opet iskri, žari od zelenih sjajnih točkica. More fosforescira. More fosforescira po Darwinu od malih životinjica, koje nesmetano prolaze kroz otvore najsitnijeg sita. Po drugima nastaje

fosforesciranje uslijed toga, što se rastvaraju organske tvari. Bilo bi dakle jedne vrsti disanja, uslijed čega se ocean čisti.

19. VIII. Sinoć je jako pirio vjetar. Oko 9 sati počeo je tako duhati, da je našu lađu, »naš čamac« porinio deset dvadeset metara na stranu. Mislio sam već bio, da će se »Himalaja« izvrniti. Ne može se hodati po hodnicima i palubi.

20. VIII. Iz jedne velike cijevi curi napoj u more, bacaju otpatke jela i ostalu nečistoću. Ova sva nečistoća miješa se sa zelenom vodom i u najkraće vrijeme iščezava. Ljepota proždire prljavštinu! A tko uopće može lijepo uništiti ružnim?! Kitovi plivaju okolo lađe i love ostatke jela u vodi. Izgleda mi, kao da oni to ne čine samo da uhvate hranu nego i da očiste more od napoja, koji ga prlja. I oni po svoj prilici vole ovu veliku lijepu vodu, koju ni sva prljavština ljudskog društva ne može zamazati.

Približavamo se otoku Ceylonu. Sutra dolazimo u Colombo, njegov glavni grad.

Od Singapura do Kolomba ima 1673 milje.

Colombo, 21. VIII. Subota. U 11 s. pošao sam u grad. Većina je stanovnika singaleske narodnosti, no ima i Malajaca, Kitajaca, Arapa. Svi su ljudi vrlo nasrtljivi. Prikrpio nam se jedan urođenik i neprestano ide sa mnom i sa Kolonjom. Veli mi, da je katolik i da nas upozorava, da se čuvamo, jer da će nas ovdje prevariti i ako na novac ne pazimo, da će nam ga ukrasti.

Sve je skupo. Svuda nas ruski nagovaraju i kada mi primjetimo, da su cijene prevelike, odgovaraju nam: harašo, harašo (dobro)! Novac, novac i samo novac! Cijene su svemu velike: 1 velika čaša pive stoji 1.25 rupije (1 amerik. dolar = 2.60 rupije). U jednoj gostioni nuđa nam pokućarac lijepu lepezu za 3 dolara, a na koncu bi ju dao za jedan. Na bazaru mnogo voća: banane, dorjani, limone, naranče, citrone . . . Posebne djevojke nose na staklenoj posudi male grudice tvari crveno-smeđe boje i posebne duguljaste listove slične našim smokvama. Kada sam zapitao, što stoji betel, začudili su se urođenici i odmah se je oko nas dvojice skupilo 20—30 osoba.

Svuda po hodnicima kao i po cesti vidi se crvena pljuvačka. Većina urođenika žvače betel, u kojem se nalazi stučeno sjeme od palme, areka i malo vapna. To se umota u list od jedne vrsti bibera (t. zv. betel), zrna meću u usta i žvaču. Oko 20 milijona ljudi uživa betel na otocima indijskog arhipelaga. Betel još zovu i sirih (sirih je sudanski naziv za svaku vrst bibera). Od žvakanja betel-a pocrvene zubi. Tko tamo nema crvenih zubiju, ne smatraju ga modernim. Jedna malajska poslovica veli: Samo psi i majmuni imaju bijele zube. A što će nato kazati naše moderne dame u Europi?! Ne bi li mi mogli stvoriti jednu poslovicu: nije

prava i moderna žena ona, koja nema crvene usnice i nokte! Za ženski svijet je glavno crvena boja, bila ona na zubima, noktima, licu ili usnicama!

Kupujem svilu. Pokazuju mi svemoguće vrsti svile. Trgovac provlači velike komade svile kroz obični prsten, male lančiće ili kuglice od

Sl. 42. Fakir sa naočarkom.

jantara. Kupio sam si dvije vrsti svile. (Jedna je bila, izvrsna, a druga se počela kratko vrijeme poslije povratka kući cijepati). U posebnim dućanima prodaju vanredno lijepo izrađene porcelanske stvari i traže za njih 20—60 rupija. Sigurno bi ih dali za trećinu.

Na trgu ima i Somalijaca. Crnci imaju na čelu bijele ili žute piknje, a kojiput i plave. Izgledaju kao da su si prilijepili raznobojne meleme.

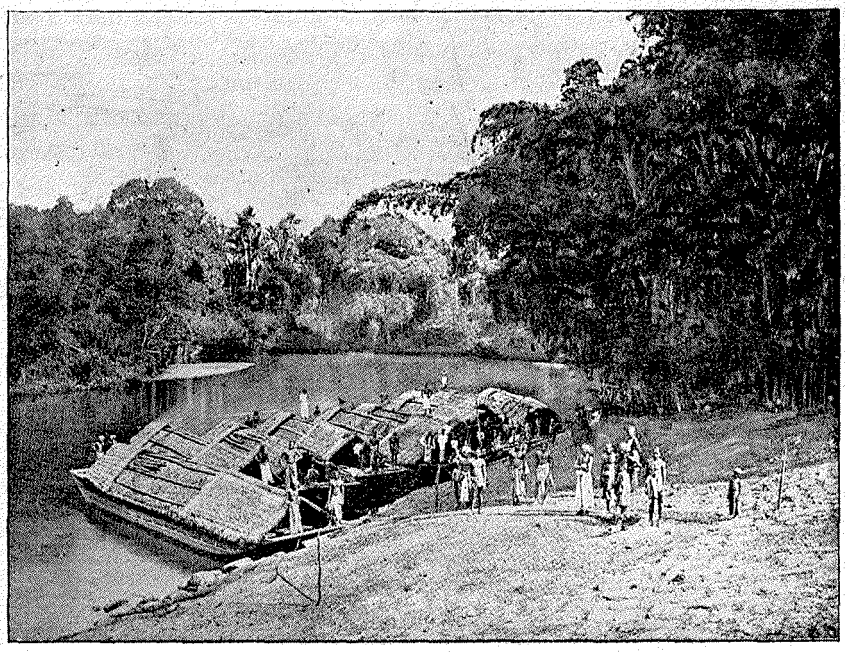

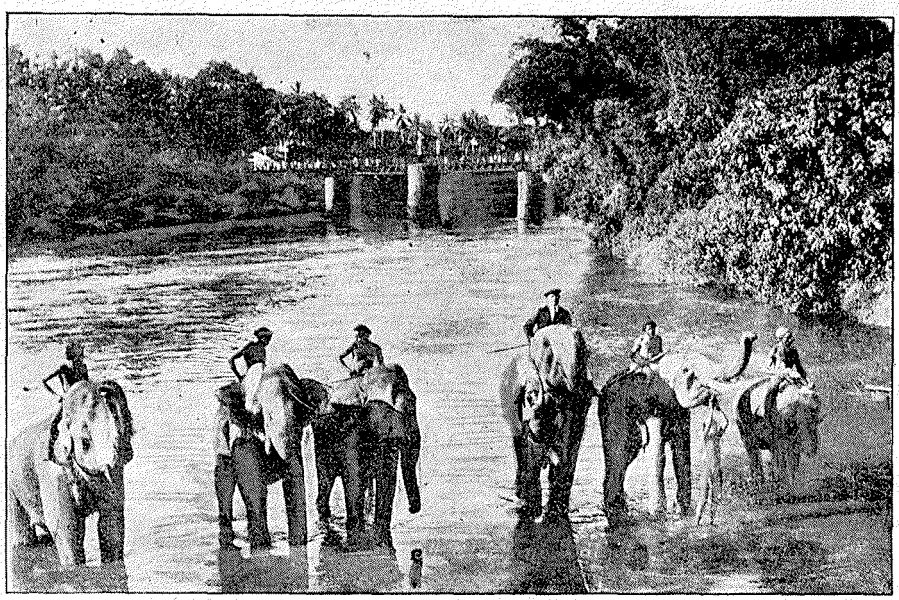

Sl. 43. **Kroz šumu na Ceylonu.**

Nekoji od njih imaju u nosu mala žuta dugmeta, široka usta i rijetke izbočene zube.

Potražio sam fakira, koji kroti i uspavljuje naočarke, no uzalud, jer ga nije bilo kod kuće. Kupio sam od njegove žene jednu razglednicu.

Mister of Ireland me je upozorio, da si pogledam gospodarstvo urođenika i domaću industriju. Osobito je zanimiva proizvodnja češljeva, koje i muškarci zatiču u kosu na zatiljku. Većina je češljeva izrađena vrlo fino i na njima su lijepo naslikane razne scene, od kojih sam neke zabilježio: tri ženska božanstva, trubljač i dvije ptice. I štapovi su posebnog oblika sa raznim crtežima. Ručnici su lijepo vezeni, bijeli sa crvenim razno protkanim nitima, sličnim našem šokačkom usnivanom platnu. Rukavice iz kože slona i raznih zmija jedne su ljepše od drugih.

Nas smo dvojica pogodili automobil na cijelo poslije podne, da vidimo okolicu, brežuljke i raznovrsne nasade, kulture. Šofer traži 30 rupija, a vozi nas za 12. U nizini se izmjenjuju šume raznih palmi sa šumama raznih visokih tropskih drveta. Dok lišće našeg drveća ima jednoličnu zelenu boju, to je lišće tako reći sviju tropskih bilina, možda osim palmi, svako svoje i posebne jasnije ili tamnije zelene boje, sa neizmjernim brojem nijansi zelene boje na crvenu i plavu, a kod cvijeća nijanse prelaze od sive na bijelu, bjelkastu, crveno-žućkastu i plavu. I ptice su odjevene perjem od tamno-smeđe boje sa prelazima na žute, crvene, plave, a u njima su posute točke, krugovi raznih boja. Trope, to znači za mene neizmjerno bogatstvo boja!

Dvorci i vile bogataša koče se u šumicama raznovrsnih palma. Kolibe urođenika pokrivene su slamom ili lišćem od palma, a nalaze se među najljepšim drvećem. Na putu susrećemo kola urođenika pokrivena rogožinom (asurom). Vuku ih volovi, kojima rogove počinju savijati u lukove tako da su oba roga jednako velika, jednako savijena i da se nalaze u jednoj te istoj liniji. Kako ovi seljaci vole red i ljepotu, pa posvećuju i mnogo brige rogovima krava i volova! Vole red i uživaju u ljepoti i ne bi za ništa na svijetu zamijenili svoje urođeničke kolibe sa vilama bogataša! Potoci teku kroz prekrasne šume. I čamci su posebnog oblika, a pokriveni su rogožinom radi tropskih kiša.

Šofer nam pokazuje šumu palma, u kojoj se nalazi budistički hram. Za ulaz se plaća po osobi jedna rupija. Na ulazu kućica s krevetima i veliki zdenac, uz koji su se poredale palme. Na stijenama vise razne stare slike, koje predstavljaju momente iz Budinog života. Šteta je, što ne razumijem te slike protumačiti! Budin kip iz mjedi stoji na staklenim nogama. Pred hramom je zasađeno raznobojno cvijeće. Kroz to cvijeće i šumu palma vidi se more, koje neprestano šumi i buči.

Na brežuljcima se nalaze razne kulture. Pred očima otvaraju se polja, upravo beskrajna polja, koja mi iz daleka izgledaju kao naša polja

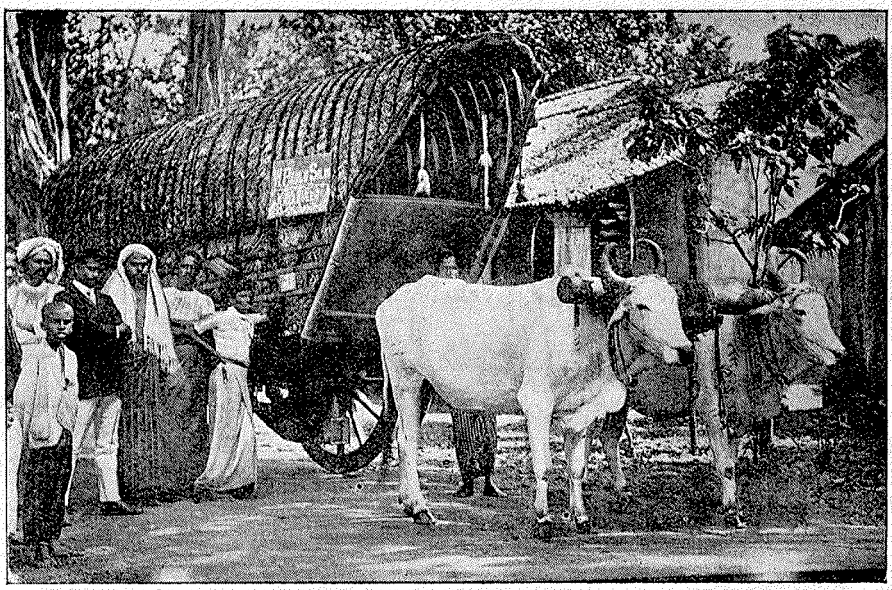

Sl. 44. **Koliba i kola urođenika na Ceylonu.**

zasađena krompirom. To je kultura čaja na obroncima i ravnici tih brežuljaka: do jedan metar visoki, okljašteni grmovi. Druge nasade tropskih bilina redaju se jedna za drugom, a ne bi znao kazati, koja je od njih slikovitija, koja ljepša. Kada smo se popeli na visinu kojih 500 metara vidi se visoko gorje, na kojem se uhvatila magla. Ondje su zasadili kininovce, na visini od 1000—3000 metara, uz toplu, jednaku, a vrlo vlažnu klimu. Topli, vlagom napunjeni vjetrovi zaustavljaju se na tom gorju i imaju prosječno dnevnu temperaturu od +22° C. Izdaleka se vidi bijeli, snijegom pokriveni vrh brda, Adams Peak, Adamov vrh. Vječni led dakle i u tropama. Ovaj su vrh nazvali Adamovim vrhom radi toga, jer postoji ovdje predaja, da je bio raj na Ceylonu, a ona smokva s koje je list uzbrao Adam, da se je nalazila na ovom brdu!

Na veče sam se sa Segenom vozio na rikši, nekoliko sati kroz skoro cijeli grad. Ne varam li se platili smo svaki po jedan dolar. Kuli: konjčovjek ima izvanredno razvijene mišice na nogama, odjeven je u kratke hlače i bosonog je. Sve je vrijeme trčao bez prestanka i jednakim tempom. Stidio sam se sam sebe, što se vozim na dvokolici, u koju je upregnit čovjek. Radoznalost je pobijedila moju humanost i zato sam se ipak odlučio, da se vozim na rikši, jer od Ceylona dalje prema zapadu ne bi više mogao susresti rikšu.

Po cijelom se gradu nalaze veliki parkovi sa igralištima za nogomet. Ovdje nisam vidio ni jednog bijelog vojnika.

Žao mi je, što sam muzej morao pregledati, što no se veli na vrat, na nos, a osobito odjel za domaću industriju. Mene je zanimala mimikrija, t. j. da kukac, leptir oponaša i sasvim je sličan listu. Kada ga progoni neprijatelj, on se brzo postavi na grančicu dotičnog drveta. Time se sakrije i izbjegne smrtnoj opasnosti. Ovdje sam vidio veliki broj primjera za mimikriju.

Zmije su poslije kolere najveće zlo Indije. Vele mi, da od ugriza zmija pogine ovdje godišnje oko sto tisuća ljudi. Zbirka zmija nalazi se u nekoliko soba. Sakupljene su sve zmije sa Ceylona i veliki dio iz Indije. Čovjeku se koža ježi, barem meni, kada gledam ove metar-dva velike najotrovnije stvorove na svijetu, crne smeđe sa žutim prugama. U Indiji postoji i jedna zmija-pjevačica, koju Bengalci zovu »toga«, jer ta otrovnica pjeva: to-ga, to-ga, ispušta ta dva sloga, glasove, nagovještajući time smrt svim živim stvorovima Bengalije. Isto mi je tako žao, što nisam mogao vidjeti jednu kitajsku zmiju, kojoj sam ime zaboravio, a koju su Kitajci naučili, da im u rijekama i močvarama hvata jednu pticu, vrlo tečnu za jelo.

22. VIII. Lađa otilazi u 11 sati. Htio sam još ići u katoličku crkvu. Našao sam jednu u blizini luke. Misa je bila već počela, kada sam došao u crkvu. Većina svijeta bile su ženskinje, moderno odjevene, no sve

smeđe ili crne puti. Došao sam do polovice crkve i stao. Kada je zazvonilo na podizanje, ostao sam na svome mjestu, glavu spustio. Nisam bio kleknio. Sve su ženske legle na zemlju i čelom udarale o pod. Mene je to

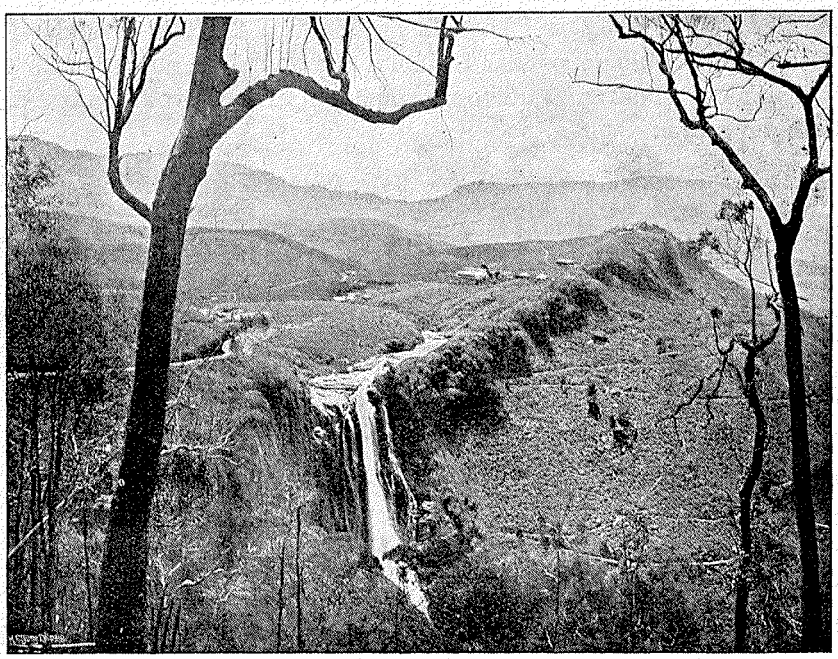

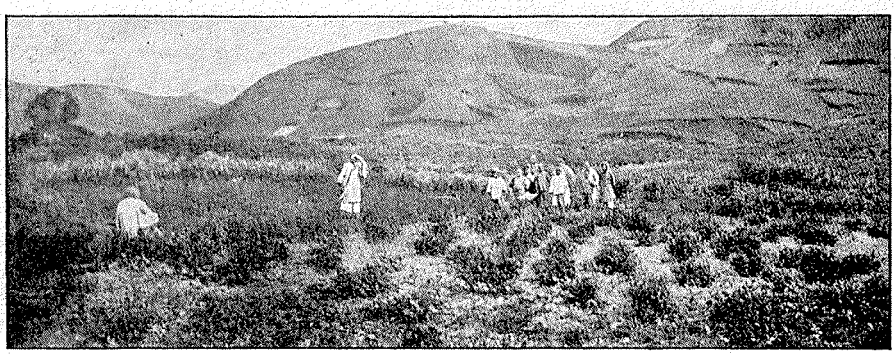

Sl 45. Gore: **polje zasađeno čajem na Ceylonu.**
Dolje: **branje čaja** (sve po Tschirchu).

tako iznenadilo, da sam se ogledao i motrio ih. Nastalo je gundžanje, a onda vika: church catolique, čerč ketolik (ovo je katolička crkva) i ja sam pred bjesnilom vjernika morao uteći iz crkve.

Volio bi, da sam mogao ostati tjedan, dva na Ceylonu, na tome ne

samo lijepom nego i bogatom raju. Otok Ceylon je oblika kao jaje, koje na široj sredini ima 200 km promjera, a duljine je oko 500 km. Izgleda kao najljepše išarano jaje, a takva je priroda na njemu. Svuda slikovitost i u bilinstvu, životinjstvu i proizvodima urođenika, na koje je bez dvojbe uplivala vrlo lijepa i bojama najbogatija tropska priroda.

Otok Ceylon bio je poznat i starim Grcima, koji su ga zvali Taprobane. Pjesnički obdareni ljudi opjevali su taj lijepi otok. Tako Nijemac Boehringer pjeva:

CEYLON, MEINE ZWEITE HEIMAT.

Ophir nannte einst ein König,
Taprobane ein Grieche Dich,
Lanka (malajski: uzvišen) *sagt mir gar zu wenig,*
eine Perle nenn' ich Dich.
Blau wie Saphir ist Dein Himmel,
Rubinen gleich sein Wiederschein,
im Ozean, fern vom Weltgetümmel,
suche diesen Edelstein.
Schönes Ceylon, Deiner Berge
Und Najaden sei gedacht,
Weiser Schöpfung Meisterwerke,
Deiner Palmen wälder Pracht.
Mächtig wogt ihr endlos Rauschen,
Wo Aeolus sich niederliss,
lerne die Natur belauschen,
Hier schuf Gott — ein Paradies.

Radnici su natovarili lađu ugljenom. Na obali su neki od njih počeli jesti: prstima, crnim od ugljena, miješaju skuhanu rižu sa maslom i jedu, miješaju i jedu kao opice.

Jedan je naš putnik, brijač, ostao. Zakasnio je na lađu.

Čim smo ostavili luku počela se lađa tresti.

Na veče su na rub stola pričvrstili male daske, visoko par centimetara iznad površine. U udubine tih dasaka, a sa nutarnje strane postavili su tanke letvice, koje dijele stol na velik broj četverokuta, od kojih je svaki tako velik, da u njega može stati tanjur, koji posebnim kukama pričvrste na letvice. Samo se tako može jesti iz tanjura, inače bi ih sve streslo na pod. Dolazimo dakle u najjače uzburkano more. Engleski mi liječnik veli, da ćemo u nedjelju stići u Aden, ako sada ostanemo živi. I opet va banque, ali valjda manji nego onaj prije na fronti, a i u istočnoj Sibiriji.

23. VIII. Ponedjeljak. Lađa se sve vrijeme jako drmala. Kiša je pljuštila. Valovi su bili tako veliki, da je kroz otvoreni prozor iz treće

kabine odanle toliko vode unišlo kroz hodnik, da je u njem bilo vode na pet prsti.

Sve se vrijeme lađa drma i trese.

24. VIII. Valovi veliki 4—5 metara. Lađa se trese kao čamac. Privikao sam na tu trešnju i nije mi zlo. Noć je svjetla, oblaci zastrli mjesec, no i za sve to se vidi na sve strane. Lađa siječe velike valove i baca ih lijevo, desno. Uzdiže se crno-zelena masa, prebaci se. Od nje frca mlijeko, raširuje se i miješa sa crnim dnom. U valovima, koji su dalje od lađe, sve je manje bijeloga mlijeka. Bijelo mlijeko, opalescira, krijesi se. Nepravilni bijeli mlaz zazeleni se, zasja. More fosforescira: pojavljuju se zelene, sjajne krijesnice. Mlijeko gori zelenom bojom. Opal se krijesi, žari kao i tamno crnilo. Izdaleka se čuje šum mora, izbliza unaša brod u tu glazbu svoje posebne zvukove. Buči more kao da nešto pita, traži, govori . . . Tko bi znao taj govor odgonetniti!

None can reply — all seems eternal now
The wilderness has a misterius tongue
which teaches awful doubt . . .

(Nitko ne zna dati odgovora — sve ovdje pokazuje vječnim. Divlja priroda ima svoj tajanstveni jezik. Ona nas uči, da se divimo i da dvojimo).

25. VIII. Teško mi je u želucu. Je li to od trešnje ili od jela? Uvijek jednako, neukusno jelo, bez paprike, luka i soli. Pa miris, okus smrznitog mesa! Kako da onda bude dobro u želucu!!

Od sviju dana danas se najjače trese lađa. Valovi su tako visoki kao i lađa, koja se među njima giblje kao orahova ljuska na vodi. Čitao sam negdje, da je ovaj ugao Indijskog oceana babji put, gdje da more najbjesnije harači.

26. VIII. Valovi veliki 2—4 metra bacaju vodu na prednji dio palube, gdje se ne može stajati.

Želudac me boli. Ne ću danas jesti cijeli dan.

27. VIII. Valovi su udarali u lađu tako jako, da su palubu pokrili nepromočivim ceradama. Parobrod se spušta u velike doline, trese se i naginje. Ne možemo pravo ni stojati ni hodati.

Cijelo sam popodne spavao.

Što bliže prema babjem kutu, sve će nam biti gore. Svuda i na sve strane valjaju se sivo-zelena, brda dokle Ti oko seže.

Danas sam jeo varivo i kolače. Jednom ću valjda dočekati, da mogu jesti domaću koštu.

Od Kolomba do Adena ima 2093 morske milje, a od Adena do Sueza 1308.

Kroz Arapsko more, Aden i Crveno more.

ARAPSKO MORE, ČAROBNO MORE.

Moj dnevnik 28. kolovoza 1920., subota. Približavamo se Arapskom moru. Valovi su jako veliki. Prognoza je za danas bila, da će biti lijepo vrijeme, da će more biti mirnije no valovi su sve veći i veći. Neko vrijeme naša lađa »Himalaja«, kao da se nije tresla. Tako se sklizala preko velikih valova i rezala ih. Kapljice vode strcale su visoko upravo do palube. Sunce nam udara u kormilo broda, jer plovimo prema Zapadu, a jutro je. Visok pram vode, koju siječe prednji, oštri dio broda, prevaljuje se na druge valove, koji se kao prostrana struja sudaraju s tim pramovima i nastaju nova vodena brda i vrtlozi. Voda uslijed sudara frca iznova, kapljice vode lete na sve strane sad na bijelu pjenu vode, sad na ametistno-zelena brda, sad na plavkaste dolinice između tih nestalnih brda. Velike ili male, slabe ili jače duge čas nastaju, a odmah iza toga nestaju. Duge se slažu na valove i daju posebni čar plavoj, bijeloj ametistnoj boji mora. Izdiže se bijela prašina sa vrhunaca valova kao kakav bijelo-sivi, promjenljivi oblak. I u tom oblaku neprestano se pojavljuju duge, slažu se jedna na drugu. Ovo je jedan čaroban svijet! Arapsko more izgleda mi ljepše od Indijskog oceana, od Žutog ili Japanskog mora. Čini mi se, kao da sam u carstvu priča. Samo se uz njega, samo se na njemu mogla roditi bogata arapska duša, puna fantazije. 1001 noć mogla je nastati samo kod Arapa!

Oko 10 sati zaokreće lađa. Prema karti treba da obiđemo otok Sokotru. Danas poslije podne obići ćemo rt Guardafui i doći u Adenski zaljev. Pet sati poslije podne. More se sasvim smirilo i skoro je ravno kao ogledalo. Valovi su tako maleni i izgleda, kao da ih nema. Ni voda ne pršće, nema ni duga, bajoslovne su slike iščeznile. Na nebu nema ni jednog oblačka. Od zapada dolaze samo mrtvi valovi, maleni, ostaci velikih. Na cijeloj površini kao na rubu obzorja diže se magla. Sunčana kugla prolazi kroz taj sivo-plavkasti zastor, veo od magle. Oko sunca se pružila žuta, žućkasto siva prevlaka. More se od sunca sa zapada sjaji kao žuti dragulj. Čini mi se, da gledam u neizglađeni, neizbrušen, plavkasto-zeleni ili plavi dragulj, u kojem se svijetlo raspršuje i odrazuje u raznim bojama. 6 i četvrt sati je na večer. Sunce se spušta na zapad.

More je zeleno-pepeljaste boje, koja postepeno prelazi u pepeljastu. Na mjestu, gdje je bilo sunce, gubi se sve više narančasta boja zašlog sunca. Pojavljuju se prve zvijezde. Tamno je i ne vidim dalje pisati.

29. VIII. Ne bi mogao kazati, što je ljepše juče bilo ili igra onih duga na valovima mora, taj ples duga oko lađe i nad morem, ili lomljenje svjetla na površini Arapskog mora, koje je danas mirno, ravno kao ogledalo, a izgleda kao veliki žareći dragulj, u kojem se odrazuju razne boje, a i čini se, da izlaze u posebnom čaru iz njega.

Kolaju glasine, da na lađi nema vode za piće i da ćemo dobivati vino mjesto vode. Sutra u ponedjeljak, navodno ćemo stići u jutro u raj svijeta, u Aden, taj engleski Gibraltar Crvenog mora. Arapski Adan znači raj i tim su imenom okrstili ovaj znameniti pomorski grad.

ADEN, GRAD NOJEVOG PERJA.

30. VIII. Lađa je stala daleko od kamenite obale. Dok lučke vlasti ne pregledaju dokumente parobroda, ne smije se izlaziti. Približuju se mnogobrojni čamci i lađice, da nas prevezu na obalu. U svima njima ima mnogo trgovaca sa nojevim perjem. I meni nude to perje za jedan dolar po komadu. Već smo se svi naučili na velike, pretjerane cijene azijatskih trgovaca, koje treba reducirati na 80—90 postotaka, kada se kupuje. I nama nude no od nas desetorice u čamcima nitko se ne odlučuje, da kupi, jer zna da će ga uz normalnu cijenu već dobiti. Jedan od trgovaca osobito je nasrtljiv. Kada nitko nije htio kupiti, pita on njemački, da li tko od nas poznaje taj jezik. Zapitam ga, otkale je. Odvraća mi, da je iz Budimpešte, odakle je utekao, jer je bio komesar boljševički. Mora da je u sebi osjetio veliki strah pred Hortijevcima, kada je utekao čak u Aden!

Segen i ja polazimo, da pregledamo Aden. Automobilom smo se odvezli nešto dalje izvan grada. Svuda je ravnina, kamen, a dalje od Adena — tvrđave i goli kameni brežuljci i brda. Nigdje ni drveta, ni travčice, ni sjene, ni potočića sa vodom. Samo kamen i kamen, pijesak i pijesak. Najteže je pitanje za grad opskrba vodom. Šofer nam tumači, da su Englezi učinili vanredno mnogo za Aden. Ovdje pada vrlo malo kiša, a kada pada, to se najviše vode izlije na ovim bregovima pred nama. Englezi su uložili mnogo novaca i napravili posebne naprave, izbili u tom pustom kamenu bregova par metara duboke kanale, proviđene branama, napravili rezervoare i vodovod.

Sa brda se vidi cijeli grad, vojničke zgrade i sela predgrađa Adena. Luke su dvije: jedna manja, zatvorena kao vreća sa otvorom i druga veća, za koju je jedan učenjak napisao, da je tako velika, da bi u nju mogle stati sve lađe cijeloga svijeta.

Sunce jako peče. Iz kamena žari vrućina. Tropsko sunce kao da prodire kroz naš bijeli tropski šljem. Godi mi ova vrućina, jer imam tešku kostobolju.

Službene su zgrade iz kamena, većinom u arapskom stilu.

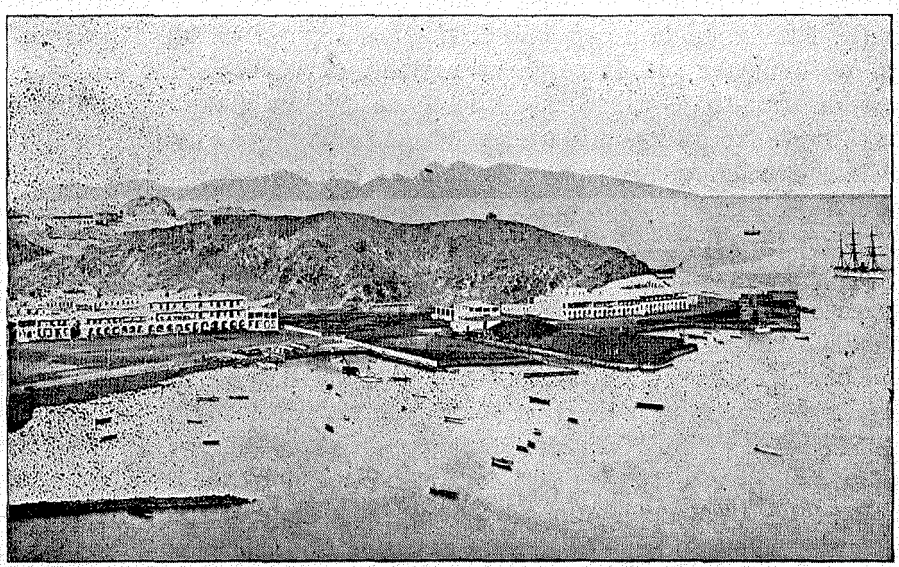

Sl. 46. Gore: ulica šatrom-kavanom.
Dolje: luka. Sve u Adenu.

Jedan mi je lijek izašao i morao sam ga nabaviti za bolesnike. Prolazimo gradom. Tražim ljekarnu, no napisa nema nigdje. Crnac me stra-

žar upućuje u jedan dućan. To da je ljekarna. Iza pozdrava upita me trgovac, Arapin, upravo toskanskom talijanštinom, što bi želio. Bilo mi je nekako teško, da od njega zatražim lijek, jer je ta prostorija, inače elegantno uređena, bila puna razne odjevne robe, platna, sukna za odijela za muške i ženske. Kada sam se ipak usudio odgovoriti, što bi želio kupiti i izrekao službeni naziv toga lijeka, poklonio se trgovac ponovno, uzeo stolac, doveo me do jednog ormara i rekao mi, da stanem na stolac i pogledam gore na policu, ima li toga lijeka, kojega sam zbilja tamo našao. Kupio sam si i dva lijepa primjerka nojeva pera, svaki za deset centi.

Na ulici nema poniznih Kitajaca. Mi smo već došli u područje ponosnih i finih, hrabrih kavalira, Arapa. Na ulici nema »rikše« sa Kitajcem-kulijem, koji jedva čeka, koji se narivava, da se upregne u »rikšu« i da čovjeka trkom poveze. Uz Arape vidimo i susrećemo još Somalijaca, crnaca i Indijaca, koji su skoro svi muslimani.

Posjetili smo uređenički dio. U nekim ulicama kao da je vašar. Postavljene su šatre, kavane kao kod nas na vašaru. Tu sam pio najukusniju crnu kavu u svome životu. Oko naše šatre skupilo se mnogo uređenika. Upadaju mi u oči somalijske žene, male, punane. Skoro bi ih mogao nazvati ljepušastim, kada ne bi imale prejaku i savijenu donju usnicu. Na polasku iz kavane prate nas tridesetero-četrdesetero crne i smeđe dječurlije, trče oko nas, pred nama, stanu i svi se počnu derati, a čuje se samo jedna riječ iz njihovih ustiju: bakšiš! Traže dakle novaca! Pravi orijent! Ta nas glazba, a i društvo prati do jedne od glavnijih ulica. Možda bi još i dalje išli za nama, da se nije pojavio stražar-crnac. Kao bjesomučan počeo je udarati po toj dječurliji nekakovim tri do četiri metra dugačkim bičem, koji je pucketao kao naš šokački švigar, a neprestano je vikao: europeen, europeen! Nisam mogao odgonetniti, što to rastjerivanje i bičevanje koncertirajuće uređenčadi znači, dok mi naši Englezi mornari nisu na lađi rastumačili, da je prosjačenje, u ovom slučaju i uznemirivanje Evropejaca t. j. bijelih ljudi strogo zabranjeno.

Skoro je vrijeme objeda, treba se žuriti i odvesti se na lađu. Vrućina je tako velika, da se čovjeku ne dade hodati. Nikako ne mogu doći do daha od te sparine. Vele, da je u Crvenom moru još veća sparina. Kako ćemo ju tamo podnesti, kada je u Adenu nepodnosiva! Poslije podne sve do mraka ne izlazi se iz stanova. Za to i od nas skoro nitko ne ostavlja brod.

KROZ CRVENO MORE.

31. VIII. Utorak. Lađa je krenila u 5 sati poslije podne iz Adena. Na jednoj strani, gdje sunce sja, nije dozvoljeno hodati, jer se uslijed

jake sparine i sa šljemom može dobiti sunčanicu. Voda adenskog zaljeva, što se više približujemo Crvenom moru, sve je mutnija i zelenija i ima mnogo rastrgane trave. Voda izgleda kao da je zaprljana. Prozirne kristalne vode je nestalo, a meni se čini, da prošavši kroz Bab-el-mandebski tjesnac ulazimo u nekakvu močvaru, a ne u more, u nekakvu prljavu zelenkastu baru. Na lađi je izvješen oglas, da se mora osobito čuvati od sunčanice, koje ovdje ima više nego li u tropskoj Aziji. Vozimo se bliže azijskoj nego li afričkoj obali. Nad hodnikom na palubi su nam u tropama bile dovoljne jednostruke plahte kao zaštita od sunca, ovdje ih podvostručavaju. Stojim na palubi, a vrući zrak prolazi mi kroz košulju i pali me. Makar da sam u sjeni, pali me taj vrući, usijani zrak i prodire u tijelo. Biva mi jako nesnosno. Englezi su se preko svog mornarskog odijela ogrnili nekakvim bijelim platnom, da se zaštite od užarenog zraka. Nema nikakvog vjetra. Ono gibanje vrućeg zraka, koje nastaje od lađe, koja juri naprijed, to nije ni vjetrić, to je žarenje u vrućoj peći bez pristupa zraka. Tko će moći izdržati taj vrući pakao! Bolje bi bilo da su dali u arapskom jeziku ovom moru ime pakao ili vražje more, kada su Aden nazvali rajem!

Noć se približava. Vide se arapske gore u tri lanca, jedan postepeno veći od drugoga. Sve je krševito. Nigdje ni šumice ni zelenila. Crvenilo i žutilo zašlog sunca sa zapada odrazuje se sa kamenja tih nizova gora i brežuljaka. Cijeli firmament još je crveno zažaren. Arapsko se gorje omotalo crvenkastom prevlakom, vrlo tankom i prozirnom. Ne daje od sebe nikakva znaka. Sve je mirno i bez vjetra, kao da je to jedan mrtvi kraj začarane gore, kao da je to začarana zemlja.

Mjesec se digao pa posrebrio Arabiju, koja šuti. Ništa ne govori. Povukla se u sebe te dala svojoj fantaziji najbujnija krila. Mirna i široka arapska zemlja, čarobno arapsko more, užareno područje Crvenoga mora grije i hrani arapsku dušu i daje joj takav sadržaj, kakvog nema duša nijednog drugog naroda na svijetu.

2. IX. More opet zeleno-plave boje i mirno. Što prodiremo dalje u Crveno more, sve je nesnosnija vrućina. Približujemo se više afričkoj obali. Negdje smo u blizini talijanskog grada Masau, najsparnije luke na svijetu. Užareni zrak kao da struji, izbija iz peći, iz koje puštaju bijelo, usijano željezo. Obukao sam moje zimsko odijelo iz Sibirije, da se zaštitim od sparine. Ne znam već, gdje bi se zadržavao. Stojim li pod propelerom u kabini, jednako mi je vruće kao i na palubi. Sve je ovo jedna vruća ludnica, jedan vrući pakao.

Mjestimice plovimo sasvim uz eritrejsku obalu, koja je žućkasto-crvene ili slabo crvene boje. Morska je obala na tim mjestima okomita, a završava se višim ili nižim piramidama, koje izgledaju kao crvenkasti krovovi kuća, koje su se jedna naslonile na drugu. Crveno-žućkasta o-

bala sa crvenim krovovima, sa crvenim ogrtačem na brežuljcima, užareni zrak crvenog mora, crvenkasta obala — eto to je Crvena zemlja ili kako ju grčki zovu Eritreja. Brežuljci udaljeni od obale visoki su 50 do sto metara, a možda i više. Vrhovi su im više manje pravilne piramide crvenkaste boje. I ovi brežuljci, a i više gorje dalje od obale crveno je i kako ga sunce s koje strane obasjava, čini se još crvenijim i kao da gori. Sve je ovdje užareno: i gorje i zrak. Mi taj užareni kraj jedva podnašamo ploveći, a kako bi nam istom bilo da moramo hodati po toj crvenoj, vrućoj obali! !

Kao poluslužbena osoba mogu hodati po lađi, kuda bi samo htio. Zanimalo me, kako je ložačima u ovom moru. Ložači se normalno mijenjaju svakih dvadeset minuta. Ovdje u Crvenom moru mijenjali su se iza deset minuta. Ima posebna soba za polijevanje ložača, kada izađe iz ložionice. Legne na drveni pod, a mornar određen za to polijeva skoro besvjesnog ložača, dok ne dođe k svijesti. Crveno more je vrući pakao bez oduška i vjetra.

SJEVERNI DIO CRVENOG MORA.

Dnevnik 2. IX. 1920. četvrtak poslije podne. Neprestano se vozimo skoro sredinom mora. Voda je plava, zelenkasta i nije ni slična onoj prljavoj vodi na ulazu u Crveno more. To je pravo more, no sa velikim pličinama uz obale, mjestimice i deset kilometara od obale je duboko tek sto metara. Nesnosna je sparina, ne da se čovjeku ni disati, ni hodati, ni govoriti. Svi smo kao utučeni. Nikada mi nije bilo tako teško podnašati tropsku vrućinu kao ova zadnja tri dana. Jučer je u sjeni u 8 sati bilo 32° C. a u podne 40° C. topline, a danas u 8 sati 30° C., a u podne 39° C. Tako vruće, a i toliko stupnjeva topline nije bilo ni u Singapuru, gdje smo bili najbliže ekvatoru i gdje je bilo u 8 sati u jutro polovicom kolovoza 26.6 C. stupnjeva, a u podne 37.7° C. Žao mi je, što si nisam počeo bilježiti i postotke vlage u zraku, jer je sparina ovdje nesnosnija nego kod Singapura u Indijskom oceanu, pa mi se čini, da zrak u Crvenom moru ima više vlage nego li u indijskom. Tako mi je toplo i nesnosno sparno, kao da se nalazim u ruskoj seljačkoj parnoj kupelji. Para tih ruskih kupelji je omamna od ugljičnog oksida i dioksida, a ova zračna topla kupelj Crvenog mora nekako tišti cijeloga čovjeka, priječi mu mišljenje i čini ga sasvim tromim tako, da za ništa drugo nema volje osim, da se riješi te vruće i pekuće atmosfere.

U 6 sati sam pred večer zadrijemao i zaspao na palubi. Kada sam se probudio, bilo mi je kao da sam pijan, a alkohola nisam ni vidio cijeli dan!

Iz naše ljekarne dijelim lijekove, a i pripravljam ih ili rano u jutro

oko 5 sati ili kasno na veče, kada sunce zađe. Imamo mnogo kožnih bolesti. Putnici sa naše lađe »Himalaja« dali su prati rublje urođenicima u Kolombu na Ceylonu, koji su im ga još isti dan donijeli čisto, što je lako moguće, jer se rublje osuši na tropskom suncu za najkraće vrijeme. Odmah poslije odlaska iz Kolomba dobili su skoro svi oni, koji su si rublje dali tamo prati, nekakvu kožnu bolest. Dobili su po tijelu crvene mrlje velike kao dva dinara, a iza toga im se je na tim mjestima koža oljuštila, a meso se počelo rastvarati. Neki su od tih zaraženika imali vrlo mnogo tih i takvih golih i bolesnih mjesta. (Za vrijeme od nešto preko osam dana jedva nam je uspjelo živinim preparatima zaustaviti i donekle izliječiti tu zarazu).

3. IX. petak, rano u jutro. Sada istom razumijem, zašto se ovo more zove Crvenim. Voda je mirna i ravna kao ogledalo. Sunce se istom pojavljuje i još nije izašlo. Lađa se brzo skliže po tamno-plavoj površini mora. Od istoka se prije nego li je sunce izašlo, počeli širiti crveni trakovi. Kada se sunce izdiglo nad obzorje, sasvim je ružičasto crveno. Mi se nalazimo već u blizini sueskog zaljeva i more je uzano, a crvene zrake sunca pokrile su svojim crvenilom more i obalu i sve izgleda kao obavito tankom prozirnom crvenom plahtom. Ovo se crvenilo osobito ističe na plavilu morske vode, s kojom čini nekakvo posebno crveno plavilo.

Tu su Židovi prije 3500 godina prešli preko ovog zaista Crvenog mora. Svemoćna nevidljiva ruka ovamo ih je uputila.

10 sati prije podne. Ovdje je 10 sati, a u Vladivostoku je već tri sata poslije podne. Ravno je trideset dana, kako smo odanle otišli. Toliko smo se udaljili od istoka, da je razlika u izlazu sunca velika i iznosi pet sati.

Češki a i neki slovački vojnici poveli su sa sobom Ruskinje, s kojima su se oženili još u Sibiriji. Većinom su to žene, t. zv. »soldatuše« ili kao što smo ih mi u Budimpešti zvali »pukovnijske gospodične« (Regimentsfräulein), a jako nečiste. Dr. Fajdiga, liječnik za sve putnike, imao je s njima posla i previše, a ja sam im izdao skoro sav petrolej za tamanjenje ušiju.

Ne volim gledati ni natjecanje muškaraca u boksanju, pak mi je još odvratnije nastupanje ženskih boksača. Iza uvreda, da je jedna ovakva, a druga onakva — nastupilo je razračunavanje. Prsti su se pleli u kosu, a i pesnice te noge stupile u akciju.

12 sati je. Temperatura iznosi 36.6° C. Sutra dolazimo u Suez, a odande kroz kanal do Port-Saida trebamo samo pet sati vožnje. Šire se po lađi svakojake glasine, da u Egiptu sve kipi, a Kairo da se pobunio. Mi bi se navodno u Port-Saidu imali iskrcati, a do Dubrovnika bi nas imala odvesti jedna drvena lađa.

Baš je ovaj čas izvješen engleski oglas, da se dozvoljava put u Kai-

ro, tko ga hoće pogledati, ako se budemo dulje vremena zadržavali u gradu Suezu ili Port-Saidu. Jedni bi išli, da je novaca. Drugi vele, da si i sami mogu predstaviti piramide, pa ne treba još da izdavaju nepotrebni novac, da ih vlastitim očima vide, a ostali se neprestano zabavljaju, igraju ili piju i nije im do ničesa stalo.

U SUESKOM KANALU.

4. rujna. Jutro. Ulazimo u Sueski zaljev. Prolazimo kraj afričke obale daleko samo kojih pet stotina metara. Obala je gola bez drveća i trave, visoka je samo nekoliko metara, a boje je sive. Vrh obale čine piramide, koje izgledaju kao krovovi kolibica. Približavamo se sve više gradu Suez-u. Čim smo došli u luku i stali nedaleko od obale, približuje se bezbroj malih lađica, sa kojih nam nude lubenice, dinje, grožđe, razglednice . . . Nema tu više urođenika, koji bi skakali u more za bačenim bakrenim novcem kao na pr. u Singapur-u, Hong-Kongu i Kolombu. Ovdje stanuju ponosni Arapi, koji nisu takovi robovi novca kao Malajci i Kitajci.

Na lađu je došao jedan Arapin-magičar. Baca noževe, razglednice, nekakve lance, proizvađa kojekakve nevjerojatne stvari. Pred nama raste iz lonca biljka za par minuta oko jedan metar visoka. On neprestano nešto govori, smije se i iz njegovih ruku nastaju upravo nevjerojatni razni hokusi-pokusi.

Ne zna se, kada ćemo kreniti i zato nitko ne izlazi iz lađe na kopno. Krećemo u šest sati poslije podne naprijed. Još nismo ušli u Sueski kanal. Na površini vode nema riba. Ovdje-ondje pojavi se samo po gdje koji delfin. Na obali se ističu tropske akacije, palme, vojarne, šatori. Na afričkoj obali jure željeznice, električni tramvaj i jedrenjače. Kanal prolazi kroz razne afričke močvare, kroz slana i gorka jezera. Dug je oko 170 kilometara, širok preko sto metara, a dubok oko deset. Do Port-Saida možemo doploviti za šest sati; ali se mora mjestimice čekati na proširenim mjestima, koja su određena svakih desetak kilometara, da se lađe mogu križati i jedne drugima ukloniti s puta.

Noć je, mirno je i jako vidno, jer je jasna mjesečina. Jedna i druga strana kanala izgrađene su i sazidane od opeke u visini od nekoliko metara nad vodom pak izgledaju kao da su koso položene uz površinu vode stijene dvaju dugačkih kuća. Nad tim stijenama obale naslagano je mnoštvo pijeska, koji se vežu sa humcima, uzvisinama, brdima i brežuljcima toga mora pijeska. Mjestimice je pijesak nanešen sve do zida obale. Gdjegdje je obala i zaraštena nekakvom travom, sitom, rogozom. Na jednom mjestu ide vrlo polako naša lađa. Vide se jarboli od jedne lađe, koju su Nijemci potopili za vrijeme rata. Pokraj nas prolazi mnoštvo

malih lađica i prema Adenu i prema Port-Saidu. Kanal je rasvijetljen električnim žaruljama. U stanovitim razmacima nalaze se na obje obale utvrde, opkopi i vojnički logori, sve ograđeno mrežom od žica.

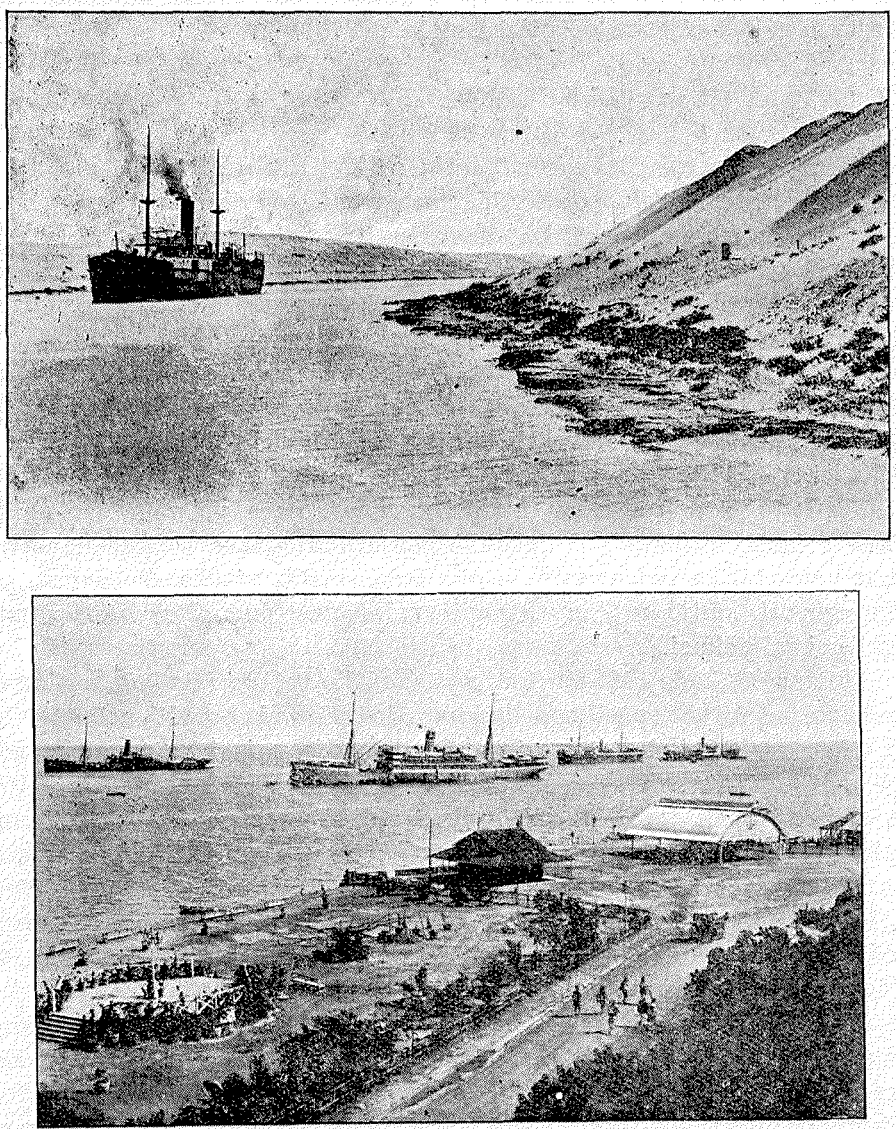

Sl. 47. **Sueski kanal.** Dolje: **pristanište.**

Turski major, Arapin, pripovijedao mi je u tomskoj bolnici, kako Arapi mrze Engleze. On je prije rata služio na granici egipatsko-turskoj i organizirao turske napadaje na Sueski kanal za vrijeme svjetskog rata.

žene i djeca da su uvijek, dnevno nosile malo pijeska u maramama i rupcima i pregačama i bacale ga u kanal sve dotle, dok Englezi nisu naišli na to i odmah utvrdili obale kanala.

U PORT SAIDU.

Pred izlazom sunca 5. rujna 1920. g. Sparina je skoro sasvim nestala. Sve je ugodnije disati, što se više približavamo Sredozemnom moru.

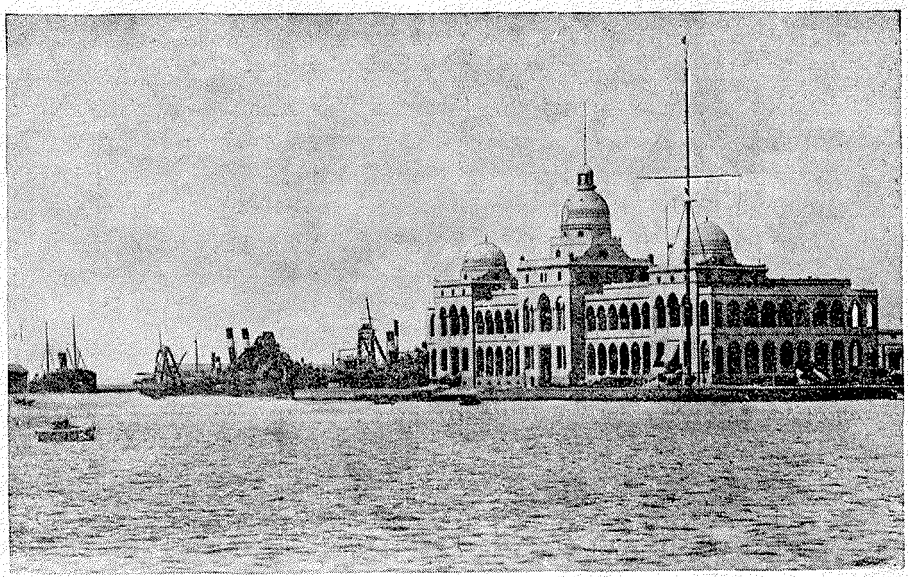

Sl. 48. Palača ravnateljstva d. d. Sueskog kanala u Port-Saidu.

Ovaj kanal dijeli dva svijeta jedan od drugog, egipatski, koji je uvijek teglio i vukao kao radnik kamenje za piramide i slobodan ili slobodni narod arapski, uvijek slobodni i neslomljiv narod i za vrijeme najjačeg turskog pritiska u Arabiji.

Doplovili smo do Ismailije-grada, koji leži zapadno od kanala. Okrećem se od njega i gledam na sinajsku stranu da ne vidim taj grad, jer je dobio ime svoje od tiranina Ismail-paše, prvog khediva t. j. prethodnika vladaoca Egipta, koji je svejedno kao i njegov stariji brat Said-paša odredio 20.000 egipatskih radnika, da kopaju kanal samo za hranu, a bez plaće. Zato su obadva ta krvnika dobili dionice društva Sueskog kanala, koji je natopljen patničkim suzama sirotih felaha, egipatskih seljaka, a besplatnih radnika.

5. rujna 1926. Port Said. Ugodno se osjećam, kao da sam na obali Jadranskog mora. Lako dišem. Čini mi se, da sam već kod kuće, a već sam za vrijeme od šest godina, što sam ih u Sibiriji i istočnoj Aziji proveo, skoro izgubio nadu, da ću se kući povratiti. Port-saidska je luka uređena najmodernije. Pristanište je izgrađeno kamenom kao i sve moderne europejske luke. Grad je živ, vrvi od ljudi. Mi smijemo izaći u grad, ali se do zalaza sunca moramo povratiti na lađu. Pristanište i neke ulice u gradu opkolila je egipatska vojska, smeđi vojnici s dugim fesovima i šiljastom bajonetom na puškama na ulicama stoje kao egipatski kipovi. S engleskim propusnicama možemo ići, kuda hoćemo. Vele, da su ovdje bili jučer nemiri.

Kupio sam si talijanski list »Messaggero egiziano« (egipatski vjesnik), koji izlazi, ne varam li se, u Port Saidu. Pitam jednog Arapina, visokog čovjeka, gdje se nalazi talijanska knjižara, u kojoj sam htio kupiti »Vjerenike«, roman od Manzoni-a. Taj me Arapin vodi prema knjižari. Najednom zastane, pogleda me oštro i zapita, da li znam njemački. Kada sam mu rekao, da znam, zaustavio se, počeo desnom nogom gibati i lomatati po zraku, kao da nekom daje nogomet i vikao najprvo engleski, zatim arapski i na koncu njemački: ingliš (Englez) će ovako iz Egipta! Na moj upit, otkuda zna njemački, odgovorio mi je, da je prije bio namješten u njemačkom konzulatu u Port Saidu. Nastojao sam se što prije riješiti toga neugodnog društva, jer znam iz vlastitog iskustva, da Englezi nikoga ne štede i ne poznaju pardona. Tko mnogo putuje, a to smo bili mi patnici i šestgodišnji putnici po Aziji, taj mora znati, čim dođe u jednu zemlju, kakvi su zatvori. To je za njega najvažnije pitanje. Najgori su zatvori na svijetu engleski, a njih nisam htio osjetiti na vlastitoj koži, a iza njih ruski.

Na ulicama se prodaje svega i svašta. Djeca, mladići, odrasli idu hrpimice i nude nam razne stvari. Kako nas većina nema novaca, mi ne kupujemo skoro ništa. Nigdje po cijeloj Aziji nisam vidio toliko slijepaca i ćoravih kao ovdje ni toliko trahomaša. Pokućarci, fakinarija i mularija arapska nestrpljivi su, ne uzme li se od njih roba. Hvataju odmah čovjeka za ruku i povuku odzada za prst ili kaput ili odijelo. Odvratno mi je ovdje hodati po sredini grada i bježim na periferiju, da se riješim tih zaraženih nametnika, od kojih se čovjek ne može nikako braniti. Kupio sam si samo »Vjerenike« od Manzoni-ja i jedan album razglednica. Moram se čuvati, da se na koncu šestgodišnjeg putovanja po svijetu ne zarazim trahomom i da se sklonim te da ne vidim slijepe i ćorave ljude sa velikim bionama na jednom ili obadva oka.

Moj prijatelj Segen i ja pošli smo pogledati na morsku obalu spomenik Lesseps-a, do kojega vodi dugi most, koji ujedno služi kao zaštita za luku, jer se na njemu lome valovi (t. zv. Wellenbrecher). Ugodno je

vrijeme, tiho i bez vjetra. Valjda najljepši dani, što ih ima na Sredozemnom moru. Sjedim na podnožju Lesseps-ova spomenika i gledam prema sjeveru. Gledam ne u morsku vodu nego u daljinu, na sjever, gledam tamo, gdje mi je domaja, gdje su moji i roditelji i rođaci. Sutra ili najkasnije prekosutra krećemo prema Dubrovniku!

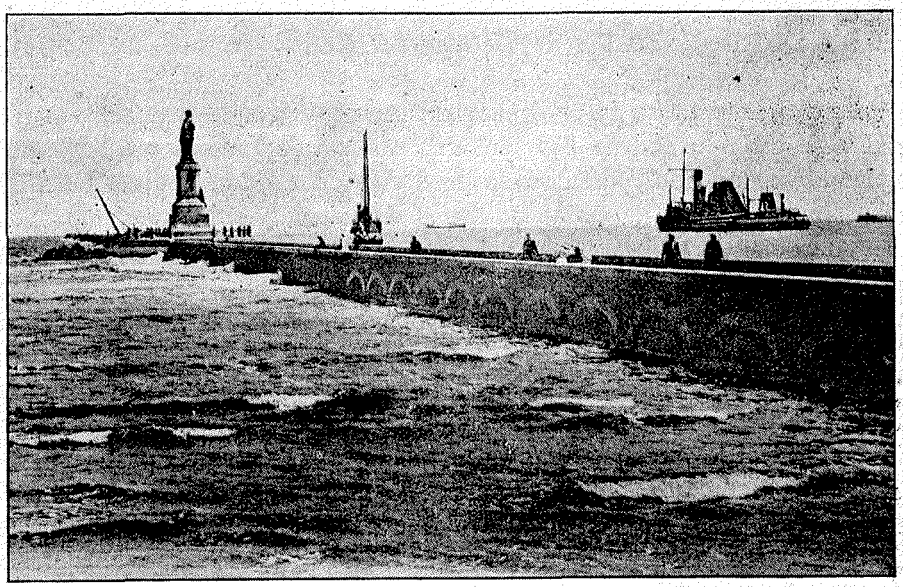

Sl. 49. **Most do Lessepsovog spomenika u Sredozemnom moru kod Port-Saida.**

Kako je blago ovo Sredozemno more! Nema mu premca ni takmaca na svijetu! To je područje, na kojem su se mogle razviti najveće kulture svijeta. Samo na tako blagoj klimi mogla je da nikne grčka ojkumena.

Razbijam si glavu, kuda ću krenuti iz Dubrovnika: u Zagreb k supruzi ili u Vinkovce majci i braći? A tko je od njih živ? Koga ću kod kuće zateći?! Dvije zadnje godine nisam iz Europe dobio nikakvog pisma ni obavijesti iz Vinkovaca!

Od Sueza do Port-Saida ima 87, a od Port-Saida do Dubrovnika 1058 milja.

Od Dubrovnika do Zagreba

DO DUBROVNIKA I U DUBROVNIKU. — U SL. BRODU.

Sredozemno more bilo je sasvim mirno. Lijepa jesen. Plovili smo brzo. Kod ulaza u Jadran bio sam uzbuđen. Vođe Hrvata bili su sigurno najdalekovidniji ljudi, kada su se pred više od hiljadu godina naselili sa hrvatskim narodom na obale Jadrana, kada su dobili pluća, more, kojima može hrvatski narod uvijek disati, makar se na njega oborilo sto neprijatelja, a loših susjeda. Vidila se i talijanska i albanska obala sa gorama i selima. Jadran! To mi se je vrzlo po glavi i radi toga nisam gledao na obale nego samo u vodu Jadrana.

U Dubrovniku sam morao predati ljekarnu. Smjestili su nas po privatnim kućama kao časnike za vrijeme manevara, dakle besplatno. Ja sam dobio lijepu malu sobicu. Moji su me stanodavci mrzili, nisu htjeli ni odzdraviti na moje pozdrave, a očima su me gledali kao da me hoće probosti. Sve sam vrijeme u Dubrovniku radi toga nosio sa sobom oštar bodež. Na odlasku sam ostavio mojim stanodavcima škatulju sibirskog duhana. Oni mi se nisu ni zahvalili na daru, a ni zaželjeli sretan put, kada sam im rekao »zbogom«. Nekoliko puta sam jeo kod milosrdnih sestara, koje su bile sa svima nama vrlo prijazne.

Vojničkim transportom smo išli do Slav. Broda. Ja sam si dao ispostaviti jednu putnu ispravu do Vinkovaca, a drugu od Vinkovaca do Zagreba. Preko tri godine nisam dobio nikakve vijesti od moje majke i sestre i nisam znao, da li su živi ili ne. Brat je bio tri godine na fronti, a majka mi je stara, zato sam se bio bojao, da ih nema i da su umrli. U Brodu sam sjedio na mojem kovčegu. Jedan je vlak bio spreman za odlazak prema Zagrebu, a drugi prema Vinkovcima. Nisam se mogao odlučiti, kojim bi smjerom krenio. Da idem u Zagreb, mimoišao bi svoju majku, a to nisam htio. Odlučio sam, da idem u Vinkovce, pa makar ne našao nikoga od mojih na životu.

Iz Dubrovnika sam bio brzojavio mojoj supruzi, no na brzojav nije došao odgovor (Moja supruga naime nije ni dobila brzojava), a to me je mučilo. Još sam si u Vladivostoku od japanske vojne uprave kupio uz nabavnu cijenu žuto japansko vojničko odijelo, koje sam dao preopraviti na građansko i koje mi je dobro pristajalo. Kraj nas i naših kovčega šetao se neprestano jedan stariji gospodin u halbcilindru. Izgledalo mi

je kao da nekoga traži. Najednom se obrati on k meni i zapita me: »Poznate li možda g. Vrgoča, koji je došao iz Sibirije preko Dubrovnika?« Kada sam mu rekao, da sam to ja, odgovorio mi je, da me čeka majka kod kuće, a brat da je kod njega u Slakovcima, kamo je otišao posjetiti njegovoga sina, a svoga prijatelja. Jako sam se razveselio. Michael Becker, moj supatnik i suputnik iz Vladivostoka pomogao mi je unijeti u vlak veliki kovčeg i mali putni te zalotanu limenu kantu od petroleja.

U vlak sam sjeo u 9 sati na večer, a u Vinkovce prispio oko 11 sati.

U VINKOVCIMA. — PROGLAŠEN KRIOMČAROM PETROLEJA. — KOD MAJKE.

Naš vlak nije stao kod glavne željezničke zgrade nego nešto dalje, kod skladišta. Becker sa još jednim suputnikom nosili su moje kovčege (obadva sam u Vladivostoku uzeo kao služake u ljekarnu, gdje su dobro živili), a ja limenu posudu. Nisam bio došao ni do glavnog izlaza, kada me iznenada netko odzada uhvatio za ruku, jako ju stisnio, počeo me turati i vikati: »Daj ovamo petrolej!« U prvi čas nisam se mogao snaći, no čim sam pogledao osobu, koja me je uhvatila za ruku, bio sam na čistu, s kime imam posla. Kako sam vanredno jak čovjek, odrinio sam toga čovjeka i oslobodio si ruku. Taj je zazviždao i došao mu za čas još jedan u pomoć. Ja kante iz ruku nisam nikako htio dati. Razbjesnio sam se, što mi otimaju moje stvari, a bio sam već i od Dubrovnika neraspoložen, jer su mi tamo iz vagona ukrali omot sa tropskim voćem. Nastalo je natezanje i strka. Skupilo se mnogo svijeta. Detektivi su me proglasili uhapšenim i htjeli odvesti na policiju. Ja se nisam dao voditi, a ni htio pokazati dokumente. Tako sam bio bijesan, da sam bio u stanju svašta napraviti. Svjetina je držala sa mnom. I samo dragi Bog zna, što bi se dogodilo, da se nije pojavio kod nas ondašnji zapovjednik vinkovačke policije, sada pokojni, g. Lovro Jakšić, Vinkovčanin, moga pokojnoga oca dobar prijatelj. On me je odmah upoznao i zapovjedio detektivima, da me puste i ostave na miru.

Kada sam došao pred željezničku zgradu, gdje stoje kočije, nije bilo više ni jedne. Sam tolike stvari nisam mogao nositi kući, do Ervenice, a u garderobu ih nisam htio predati. Odlučio sam čekati do jutra, kada k ranom vlaku dolaze kočije. Dok sam vani pred kolodvorom čekao, došla su jedna seljačka kola sa bolesnikom. Jedva sam toga seljaka namolio, da me uz dobru nagradu odveze kući — na protivni dio Vinkovaca, daleko od kolodvora četvrt sata hoda.

Čim su kola stala pred našu kuću, otvorila je moja majka prozor, rekla mi: »dite moje« i počela plakati. Ja sam mislio, da ona plače od uzbuđenja, veselja, tako sam mislio sve dotle, dok nije počela naricati

i govoriti: Anka moja, da si živa, dočekala bi povratak svoga brata! Sudbina zna kojiputa biti jako ironičnom. Ja sam pomišljao za sve naše, da su eventualno umrli, no na moju sestru nisam nikad pomišljao. Ona je bila naime svejedno kao i ja jake konstrukcije, pa se nisam ni u snu mogao nadati, da bi tako mlada (oko trideset godina) mogla umrijeti. G. 1918. dobila je španjolsku, ustala prerano i za par dana umrla od upale pluća.

Supruzi sam u Zagreb pisao: »Vinkovci 16. rujna 1920. U Dubrovnik smo dospjeli 10. o. mj., a odanle krenili 13. o. mj. Iz Dubrovnika sam Ti brzojavio sa glavne pošte: Zdrav, brzojavi, gdje živi moja mama! . . . U pol noći bio sam kod kuće. Čim sam kucnio u prozor, otvorila ga mama i počela plakati. Onda sam bio doznao, da mi je umrla i sestra Anka .... Odlučio sam ostati ovdje par dana, da se odmorim«.

U Zagrebu su me na kolodvoru dočekali svi moji najbliži rođaci. Sina ne bi bio ni upoznao, da sam ga sreo na ulici — tako je narastao, a i promijenio se.

*

Jesam li se htio boriti u svjetskom ratu? Jesam. Bio sam si svjestan pogibelji, koja bi nastala za hrvatski narod, ako bi carizam pobijedio. Protiv Engleza i Francuza, ne bi se bio borio, kada oni ne bi bili saveznici ruskog carizma. Moj boravak u Rusiji pokazao mi je, da je carizam još gori nego li su ga opisivale revolucionarne novine. A i naši vojnici, svi bez razlike vjere i narodnosti borili su se protiv ruskih carista možda više instinktivno nego li po zapovijedi; oni su ubili svakog Kozaka, kao zastupnika carizma, s kojim su se sastali. Ja sam vidio samo jednoga zarobljenog Kozaka u Galiciji, teškog bolesnika. I njega su htjeli ubiti naši vojnici i bili bi ga ubili, da to nije zapriječio jedan naš viši časnik. I da ništa drugog na svijetu dobra nisam napravio, nego da sam rušio i pomagao rušiti najnatražniju, a i najgoru kulu na svijetu, rusku carsku kulu i to bi mi bila velika zasluga. Bilo bi mi oprošteno, što sam sudjelovao u ratu.

POSLIJE POVRATKA.

Nekoliko mjeseci poslije povratka šumilo mi je neprestano u glavi, kao da mi je u glavi zujio mali ruski samovar. Činilo mi se kao da se zemlja okreće, kao da se giblje, kada hodam. Glava mi je bila teška: osjećao sam u njoj nekakvi čudni, posebni pritisak, koji nije bio sličan ni glavobolji ni prehladi.

Posljedice rata pokazale su se odmah. God. 1922. ležao sam četiri mjeseca: bolile su me kosti i išijas tako, da nisam mogao micati ni nožnim palcem. Poslije sam još dvaputa po dva mjeseca odležao.

U lječilištu Topusko bio sam sedamputa po tri tjedna u najtoplije doba godine, srpnju ili kolovozu.

Sada osim išijasa i reume ne osjećam nikakvih boli. Kada je blaga i vlažna zima, onda me zaboli nos i uši tako, da ne mogu izdržati na ulici. Nos mi se zacrveni kao u najgoreg alkoholičara i boli me tako, kao da me netko klještima vuče za nos ili uho. Moj nos i uši, koji su se u Sibiriji nekoliko puta smrzli, ne vole više — da se tako izrazim — ni ovu našu blagu zimu.

Sl. 50. **Prof. Dr. Ante Vrgoč poslije povratka iz rata.**

Zanimivo je, da sam čitajući, proučavajući i učeći na pamet Danteovu divinu komediju proučio samo pakao, inferno. Dalje od pakla nisam dospjeo, nisam došao ni do čistilišta, a kamo li u raj. Sudbina kao da mi nije htjela ni da se čitanjem prenesem u čistilište ili raj. Šest sam punih godina bio u paklu, pa zašto da onda i čitam o raju?! Pakao mi je bila gruba realnost; pakao ostaje pakao i pakao nema veze sa rajem. Tako je bilo i sa mnom.

Moje sam uspomene pokušao tako napisati, da ih Hrvati mogu čitati bez rječnika. U hrv. književnosti piše se posljednjih dvadeset godina takvim jezikom, koji obični čovjek ne može razumjeti, jer vrvi tuđim riječima: poluturskim, grčkim, rumunjskim. Tome sam htio izbjeći, čini mi se naime, kao da se ide sistematski za tim: što više udaljiti hrv. knjigu od hrvatskog naroda. Što se tiče glagola, riječi to sam se služio formama, koje u narodu žive. Knjigu sam bio najprije napisao hrvatskom ikavštinom, a onda ju preradio na ijekavštinu, zato i dvije vrsti istih glagolskih oblika u knjizi. Kako su većina Hrvata ikavci, mi bi morali uvesti ikavštinu kao hrv. književni jezik.

Materijalisti, koji tvrde, da postoji samo materija, a da duše nema — uzrok su (in ultima linea) cijeloj ovoj sadanjoj krizi čovječanstva. Razoriti kamen, biljku ili čovjeka, to je njima svejedno: razorio si samo materiju. Kukastom nosu je glavno skupiti novaca, dobro živjeti, uzeti nasilje i silu za program životni i prisvojiti si ne samo privatni nego i sav državni imetak. Sila i nasilje komunizma samo su po sebi već rat t. j. uništavanje stanovitih društvenih slojeva. A tko rat propovijeda, taj mora od rata t. j. nasilja i umrijeti. Rat je najgore nasilje što može na svijetu postojati. Materijalistima ne bi bilo na odmet, da se svaki dan sjete ovih Tolstojevih riječi: »Vojna nje ljubeznost, a samoje gadkoje djelo v žiznji i nado ponimatj eto, a ne igrat v vojnu! (Rat nije ništa ugodnoga nego najodvratnije djelo u životu. To treba shvatiti, a ne igrati se rata, zabavljati se ratom!)«. (Tolstoj: Vojna i mir. III. svezak. Prije bitke kod Borodina).

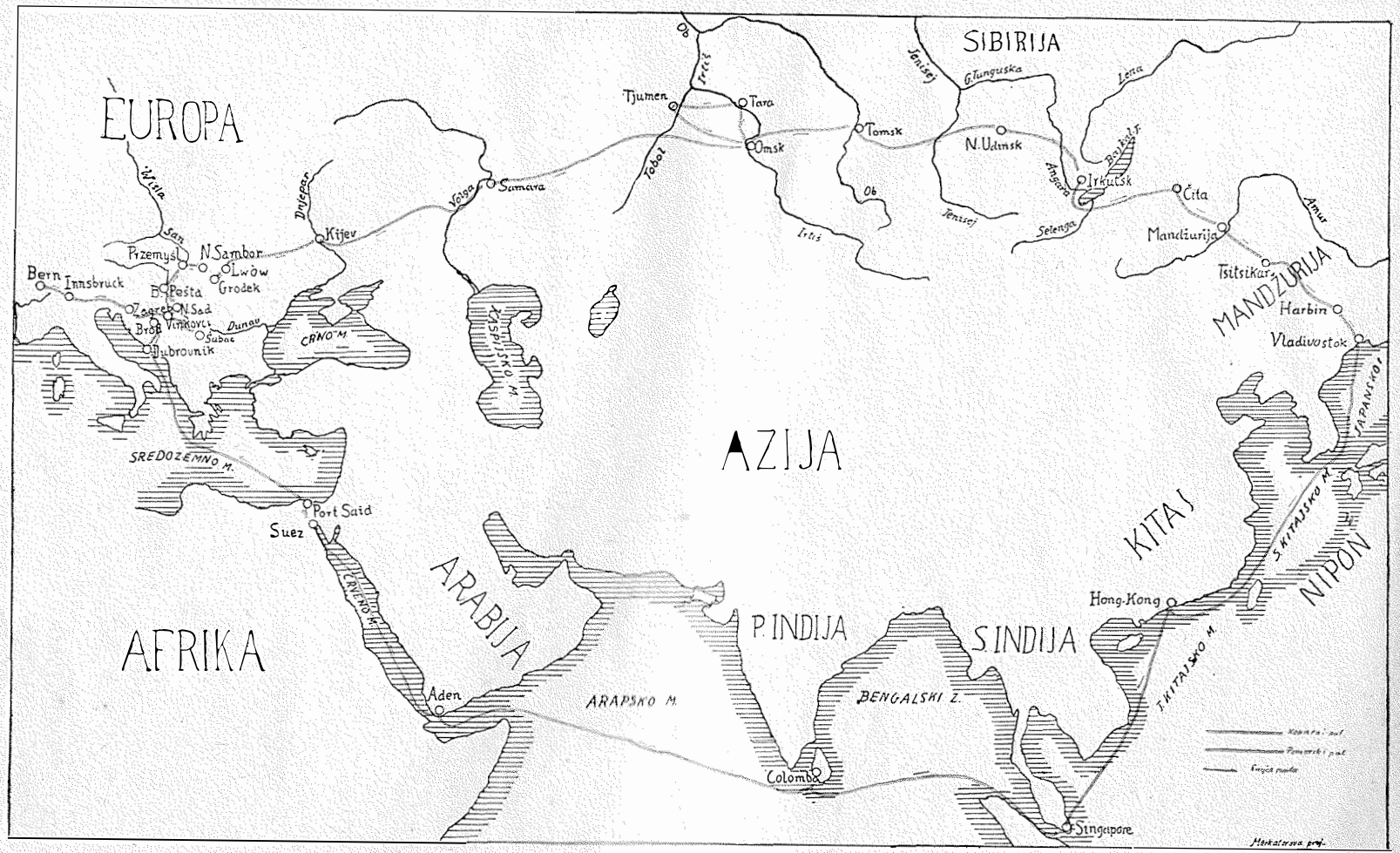
EUROPA
AZIJA
AFRIKA
SIBIRIJA
MANDŽURIJA
KITAJ
NIPON
ARABIJA
P. INDIJA
S. INDIJA
Bern
Innsbruck
Zagreb
N. Sad
Brod
Vinkovci
Subac
Dubrounik
Dunav
Sava
Drava
Drnava
Kijev
Samara
Volga
Tjumen
Tara
Omsk
Tomsk
Tobol
Irtiš
Ob
Jenisej
Tenisej
Angara
Irkutsk
Bajkal j.
Selenga
N. Udinsk
Čita
Amur
Mandžurija
Tsitsikar
Harbin
Vladivostok
JAPANSKO M.
Hong-Kong
Singapore
Colombo
Aden
Port Said
Suez
SREDOZEMNO M.
CRNO M.
KASPIJSKO M.
CRVENO M.
ARAPSKO M.
BENGALSKI Z.
J. KITAJSKO M.
S. KITAJSKO M.
Kopnena cesta
Pomorska cesta
Kružna ruta
Merkatorova proj.

Od istog pisca još je izašlo:

1) *Das Trennungsgewebe* einiger offizinellen Kompositenblüthen. Berichte der deutschen Pharmazeutischen Gesellschaft, № 6. g. 1922.
2) *Mazedonisches Opium,* Berichte der deutsch. Pharmazeutischen Gesellschaft, br. 5. g. 1925.
   Macedonian Opium. The Chemist and Druggist g. 1930. str. 100—102.
3) *Das Blutegelmonopol,* Prozesse gegen Blutegelschmuggler etc. Scientia pharmaceutica. Wien. № 1. 1936.
   A military monopoly in leeches. The Chemist and Druggist od 4. XI. 1935.
4) *Über die s. g. geräucherten* (desinficierten), *Briefe in der gewesenen Kroat. slav. Militärgrenze.* Pharmazeutische Post. № 26. 1935.
5) *Vierzig Jahre Pharmakognostisches Institut in Zagreb.* Pharmazeutische Monatshefte. № 7. 1936.
6) *Radix Gentiane cruciatae kao lijek protiv bjesnoće.* Apotekarski Vjesnik, br. 17—24. 1936.
7) *An Alternative to Frangula.* (Farmacognosy of the peele of Rhamnus fallax). The Chemist and Druggist 28. VI. 1930.
8) *The new jugoslav. Pharmacopoea.* The Chemist and Druggist 25. VI. 1932.
9) *A Siberian University.* The Chemist and Druggist 16. V. 1925.
10) *Pharmacy in Siberia.* The Chemist and Druggist 8. IX. 1928.
11) *Herba Teucrii mari.* The Chemist and Druggist 20. VI. 1936.
12) *Uputa u farmakognoziju* g. 1931.
13) *Pharmacopoea jugoslavica 1933.* Farmakognoški dio.
14) *Pisma iz Švicarske.* Hrvatska g. 1912.—1914.
15) *Pedeset godina farmacije u nas.* »Obzor«-ova spomen-knjiga 1860—1935.).
16) *Procesi protiv vještica u Hrvatskoj i otrovi.* Spomenica grkokatolika g. 1933.
17) *Pijavica, novi problem farmacije.* Hrvatski list 26. IV. 1936.
18) *Odnos farmacije i javnog zdravstva u novom zakonu o ljekarnama.* Vjesnik Ljekarnika br. 9—10. 1929. itd. itd.